

DISSERTATIONES LITTERARUM ET CONTEMPLATIONIS
COMPARATIVAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

**KIRJANDUSAJALOO
MITTELINEAARSED MUDELID:
TEKSTI JA KONTEKSTI PROBLEEME
DIGITAALSES KESKKONNAS**

MARIN LAAK

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Väitekiri on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakonna nõukogu otsusega 9. mail 2006. a.

Juhendaja: prof Rein Veidemann

Oponendid: prof dr Cornelius Hasselblatt, University of Groningen,
Faculty of Arts, Finno-Ugric Languages and Cultures (Holland)

Tiina Kirss, Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond,
eesti kirjanduse professor

Kaitsmise koht: Tartu Ülikooli nõukogu saal

Kaitsmise aeg: 30. juuni 2006

Keeletoimetaja: Katrin Raid

Resümee tõlge inglise keelde: Marika Liivamägi

ISSN 1406–913X

ISBN 9949–11–378–4 (trükis)

ISBN 9949–11–379–2 (PDF)

Autoriõigus Marin Laak, 2006

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr 309

EESSÕNA

Viimase aastakümne jooksul on arvutitehnoloogia ja internet kujunenud igapäeva lahutamatuks osaks. Trükiajastuga võrreldes on avanenud täiesti uued võimalused ka humanitaarkultuuris, sealhulgas kirjanduse loomisel, levitamisel ja vastuvõtul. Samas, arvutitehnoloogia tung humanitaarkultuuri toob kaasa ka ohte, näiteks on need seotud “kirjutamise” ja “lugemise” mõiste muutumisega uues keskkonnas. Nende probleemide uurimine on aktuaalne ka eesti kirjanduse ajaloo vaatekohast. Olukorras, kus digitaalne veebiriium on muutunud noore põlvkonna elukeskkonnaks, on kirjandusajaloolaste ette kerkinud küsimus, kuidas selles keskkonnas säilib või muutub kirjanduslik ja kultuuriline järjepidevus. Siinse töö üheks eesmärgiks ongi uue keskkonna olemuse ja omaduste väljatoomine eesti kirjandusajaloo representeerimise vaatepunktist.

Doktoriväitekirjaks esitatud uurimust on mõjutanud kogemused, mida olen saanud siinse uurimuse aluseks olevates eesti kirjandusajaloo veebiprojektides osaledes – idee autori ja kontseptsiooni väljatöötaja, projekti juhi ning ka ühe põhiteostajana. Kõikides neis rakendusprojektides on otsitud lahendusi, kuidas siduda “lehekülgi” eesti kirjanduse ajaloost, tekste ja nende mõistmiseks vajalikku konteksti ühtseks tervikuks, arvestades uue, digitaalse keskkonna võimalusi. Selleks on katsetatud erinevaid kirjanduse ja teksti uurimise meetodite rakendamise võimalusi digitaalses keskkonnas, nende alusel on püütud eesti kirjandusajaloo edasiandmiseks välja töötada eri tüüpi mudeleid.

Doktoriväitekirja põhiosa koosneb sissejuhatavast ülevaateartiklist ja kümnest teadusartiklist, mille aluseks on kolm mahukat kirjandusajaloolist rakendusprojekti digitaalses keskkonnas. Nende mudelite konstrueerimine on olnud seotud kahesuguse metodoloogiaga. Neist esimene on lähtunud kõigepealt konkreetsest, erinevate kirjandusajalooliste perioodidega seotud empiirilisest materjalist. Vastavalt selle eripärale on jõutud rakendusmudeli väljatöötamiseni võrgukeskkonna jaoks. Teise puhul, rakendades vastupidist metodoloogiat, on alustatud teoreetilise mudeli väljatöötamisest ning seejärel otsitud lahendusi empiirilise materjali struktureerimiseks vastavalt digitaalse keskkonna nõudmistele. Mõlemad võimalused on pakkunud külluslikult ainet analüüsiks.

Üldistuseni jõudmine ning kirjandusajaloo universaalse digitaalmudeli väljatöötamine, millele siinne töö võiks kaasa aidata, on saanud võimalikuks ainult pärast kirjandusajaloolisse ainesse süvenemist. Empiirilise materjali uurimist alustasin esimese projekti “ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1914–25” jaoks, valmistudes Tartu Ülikooli neljanda aasta kursusetööks 1980. aastate lõpul. Sama teema jätkus diplomitöös (1990) ja magistritöös “Kriitika kirjandusloo konstrueerijana. Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928” (1999). Teised kaks projekti on olnud seotud Friedrich Reinhold Kreutzwaldi 200. sünniaastapäeva tähistamisega Eestis, milleks valmistudes olen uurinud rahvuseepose “Kalevipoeg” teksti ja 19. sajandi Eesti kultuurikonteksti ja kirjandusajalugu. Traditsiooniliselt, kirjandusajalooliselt

läbiuuritud materjalile lähenemine arvutikultuuri loogika alusel on olnud heas mõttes väljakutseks, mis on nõudnud loomingulist hoiakut ja värsket pilku. Sellega võivad, nagu on näidanud “Kalevipojaga” seotud uurimus, kaasneda ootamatudki avastused.

Rääkides digitaalkeskonnast, tuleb silmas pidada, et selle aja vältel, mil olen selle teemaga tegelenud, täpsemalt alates 1997. aastast tänaseni, on toimunud infotehnoloogia valdkonnas märkimisväärne kvalitatiivne hüpe. Võrreldes tollase ajaga on praegu, 21. sajandi esimestel aastatel tehnoloogilised võimalused muutunud – näiteks “hüpertekstuaalsete võrgustike” asemele on tulnud spetsiaalne, vastavalt vajadustele arendatud arvutitarkvara. Kirjandusteadlase-humanitaari jaoks on kerkinud uus probleem – kommunikatsioon info-tehnoloogia alal töötavate inimestega. Rakenduslikust seisukohast, töötades siinse uurimuse aluseks olevate projektidega, muutus see probleem aktuaalseks. Suhtlusprobleemide lahendamisest sõltus otseselt projektide elluviimine ja oodatud tulemuseni jõudmine. Vajadus oma ideid ja visioone arvutitarkvara arendajatele arusaadavas keeles selgitada viis mind projektide teostamise käigus isegi sügava sisemise kriisi ja identiteedi probleemideni: kas ei peaks selle töö lõpetamiseks täiendama senist haridust informaatika erialaga? Selle kriisi ületamiseks siinses doktoriväitekirjas olen püüdnud tõmmata selget eraldusjoont informaatika ja humanitaarvaldkonna probleemide ning loomulikult ka vastava metakeele ja sellega seotud mõistestiku vahele, püüdes püsida kirjandusajaloolase vaatepunktil.

Kirjandusajaloolise empiirilise materjali uurimisega, mis on doktoriväitekirjaks esitatud artiklite aluseks, olen tegelenud seoses osalemisega järgmistes teadusprojektides: “Eesti kirjanduskriitilise mõtte ajalugu” I ja II (Eesti Teadusfondi grantid nr 765 ja 2791; Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, hoidja Piret Viires, 1994–1998), “Tekstide funktsioneerimine kultuuris” (Eesti Teadusfondi grant nr 4455; Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool, hoidja Rein Veidemann, 2000–2004) ja “Eesti XX sajandi alguse kirjandus Euroopa kultuuri mõjuväljas: Noor-Eesti ideoloogia esteetika kujunemine ning retsept-sioon” (Eesti Teadusfondi grant nr 5966; Eesti Kirjandusmuuseum, hoidja Sirje Olesk, 2004–2007) ning Eesti Kirjandusmuuseumi sihtfinantseeritavates teadusteamades “Eesti kirjanduse ja kultuuriloo allikad” (SF003000s98; teema juht Sirje Olesk, 1998–2002) ning “Eesti kultuurilugu rahvuskirjanduse kujundajana” (SF00324723s03; teema juht Sirje Olesk, 2003–2007).

Doktoriväitekirja valmimise puhul tahan avaldada tänu oma juhendajale prof Rein Veidemannile, samuti prof Jüri Talvetile ning dr Sirje Oleskile, kelle usaldav ja kollegiaalne suhtumine on toetanud eneseusku aastatepikkuse uurimuse tulemused kokku võtta, konstruktiivse kriitika eest tänan prof Marju Lauristini. Tänan väga ka kolleege ja sõpru Virve Sarapikku, Kristi Metset, Ülo Treikeldrit, Marika Liivamäge ja Katrin Raidi ning kõiki neid, kes on kaasa aidanud siinse töö aluseks olevate rakendusprojektide teostumisele: Krista Aru, Janika Kronbergi, Helgi Teringut, Toomas Murut, Motti Benarit,

Rutt Hinrikust, Marju Mikkeli, Vilve Asmerit, Pille-Riin Larmi, Martin Salo, Tarmo Taela jt. Eriti aga Piret Viirest, kes on olnud siinses töös esitatud ideede sünni juures aastate vältel.

Lõpetuseks, üle kümne aasta kestnud uurimistöö võimaldamise eest olen tänulik oma perekonnale, Aarele, Johannale, Juliusale, kes on jäänud mõistvaks ja kannatlikuks.

Tartu, veebruar–mai 2006

SISUKORD

ARTIKLITE ILMUMISE ANDMED	11
I. KOKKUVÕTTEV ÜLEVAATEARTIKKEL	13
Sissejuhatus	13
1. Eesti kirjandusajaloo representatsiooni probleeme.....	20
1.1. Kirjandusajaloo teooria kriis	21
1.2. Kirjandusajalood teelahkmel	25
1.2.1. "Eesti kirjandusloo" kriitika.....	25
1.2.2. "Eesti kirjanike leksikoni" kriitika.....	28
1.2.3. Üleminekuaja kirjanduslugu	30
2. Tekst ja kirjutamine uue meedia keskkonnas	32
2.1. Uue meedia põlvkond.....	33
2.2. Uue meedia mõiste	36
2.3. Uue meedia uurimine.....	38
2.3.1. Humanitaaria ja informaatika.....	40
2.4. Uue meedia omadused.....	42
2.4.1. Uue meedia tunnused	43
2.4.2. Interaktiivsus.....	46
2.5. Hüpertekst.....	49
2.5.1. Hüpertekst ja kirjanduskriitika.....	51
2.5.2. Hüpertekst ja kirjandusajalugu.....	53
2.6. Uus meedia ja traditsioonid.....	55
2.6.1. <i>Old wine in new bottles</i>	55
3. Kirjanduslooline pärand digitaalses keskkonnas	58
3.1. Rahvusvahelised projektid	59
3.2. Digiteerimine Eesti mäluasutustes	63
3.3. Kultuuriloolised projektid Eestis	66
3.3.1. Varasemad projektid	66
3.3.2. Projekt EEVA	67
3.4. Eesti kirjandusloo mittelineaarsed mudelid	69
3.5. Kirjanduse mõiste avardamine.....	70
LÕPPJÄRELDUSED	74
KOKKUVÕTE	78
KASUTATUD ALLIKAD	81

II ARTIKLID	89
I Estonian Literary History in a Hypertextual Environment. (2001)	
II Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel. (2004)	
III Johannes Barbaruse aeg. (2002)	
IV Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstitundliku tekstivõrgu vajadustest ja võimalustest. (2002)	
V Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”. (2004, koos Piret Viiresega)	
VII Monument vs alustekst: “Kalevipoja” retseptsioonist ja intertekstuaalsusest. (2003)	
VIII Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi. (2005)	
IX Beyond Digital Labyrinth: Rethinking Literary History in the Age of New Media. (2006)	
X Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas. (2006)	
 Joonised 1–11, 14–16	293
Lisa	307
 SUMMARY	317
 <i>Curriculum vitae</i>	323

ARTIKLITE ILMUMISANDMED

- I Estonian Literary History in a Hypertextual Environment. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VIII, dissertationes sectionum: litteratura & archaeologia & anthropologia & genetica & acta congressus*: 7.–13. VIII 2000 Tartu: Tartu: Eesti Fennougristide Komitee, 2001. Pp 124–128.
- II Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel. – *Keel ja Kirjandus* 2004, nr 10, lk 721–735.
- III Johannes Barbaruse aeg. – *Aeg ja kirjandus. Artikleid aja kategooria käsitlest, kasutamisest ja toimimisest tekstides. Studia litteraria Estonica 4*. Toim R. Veidemann. Tartu: Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool ning teatriteaduse ja kirjandusteooria õppetool, 2002. Lk 97–116.
- IV Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstitundliku teksti-võrgu vajadustest ja võimalustest. – *Kohandumise märgid. Collegium litterarum 16*. Koost ja toim: V. Sarapik, M. Kalda, R. Veidemann. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2002. Lk 263–283.
- V Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”. – *Intertextuality and Intersemiosis*. M. Grishakova, M. Lehtimäki (Eds). Tartu: Tartu University Press (Tartu University Department of Literature and Folklore, Tampere University Department of Literature and the Arts), 2004. Pp 287–312 (koos Piret Viiresega).
- VI Digital Environment as a Constructor of Literary History: Estonian experience and expectations. – *eCulture Horizons: From Digitisation to Creating Cultural Experience(s)*. – Salzburg Research Symposium 2004, 27.–28. September 2004. University of Salzburg, Institute for Legal Science.
http://eculture.salzburgresearch.at/2003/presentation_laak_viires.pdf
(http://eculture.salzburgresearch.at/eng/2003_gg.html), (koos Piret Viiresega).
- VII Monument vs alustekst: “Kalevipoja” retseptsioonist ja intertekstuaalsusest. – *Paar sammukest XX: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003. Lk 129–142.
- VIII Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi. – *Kohanevad tekstid*. Koost ja toim: V. Sarapik, M. Kalda.

Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, TÜ eesti kirjanduse õppetool, 2005. Lk 169–205.

- IX Beyond Digital Labyrinth: Rethinking Literary History in the Age of New Media. – *Different Inputs – Same Output? Autonomy and Dependence of the Arts Under Different Social-Economic Conditions: the Estonian Example*. C. Hasselblatt (Ed). *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 3. Maastricht: Shaker, 2006. (Avaldamiseks vastuvõetud).
- X Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas. – *Paar Sammukest XXII: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2006. Lk 219–238.

KOKKUVÕTTEV ÜLEVAATEARTIKKEL

Sissejuhatus

Eelmise, 20. sajandi esimesel kümnendil kirjutas eesti kirjandusloo traditsiooni üks rajajaid Mihkel Kampmaa oma suurteose “Eesti kirjandusloo peajooned” (1912) valmimise puhul kavatsusest rajada eesti “kirjandusloo hoone” hoopis uutele alustele. Selleks hakkas Kampmaa koguma materjale kirjanike elulooliste andmete, ilmunud teoste, mõjutuste jms kohta (vt Metste 1999: 1832). Tol ajal, tänaseks juba peaaegu sada aastat tagasi oli Kampmaa meetod varasemaga võrreldes uudne: eesti kirjandusloo kirjutamise traditsioon oli 20. sajandi alguseks juba tekkinud, ehkki võrreldes Euroopa teiste rahvaste sajanditevanuse kirjandusajalooga oli eestikeelse ilukirjanduse kiht vaevalt mõnekümne aastasena alles imeõhuke – kui kirjanduse all mõista trükivalgust näinud sõnalise kunsti teoseid, mitte rahvaluulet ega eesti keelt sisaldavaid mis tahes trükiseid.

Kirjandusloolise ajalookirjutuse alguseks Eestis peetakse Õpetatud Eesti Seltsis 1841. aastal baltisaksa estofiili Dietrich Heinrich Jürgensoni saksa-keelset ettekannet “Kurze Geschichte der estnischen Literatur” (vt lähemalt: Liiv 2003, Neithal 2004), milles visandati esimest korda eesti kirjandusajaloo perioodid (vt Jürgenson 1843–1844). Tähelepanuväärne on siinjuures mõiste “kirjandus” kohanemine ajastu ja oludega. Tänapäeval oleme harjunud kirjanduse all mõistma eelkõige ilukirjanduslikke, sõnakunsti teoseid, esimeses eesti kirjanduse ajaloos aga käsitleti eestikeelse ilukirjandusliku originaalloomingu puudumisel kirjandusena mis tahes eestikeelset keeledokumenti, s.t lingvistiliselt eesti keeles kirjutatud sõna, ja jälgiti selle kasutamist trükisõnas (vt Ahlquist 1856). Seotuna Friedrich Reinhold Kreutzwaldi “Kalevipoja” ilmumise (1861) ja rahvusliku ärkamisaja kultuuriõhustikuga, hõlmati kirjandusega ka suuline traditsioon, eesti rahvaluule ajalugu. Järgmistes kirjanduslugudes oli eesti kirjanduse mõiste juba avardunud. Karl August Hermann viiesajaleheküljeline monumentaalteos “Eesti kirjanduse ajalugu” (1898) kehtestas varase, 19. sajandi eesti kirjanduse kaanoni ja Tõnu Sanderi postuumselt ilmunud “Eesti kirjanduse ajalugu” I ja II (1899, 1901) kinnistas selle (Liiv 2000: 482).

Eesti kirjandusloo traditsiooni aluseks oleva meetodi alusepanijaks on Toomas Liiv kui varase eesti kirjandusloo uurija pidanud nooreestlasi Friedebert Tuglast ja Gustav Suitsu: selle meetodi keskmes on faktide austamine ja kirjanduslooliste andmete käsitlemine sotsiaalajaloolises kontekstis (Liiv 2000: 482–483; Liiv 2004: 1066–1068). Nigol Andresen on eesti kirjandusloo käsitlemisel rõhutanud eriti Suitsu murrangulist rolli, pidades silmas tema 1908. aasta “kirjandusloolist noorustööd”. Nagu teada, oli tegu saksa-keelse viieteistkümneme leheküljelise artikliga, mis sisaldas eesti kirjanduslooseni arengu (kuni 1905. aastani) kokkuvõtet. See ilmus Saksamaal mahukas

kogumikus “Die Kultur der Gegenwart” (Berlin-Leipzig), mis koondas akadeemilisi ülevaateartikleid Ida-Euroopa rahvaste – slaavi ja balti rahvaste, aga ka soome kirjandusest. Senises kontekstis tähendas Suitsu artikkel “esimest sügavat vagu eesti kirjandusloo teaduslikus käsitluses arenguga 1905. aastani” (Andresen 1968: 1577). Artikkel jaotas eesti kirjandusloo nelja ajajärku: 1) kiriku ajalooga seotud katoliiklik periood (13.–16. sajand), 2) protestantlik periood (16.–18. sajand), 3) keisririigi sotsiaalmajandusliku arenguga seotud 19. sajand, rahvuslik ärkamisaeg ja järelärkamisaeg; ja 4) kõige uuem aeg kuni aastani 1905. Viimane periood on Suitsu sõnade järgi nooreestlaslikult murranguline, viimas eesti kirjandust “eralduva rahvusluse tõkke tagant üle-euroopalisse kultuuriõhkkonda” (Suits 1968: 1575). Selle perioodi käsitluses on autor sotsiaalpoliitilise konteksti asendanud esteetilisega, rõhutades perioodi eellooda varasemat realistlikku proosat (eriti Juhan Liivi, Eduard Vilde, Ernst Petersoni, August Kitzbergi loomingut). Nigol Andreseni järgi toetus Kampmaa oma “Peajoontes” (1912, 1913) väljatoodud andmete süstematiseerimisel just Suitsu artiklis esmakordselt esitatud käsitlusskeemile. Kampmaa “Peajoonte” (esma- ja kordustrükkide) jaoks kogutud eesti kirjanike ankeedid moodustavad mahuka andmekogu, mis on üldjoontes kujundanud eesti kirjanduslooraamatute kirjutamise traditsiooni mitme hilisema aastakümne jooksul (vt lähemalt: Metste 2000). Aastakümneid on andmeid lisandunud, hoolimata sellest, et autorite ring on laienenud ning erinevad sotsiokultuurilised olukorrad on asendanud ühed hinnangud teistega ja/või muutnud retoorilist esituslaadi.

Senise eesti kirjandusajaloo traditsiooni täiuseni arendamist ja lõpulejõudmist näeb T. Liiv viieköitelises “Eesti kirjanduse ajaloo” (1965–1987): “On üks – ja mahuliselt väga täpselt paika pandud – kaanon (ehk mõõdupuu või nimekiri). On üks ammendav narratiiv, mida kummutada või mille kõrval uut (sellemahulist) konstrueerida on raske. Eesti kirjandusteadus/kirjanduslugu jõudis selle suurteosega oma kulminatsiooni, mis ühtlasi tähendas ka mingit lõppu” (Liiv 2000: 484–485). Koondas ju see suurteos siiski viiekümne eesti parima, prof Suitsu loodud koolkonna juurtega kirjandusteadlase uurimusi, mida parteisõdurist peatoimetaja Endel Sõgla ideoloogiline valvsus suutis rikkuda ainult diskursiivse keelekasutuse ja retoorika tasandil. Sellest aga on (vähemalt kõik nõukogude ajal haridust saanud) lugejad õppinud vaevata mööda lugema.

T. Liivi fundamentaalne seisukoht võiks tunduda praeguses kõige varasema põhimõttelise ümberhindamise kontekstis ootamatu, isegi provokatiivne. Eelmise sajandi viimasel aastakümnel, 1990. aastatel tekkinud kirjandusajaloo alase diskussiooni kontekstis, mille käigus kerkisid põhimõtteliselt uued teoreetilised vaatepunktid, on esitatud seisukoht aga relevantne. Ühe tervikliku kirjandusloo hoone asemel on räägitud paljude sissekäikudega võrgustikest, labürindist, kosmosest, isegi kaosest. Kindlatel alustel püsinud eesti kirjandusajaloo hoone vundament näitas mõranemise märke ka n-ö praktikas, viimase eesti kirjanduslooraamatu “Eesti kirjanduslugu” (2001) ilmumise järel. Raamatu koostamise põhimõtte oligi nüüdisaegselt pluralistlik: kirjanduse lugu

koosnegu (ilu)kirjanduse kohta kirjutatud paljudest erinevatest väikestest "lugudest", mis on kirjutatud lähtuvalt erinevatest teoreetilistest alustest ja sisaldavad subjektiivseid valikuid ka autorite osas. Selliste muutumiste taustana võiks näha laiemat, nüüdisaegset globaalset arengut, millega seoses on räägitud kogu inimsivilisatsiooni astumisest põhimõtteliselt uude, digitaalkultuuri ajastusse, kesksete märksõnadega "infoühiskond", "arvutitehnoloogia" ja "internet".

* * *

Siinse doktoriväitekirja alusideeks on otsida võimalusi digitaalse uue meedia-kultuuri ja vanema kirjandusliku kultuuri sidumiseks kultuurimälu pidevustamise nimel. Töö põhieesmärgiks on selgitada, millised võimalusi, väljakutseid ja ka nõudmisi digitaalne keskkond eesti kirjandusajaloo kirjutamisele pakub ja esitab. Selleks on uuritud: esiteks, eesti kirjandusajaloo kirjutamise traditsiooni ja teiseks, digitaalse uue meedia keskkonna neid omadusi, mis võiksid olla kirjanduse ajaloo representeerimise seisukohast produktiivsed.

Töö kitsamaid eesmärke on kaks: 1) digitaalkeskkonnas rakendatavate eesti kirjandusajaloo võimalikult universaalse(te) mudeli(te) väljatöötamine; 2) digitaalkeskkonnas ilmnevate uute uurimisvõimaluste selgitamine nii kirjanduslike tekstide kui ka kirjandusajaloo vaatepunktist.

Doktoriväitekirja koosneb kümnest teadusartiklist, neid sissejuhatavast ülevaatepeatükist, lõppjäreldest, kokkuvõttest ning kogu töö lõpus esitatud joonistest ja lisast. Erinevates artiklites, uurimistöö käigus esitatud teoreetilised arutlused ja järeldused on toodud vastavate teemade alla ülevaatepeatükis ning ülevaatepeatükki lõpetavas järelduste osas. Artiklite annotatsioonid ei ole lisatud, nende sisu on avatud ülevaateartikli vastavates alaosades.

Arutlustes esineva teema käsitlust artiklis näitab selle järjekorranumber nurksulgudes [I–X]. Juhul kui ülevaateartiklis esitatud mõttearendus on pikem, on teksti sees toodud ka artikli pealkiri.

Artiklites kasutatud empiirilise materjali ja kogu siinse uurimuse aluseks on kolm mahukat kirjandusajaloolist rakendusprojekti, mis on teostatud digitaalses keskkonnas aastatel 1997–2006.

1. Projekt ERNI, "Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25"¹ (Eesti Kirjandusmuuseum, 1997–2001) keskendub eesti kirjanduse 1920. aastatele. Projekti teostamist toetas Tiigrihüppe Sihtasutus. Kirjandusajalooliste andmete esitamiseks vajaliku sisearhitektuuri ja graafilise disaini autoriks on Virve Sarapik.

¹ Vt lähemalt – <http://www.kirmus.ee/erni> (23.05.2006).

2. Projekt CULTOS, “Cultural Units of Learning – Tools and Services”² on läbi viidud Euroopa Liidu Viienda Raamprogrammi toetusel (Tartu Ülikool, kirjanduse ja rahvaluule osakond, 2001–2003). Uurimuse keskmes oli Friedrich Reinhold Kreutzwaldi eepose “Kalevipoeg” (1861) intertekstuaalsus.
3. Projekt SERVITI, “Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeg”³ (Eesti Kirjandusmuuseum, 2004–2005), mida teostatakse EV Kultuuriministeeriumi toetusel. Siin on püütud kahte eelmist kogemust sünteesida ja töötada välja eesti kirjandusloo esitamiseks relevantseima kirjandusloolise aegruumi mudelit. Projekti esimeses etapis on selleks kasutatud Kreutzwaldi eluloolisi andmeid ja loomingut, mida on esitatud Euroopa ja eesti kirjanduse ning kaasaegse Eesti ajaloolise konteksti seostes.

Nimetatud projektides on esiteks katsetatud erineva kirjandusajaloolise kontekstiga seotud materjale ning teiseks, erinevate teoreetiliste konstruktsioonide teostamise võimalusi digitaalkeskkonnas. Projektides kasutatav kirjandusajalooline empiiriline aines on seotud peamiselt kahe, senistes kirjanduslugudes selgelt eristatava perioodiga.

Esimesena on uuritud Eesti Vabariigi 1920. aastate kirjandusprotsessi – projektis ERNI. Projektiga ERNI seotud teoreetilisi probleeme on käsitletud ka käesoleva doktoriväitekirja aluseks olnud magistritöös “Kriitika kirjandusloo konstrueerijana: teksti ja konteksti probleeme” (Laak 1999). Järgulise valmimise käigus, aastatel 1998–2003, on projekti tutvustatud mitmes teadusettekandes ja nende publikatsioonides [I, VI]. Projekti sisuline analüüs ja kirjeldus on esitatud põhjalikumalt väitekirja kuuluvas artiklis “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel”. [II]

ERNI mudeli aluseks on kirjanduslike metatekstide ja nendevaheliste suhete süvauurimine, toetudes arhiiviallikele ja kaasaegsele kirjanduslikule arvustusele. Ammendavalt on esitatud 1924. ja 1925. aasta eesti kirjandusprotsessi suunanud, päevalehtedes ning kirjandus- ja kultuuriajakirjades ilmunud kriitilised tekstid (“Peatekstitid”). Vajaduse korral (näiteks pikemaajaste kirjanduslike poleemikate puhul) on nende aastate tekstidega liidetud varasemaid ja ka hilisemaid kriitikatekste (“Koguja”). Kirjanduslikke arvustusi toetavad selle perioodi ilukirjanduslikud tekstid (“Raamatukogu”). Lisatud on projekti jaoks koostatud digitaalne kirjanike ja kriitikute leksikon (“Personaalia”), mis sisaldab arvustuste alusel tehtud (formaalset) valikut sel perioodil aktiivsetest eesti literaatidest.

Digitaalselt rakendatud ERNI-mudelit on n-ö kontrollitud, rakendades traditsioonilisemat uurimismetodoloogiat artiklites “Johannes Barbaruse aeg” [III] ja “Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstitundliku

² Vt lähemalt – <http://www.cultos.org> ja <http://www.utlib.ee/~marin> (23.05.2006).

³ Vt lähemalt – <http://kreutzwald.kirmus.ee>. (23.05.2006).

tekstivõrgu vajadustest ja võimalustest” [IV]. Neist esimeses on uuritud eesti ja prantsuse kirjanduse interferentsi 1920. aastatel: kriitikatekstide vaheliste seoste alusel jälgitakse artiklis kirjanduslike mõjude ja hinnangukriteeriumide kujunemist Eesti 1920. aastate kirjandusarvustuses; ERNI mudelile toetuva Barbaruse-uurimuse tulemusi on võrreldud senistes kirjanduslugudes esitatud seisukohtadega. Artiklis “Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas” rakendatakse ERNI mudelit hoopis teistsuguses kirjandussituatsioonis: 1970. aastate tsensuuri ja ideoloogilise reeglistikuga seotud nõukogude perioodil. Artikli eesmärgiks oli uurida ERNI mudeli sobivust rakendamiseks erinevates sotsiokultuurilistes kontekstides.

Teiseks on uuritud 19. sajandi eesti kirjandust. Digitaalse mudeli väljatöötamisel on aluseks võetud Kreutzwaldi elu ja looming ning “Kalevipoja” teksti intertekstuaalsus mitmesuguste varasemate ja hilisemate tekstidega. Eesti kirjandusloo 19. sajandi aines on seotud projektidega CULTOS ja SERVITI.

Projekti CULTOS (“Cultural Units of Learning – Tools and Services”) tehnoloogilised lahendused töötati välja rahvusvahelises töörühmas Euroopa Liidu Viienda Raamprogrammi uurimisprojekti (IST-2000-28134) aastatel 2001–2003. Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond kuulus töörühma ühe partnerina prof Jüri Talveti juhtimisel. Siinse töö autor oli projekti põhitäitjaks, kaastäitjaks Piret Viires. Projekti teostamine põhines vastavalt ühisprojekti eesmärkidele ühe ilukirjandusliku teksti kõikvõimalike intertekstuaalsete suhete rekonstruktiivsel uurimisel, alustades nüüdisajast kuni alus tekstideni. Siinses doktoriväitekirjas esitatud artiklite aluseks on selle projekti raames läbiviidud uurimus Kreutzwaldi “Kalevipoja” teksti põhjal.

CULTOSE mudeli rakendamine ja “Kalevipoja” intertekstuaalsuse uurimine pakkus uudseid tulemusi nii eepose teksti kui ka digitaalkeskonnaga seondvalt. Tulemused on esitatud mitmes käesolevasse väitekirja kuuluvas artiklis, mis moodustavad omaette tsükliina käsitletava terviku. [V–X] Keskseteks CULTOSE mudeli analüüsimisel ja kirjeldamisel on artiklid “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” [VIII] ja “Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg” [V]. Viimane on kirjutatud koos Piret Viiresega, kelle osaks on alapeatükk “About the Postmodernist Intertextuality of Kalevipoeg” (lk 297–301). Viiresega koos peetud arutelude tulemusena jõuti ka “Kalevipoja” uurimise aluseks oleva skeemi, niinimetatud Liivakella mudeli väljatöötamiseni, mis on esitatud sama artikli alapeatükis “Modelling of Kalevipoeg as an Hourglass” (lk 301–306).

Projekti CULTOS ühe osana loodud arvutitarkvara võimaldas eepose “Kalevipoeg” teksti modelleerida ja esitada mitmekihilise võrgustikutaolise tekstistruktuurina, milles oli võimalik nii tekste kui ka nende vahelisi seoseid näidata ja nende sisu avada. Näited “Kalevipoja” teksti alusel modelleeritud intertekstuaalsetest radadest on internetis leitavad üldpealkirja all “Eesti

rahvuseepos “Kalevipoeg” – The Estonian National Epic “Kalevipoeg”⁴ (joonis 1). Intratekstuaalsed kordused “Kalevipojas” ning hilisemad eepose ainetel loodud ilukirjanduslikud, pilt- ja helikunstitekstid võimaldasid eepose teksti n-ö dekonstrueerida väiksemateks allradadeks: “Vanemuine”, “Saarepiiga”, “Mõõk”, “Teekond” ja “Lootus”.

Digitaalses keskkonnas on nendest praktiliselt teostatud rajad “Vanemuine” ja “Saarepiiga”, mis koosnevad omakorda väiksematest temaatilistest radadest. Ülevaade nendest on esitatud doktoriväitekirja lõpus joonistel 1–11:

Joonis 2. “Vanemuine, the God of the Song” (“Vanemuine, laulujumal”)

Joonis 3. “Väinämöinen”

Joonis 4. “Tale of Vanemuine” (“Vanemuise muistend”)

Joonis 5. “Magic Musicians” (“Maagilised muusikud”)

Joonis 6. “Divine Lyre” (“Jumalik lüüra”)

Joonis 7. “Modern Interpretations” (“Modernised tõlgendused”)

Joonis 8. “Island Maid” (“Saarepiiga”)

Joonis 9. “Expectation” (“Ootus”)

Joonis 10. “Suitor from the Sea” (“Kosilane merest”)

Joonis 11. “Death and Destiny” (“Surm ja saatus”)

Projekti CULTOS täitmise käigus oli võimalik praktiliselt koondada mitmekülgne “Kalevipojaga” seotud multimeediatekstide, s.t kirjanduslike tekstide kõrval ka muusika, kujutava kunsti ja videomaterjalide kollektsioon ja andmebaas. See oli üheks eelduseks, mis ajendas välja töötama kolmandat projekti SERVITI.

Projekti SERVITI (teostaja tarkvaraarenduslabor Laborint⁵) nimi viitab akronüümina (“Suure Eesti Rahvuseepose Virtuaalne InterTekstuaalne Illustratsioon”) võimalusele käsitleda autori elu- ja loomingulugu, samuti 19. sajandi Eesti kultuuri ja olusid ning ka samaaegset Euroopa kirjandust rahvuseepose teksti mõistmiseks vajaliku kontekstina. Ka tähistab SERVITI mudeli väljatöötamine väitekirja aluseks oleva uurimisprotsessi (tinglikku) lõppu. Projekti eesmärgiks on olnud püüd jõuda universaalsema eesti kirjandusloo mudeli väljatöötamiseni. SERVITI mudeli sisuks oleva digitaalse kirjandusajaloo “hoone ehitamisega” seotud sisuarhitektuuri väljatöötamine ja andmete (tekstide, piltide jms) sisestamise esimene etapp lõppes 2005. aasta viimastel päevadel. Projekt jätkub lähiaastatel Eesti Kultuuriministeeriumi fondi “Eesti kirjandusklassika” ja Riikliku programmi “Eesti keel ja rahvuslik mälu” toetusel.⁶ Arenduse lõppsihiks on eesti varasema kirjandusajaloo (kuni Eesti Vabariigi loomiseni 1918) digitaalses keskkonnas rakendatava mudeli väljatöötamine. Projektis SERVITI realiseeritud lahendusi on, seostatult uue meedia

⁴ Vt lähemalt – <http://www.utlib.ee/~marin> (23.05.2006).

⁵ Vt lähemalt – <http://www.laborint.com> (23.05.2006).

⁶ Projekti pealkiri on “Kultuuriajaloo interaktiivne digitaalarhiiv ärkamisajast kuni Eesti Vabariigi loomiseni”.

tunnustega, analüüsitud väitekirjas esitatud viimases artiklis “Kalevipoeg hargnevate teede aias: “kirjutamine” uue meedia keskkonnas”. [X]

* * *

Doktoriväitekirja kokkuvõttev ülevaateartikkel sisaldab kolme suuremat peatükki ja kasutatud kirjanduse nimestikku. Ülevaateartikli juurde kuulub töö lõpus esitatud Lisa “Alphabetical List of all Relations” (projektis CULTOS väljatöötatud seoste andmebaas) ning joonised 14–16; joonised 12–13 on ülevaateartikli teksti sees:

Joonis 12. “Eesti kirjandusloo” kirjutamise mõjutegurid 1990. aastate lõpul.

Joonis 13. Kasutaja rollid uue meedia keskkonnas.

Joonis 14. Projekti arenduse põhietapid digitaalses keskkonnas.

Joonis 15. Projekti elluviimise etapid – ruumiandmete mudelid.

Joonis 16. Andmebaasi elutsükel projekti rakendamisel

Sissejuhatava ülevaateartikli esimeses peatükis “Eesti kirjandusloo representatsiooni probleeme” analüüsitakse “Eesti kirjandusloo” (2001) ja “Eesti kirjanduse leksikoni” retseptsiooni eesti kirjanduskriitikas. Peatüki eesmärgiks on n-ö kaardistada eesti kirjandusloo kirjutamisele esitatavaid kaasaegsemaid ootusi ja nõudmisi – kõrvutades neid nüüdisaegse digitaalkeskkonna probleemidega. Siinne alaosa on ulatuslikuks edasiarenduseks materjalile, mis on esitatud artiklis “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel”. [II]

Sissejuhatava ülevaateartikli teises peatükis “Tekst ja kirjutamine uue meedia keskkonnas” käsitletakse arvutitehnoloogia ja digitaalse keskkonnaga seotud probleeme. Seda suurt valdkonda on seni kõige enam käsitletud seoses kommunikatsiooni ja meedia probleemidega.

Eesti kirjandusteaduses on siinses doktoriväitekirjas esitatud uurimus esimeste hulgas, kirjandusajaloo alal aga eelkäijad puuduvad, seetõttu on käesoleva töö põhiprobleemist lähtuvalt esile toodud ka sotsiaalteadustega seotud käsitlustes väljendatud seisukohti, eriti selliseid, mis võiksid olla produktiivsed eesti kirjandusajaloo representeerimise aspektist. Peatükis on siinse ülevaatepeatüki jaoks süvenenumalt uuritud ja esile toodud artiklites “Beyond Digital Labyrinth: Rethinking Literary History in the Age of New Media” [IX] ja “Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas” [X] esitatud digitaalkeskkonnaga seotud tunnuseid.

Nüüdisaegse digitaalajastuga seoses kasutatakse siinses töös mõistet “uus meedia”. Käesoleva töö kontekstis rõhutatakse selle paljude tähenduste hulgas arvutitehnoloogiat ja interneti, eriti nende toimimist koos. Teise peatüki alaosades tuuakse välja uue meedia mõiste tähendus ja tunnusjooned, peatüdes pikemalt uue meedia retsiipiendi probleemidel. Eraldi tähelepanu on pööratud hüperteksti ja interaktiivsuse probleemidele, mille puhul on püütud välja tuua olulisemaid seisukohti rahvusvahelises teoreetilises diskussioonis. Seoses uue

meedia keskkonnaga rõhutatakse mõiste “kirjutamine” tähenduse muutumist uues keskkonnas. Peatutakse vana ja uue meedia dihhotoomilistel suhetel ja integratsiooniprobleemidel, antakse ülevaade uue meedia interdistsiplinaarsest uurimisest, rõhutades kunsti- ja kirjandusvaldkondade integreerimise vajadust uue meediaga kaasnevas multimediaalses kultuurisituatsioonis.

Sissejuhatava ülevaateartikli kolmanda peatüki “Kirjanduslooline pärand digitaalses keskkonnas” esimeses ja kolmandas alaosas antakse ülevaade kirjandusajaloo alastest rahvusvahelistest projektidest, mida on käsitletud artiklites “Estonian Literary History in a Hypertextual Environment [I] ning “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel”. [III]. Peatüki teises alaosas antakse materjali seisukohast lähtuv ülevaade kultuuri-pärandi digiteerimisega seotud projektidest Eesti mäluasutustes, millel on põgusalt peatunud artiklis “Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas” [X]. Peatüki eesmärgiks on luua vajalik taustsüsteem siinse doktoriväitekirja aluseks olevate kontseptuaalsete mudelite hindamiseks ning näidata eesti kirjandusajaloo mittelineaarsete mudelite realiseerimise võimalusi.

Doktoriväitekirja lõpetavad artiklites ja ülevaateartiklis esitatud kogu uurimistöö kohta käivad “lõppjäreldused” ning “Kokkuvõte”. Kogu töö lõpetab artiklite järel inglisekeelne “Summary”, milles on artiklites välja toodud uurimisprobleemid ja järeldused kokku võetud pikemalt.

* * *

Doktoriväitekirjas, eriti sissejuhatavas ülevaateartiklis on püütud selle poole, et eristada mõisteid “kirjanduslugu” ja “kirjandusajalugu” (“kirjanduse ajalugu”). Mõiste kirjanduslugu tähistab siinses töös autori (või autorite kollektiivide) juba kirjutatud “lugu” (lineaarset narratiivi) kirjanduse ajaloo toimunu kohta. Kirjandusajalugu tähistab siinse töö mõistestikus aga kirjanduse ajalugu kui kõikide potentsiaalsete tõlgendamisvõimaluste allikat, mis toetub kirjanduslikele faktidele, andmetele, tekstidele, kirjanduslikele suhetele jms, s.t sellistele tekstuaalsetele ühikutele, mis on aluseks kõikidele kirjutatud või tulevikus kirjutatavatele lugudele.

1. Eesti kirjandusajaloo representatsiooni probleeme

1980. aastate lõpus ja eriti 1990. aastate algusest peale jõudsalt arenema hakanud uus digitaalne meediakultuur ei ole jättnud mõjutamata ka kirjandusteooriat ja -kriitikat. Kõige olulisemana võiks välja tuua paljude seni kindlaks kujunenud tähendusväljaga mõistete sisu ja tähendusmahu muutumist, alates isegi alusmõistetest “kirjandus” ja “kirjanduslugu”. Digitaalne ruum on tinginud ka mõne seni vaid teoreetilise termini erilise aktualiseerumise, nagu näiteks

“hüpertext”, ning samuti täiesti uut laadi tekstuaalsete objektide muutumise kirjandusanalüüsi osaks, näiteks “küberkirjandus” ja “kübertekst”. Hoolimata digitaalajastuga kaasnevatest suurtest muutustest kultuuri toimimise keskkonnas ning uue meedia universaalsena näivatest tunnustest, on nende uurimine kirjandusliku materjali abil andnud huvitavaid, isegi ootamatuid tulemusi.

Eesti kirjandusajaloo ja digitaalajastu suhete uurimise seisukohast, mis on siinse töö esimeses huvifookuses, on järgnevas peatükis alustatud selgituse otsimisest küsimusele: missugune on nüüdisaegne eesti kirjandusajaloo eneseteadvus. Selleks on jälgitud eesti ja soome uusimate kirjanduslugude, aga ka eesti kirjanike leksikoni retseptsiooni. Missugusena näevad kriitikud eesti kirjandusajaloo eesmarke, põhialuseid ja vajakajäämisi? Missugune on eesti kirjandusloo kirjandusajaloolise mälu pidevustamise seisukohast hoidmist vääriv traditsioon? Need küsimused on suhestatud võimalustega ületada kirjanduslugude-raamatute kriitikas esiletulevaid probleeme digitaalkeskkonnas.

1.1. Kirjandusajaloo teooria kriis

Kirjanduskriitikas muutus kirjanduslugu globaalse ja radikaalse ümberhindamise objektiks juba 1980. aastatel, eriti aga 1990. aastate esimesel poolel. Soome kirjandusloolase Lea Rojola sõnul algas illusioonide purunemise ja kirjanduslugude “väljasuremise” aeg, pöördumine retseptsiooniteooriate, mentaliteediajaloo ja teiste kirjanduse sünni aegruumi tähtsustavate teooriate juurde (vt lähemalt: Rojola 1998: 259–260). “Kirjandusajaloo” mõiste ümberhindamise käigus hajus usk objektiivsesse minevikukujutusse. Senine traditsiooniline lineaarne minevikukäsitus, ajaloo kujutamine põhjuse-tagajärje ahelana ja faktide järgnevusena asendus kujutusega kirjandusloost kui murdumisi, katkestusi ja ebaühtlust täis aegruumist või kui paljude sissekäikudega raamatukogust või kunstigaleriist. Kirjandusajaloost rääkides hakati üha sagedamini kasutama märksõnu “labürint”, “võrgustik”, “sõlmed” ning aktsepteeriti korraga paljude käsitluste, erinevate minevikukujutuste paralleelset olemasolu, neutraalne akadeemiline kirjutuslaad asendus esseistliku subjektiivsusega. [II] Selle aja otsingud võtab kokku David Perkinsi retooriline küsimus “Kas kirjanduse ajalugu on võimalik?” (vt Perkins 1992).

Kirjandusloo alane diskussioon jõudis 1990. aastate lõpul ka eesti kriitikasse, eriti seoses soome ja eesti uue ajastu kirjandusloo kirjutamisega. Uut tüüpi kirjandusloo kirjutamise probleemidele tervikuna oli pühendatud soome-eesti kirjandusteadlaste ühisseminar 1996. aasta suvel, mida kajastab artiklikogumik “Traditsioon & pluralism” (1998). Kirjandusajaloo teoreetilise mõtte mõjutajana eesti kirjandusruumis tuleb kindlasti mainida soome kirjandusloolaste Liisa Saariluoma artiklit “Kirjanduslugu eile ja täna” (Saariluoma 1997) ja juba mainitud Lea Rojola artiklit “Uus minevik. Kirjanduse ajalugu uute väljakutsete ees” (Rojola 1998). Värske teoreetiliste ideede nakatavat levikut näitas seegi, et uut tüüpi kirjandusloo mudelit nähti isegi artiklikogu-

mikus: "Kasutades antud ajahetkel tegutsevate kirjandusteadlaste potentsiaali, nende erinevaid teoreetilisi ja kirjandusloolisi huvisuundi, võiks igal kümnendil kokku panna sellise rõhutatult subjektiivse ja vasturääkiva (traditsioonilise ja pluralistliku) eesti kirjanduse ajaloo kroonikatest kaasajani. /---/ Võrreldes traditsioonilist tüüpi kirjanduslooga on selle mudeli kasutamine hõlpsam, kiirem ja tunduvalt ökonoomsem." (Vaiksoo 1999: 283.) Uute teooriate mõju võib näha ka tuntud ja varem läbikirjutatud kirjandusajaloo perioodide nn uuesti-kirjutamisse suurema rõhuasetusega kontekstil (Veidemann 1999: 827) või isegi konteksti asetamisega kirjanduslikest tekstidest kõrgemale *à la* "kontekst kirjanduse tegijana" (Olesk 1998; vt ka: Olesk 2002).

Doktoriväitekirjas esitatud artiklis "Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel" [II] juhitakse tähelepanu kõne all olnud kirjandusteoreetiliste ümberhindamiste kokkulangemisele digitaalse meedia ja interneti plahvatusliku arengu ja levikuga üle maailma. Digitaalkeskonna mõjud hakkasid ilmnema kõikides valdkondades. Uurimuses väidetakse, et uue meedia kui varasemast põhimõtteliselt erinevate tunnustega reprodutseerimiskeskond avaldas kaudselt mõju kirjandusajaloo teooria arengule. Kirjandusloo (raamatu) võimalikkuse küsimus muutus eksistentsiaalseks.

Esimene katse konstrueerida eespool kirjeldatud uut tüüpi eesti kirjandusajalugu ilukirjanduslike alustekstide ja nende loomise aegsete metatekstide seostatud "kobarate" võrgustikuna oligi keskseks siinse väitekirja aluseks olevas projektis ERNI (vt Laak 1998a, 1999). Projekti teoreetiliseks eesmärgiks oli töötada välja digitaalses ruumis rakendatav kirjandusajaloo mudel Hans Robert Jaussi retseptsioonijaloo ideede alusel ("Literaturgeschichte als Provokation", 1970) ning teiseks, uurida hüperteksti võimalusi kirjandusajaloo edasiandmisel metatekstide võrgustiku kaudu. Retseptsioonijaloo teooria seotust selle projektiga on põhjalikult käsitletud siinse doktoriväitekirja aluseks olevas magistritöös "Kriitika kirjandusloo konstrueerijana: Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928". Töös on retseptsioonijalooliselt aktsepteeritava ja adekvaatse uurimisobjekti piiritlemiseks välja pakutud kaks teed. Esimene võimalus on käsitleda kriitikat (kriitilist teksti) tervikliku subjektina, näiteks ühe kirjandusteose retseptsioon tervikuna (arvestamata teksti autorit, arvustavat isikut). Teiseks võimaluseks on käsitleda kriitikut reaalse lugejana. Sellisel juhul on kriitik lugeja, kes on oma konkretiseeringu teosest fikseerinud kirjutusena, mida on võimalik uurida retseptsioonijaloo allikana. Uuriija ülesandeks jääks sellisel juhul kirjeldada ja analüüsida selles kirjutuses (arvustuses) esiletulevaid vahekordi subjektiivse ja transsubjektiivse (traditsiooniga määratud) vastuvõtutasandi vahel. Selliseks eristuseks on magistritöös pakutud välja mõiste "kontekstiväli" ja selle kirjeldamise võimalused (Laak 1999: 28–30).

Jaussi retseptsioonijalooline uuendus võimaldab mõelda retseptsioonijalooliselt mitmel tasandil. Seda võib pidada "esimeseks sammuks teel kirjandusajaloo mõistmiseni kaootilise protsessina", kusjuures ajaloo osaks ei saa mitte ainult ajaloolise lugeja retseptsioon, vaid "ka ajalugu ise muudetakse retsept-

siooni objektiks” (Veidemann 1999: 286). Digitaalses ruumis keerustub lugeja kui vastuvõtja küsimus veelgi, kui arvestada kõiki uue meedia tunnusjooni (vt sellest pikemalt ülevaateartikli teise peatüki alaosas “Uue meedia omadused”). Digitaalses keskkonnas realiseeritud võrgustikutaoline kirjandusajalugu toob kaasa uue lugejatüübi – interaktiivse lugeja, kes saab vastavalt oma otsustusele erinevaid linke avades luua “oma” kirjandusloo. Võrgustikutaoline mudel jätab kirjanduse ajaloo põhimõtteliselt avatuks erinevatele retseptsioonidele. Teksti loomise aegne retseptsioon on kõige autentsem selle sünniaegse konteksti suhtes, kuid jääb samuti vaid üheks võimalikuks tõlgenduskihiks. Selles mõttes võimaldab kirjanduse loomisaegsele arvustusele rajatud, retseptsioonijaloolisena konstrueeritud ruum digitaalkeskkonnas retseptsioonikihtide kuhjumist, kirjanduse mitmekordset n-ö metastamist, s.t kirjeldamist metatasemetel ja -keeles. Kui minevikus olnud “faktid ja seisundid” kaetakse igal uuel tõlgendustasandil ja ajal ühe uute kihtidega (Veidemann 2002: 256), siis võib minevikus aset leidnud “seisundina” või ka faktina käsitleda just teoste sünniaegset retseptsiooni kui kvantitatiivses mõttes ja kirjanduslike teoste kogusumma seisukohast hilisemaga võrreldes kõige terviklikumat ja ammendavat.

Rein Veidemanni kriitika filosoofilised artiklid “Kirjandusajalugu ja/kui kaos” (1999) ja “Kirjandusloo semiootika poole” (2002) on eesti kirjandusajaloo semiootika aspektist kirjandusajaloolise teadvuse arengus suur samm edasi. Mõlemas artiklis põhjendab Veidemann retseptsioonijaloolisel alusel konstrueeritud võrgustikutaoliste, mittelineaarsete kirjandusajaloomudelite vajalikkust ning toob nende mudelite n-ö põhjana välja kaasaegse kirjandusliku arvustuse kui kirjanduse eneseteadvuse ja lugeja arvamuse esmatasandi väljenduse (vt ka: Laak 1999). [III]

Keskseks probleemiks mõlemas artiklis on sellise võrgustiku sidususe ja seega ka tõlgenduse küsimus. Käsitledes kirjanduslugu kujundlikult “kaosena”, mille moodustavad kirjanduslikud “fraktalid” (kirjanduslik tekst, kontekst ja metatekst), pakub Veidemann nende fraktalite asemele “tekstuaalsuskorrelaatide” mõiste. “Korrelaat oleks teksti-metateksti-konteksti “kobar” mingis kirjanduslikus ajasituatsioonis. /---/ Kirjandusloo kui kaose kirjeldus algaks siis nende korrelaatide kirjeldustest.” (Veidemann 1999: 832.) Teiseks, käsitledes kirjandusajalugu kui seoste interpretatsiooni, püstitab autor oma mõlemas artiklis ka mittelineaarsete kirjandusloomudelite n-ö sidususe küsimuse ning rõhutab vajadust kirjandusajalugu moodustavate eri tüüpi tekstide vahelisi seoseid nimetada. Erinevaid kirjandusloolisi “sõlmekesi” siduvatel tekstuaalsuskorrelaatidel võiksid Veidemanni järgi olla “nimed”, näiteks autor, rühmitus, periood (*ibid*); järgmises artiklis näeb ta erinevate tekstide vahelise intertekstuaalsuse rõhutamise vajadust tuleviku kirjanduslugudes (vt Veidemann 2002: 761).

Need kaks Veidemanni artiklit olid esimesed katsed kirjandusajaloo mittelineaarsete mudelite ühest küljest põhjendada ja teoreetiliselt avada, teisest küljest aga tuua välja nendega seotud probleeme. Eri tekstide sidususe küsimus

on aktuaalne ka kirjandusajaloo modelleerimisel digitaalkeskkonnas. Selles valguses hakkabki muutuma kirjandusloo "kirjutamise" mõiste ise, mille sisu on seotud nende seoste loomise ja kirjeldamisega. Kõik järgnevad kirjanduslooliste "faktide ja seisundite" tõlgendused, mille omavahelise dialoogi aspektist lähtudes võib rääkida kirjandusajaloost kui interpretatsioonide ajaloo, on sekundaarsed ja saavad toimuda ainult pärast kirjanduslike fraktalite kirjeldamist kirjandusloo modelleerimise käigus digitaalkeskkonnas.

Eespool toodud küsimusi kommenteerib digitaalse keskkonna vaatepunktist siinse ülevaateartikli teine peatükk "Tekst ja kirjutamine uue meedia keskkonnas", eriti selle alaosa "Uue meedia tunnused". Uue meedia keskkonnas konstrueeritud tekstuaalsete võrgustike sisemiste seoste kirjeldamise vajalikkust, millele oli viidanud oma artiklis Veidemann, näitab selle aktuaalsus ka rahvusvahelises digitaalse keskkonnaga seotud hüpertexti kriitikas. Digitaalses keskkonnas on see sisuliselt tihedalt "haagitud" retsiipiendi (lugeja/kasutaja) problemaatikaga ja rolli keerustumisega. Selliste küsimuste arutelu hüpertexti ja uue meedia seisukohast on üha enam seotud uute tekstistruktuuride (sealhulgas võimaliku kirjandusajaloo) õpetamisega ning siirdunud digitaalse pedagoogika valdkonda. Näiteks on hüpertexti ja digitaalse keskkonnaga seotud haridusprobleemidele pühendatud hüpertextikriitika klassiku, George P. Landow' viimases raamatus "Hypertext 3.0" mahukas peatükk "Re-configuring Literary Education" (vt Landow 2006: 272–320; vt ka: Joyce 2002).

Elektrooniliste linkide/seoste tähendussisu kirjeldamise vajadusele on tähelepanu juhtima hakatud juba 1990. aastatel, eriti seoses arvuti kasutamisega seotud uut tüüpi pedagoogikaga, samuti uut tüüpi kriitilise kirjaoskuse (*critical literacy*) õpetamise vajadusega, millest tuleb pikemalt juttu siinse ülevaateartikli teises peatükis. Näiteks on hüpertexti pedagoogika uurija Nicolas C. Burbules oma artiklis "Rhetorics of the Web: Hyperreading and Critical Literacy" välja pakkunud elektrooniliste seoste ehk linkide kirjeldamiseks järgmised troobid ja ka suhted: sünekdohh, hüperbool, antistasis, järgnevuse ja põhjuse-tagajärje suhe (*sequence and cause-and-effect*), puudevussuhe (*catachresis*) ning identiteet (Burbules 1997).

Tekstidevaheliste seoste kirjeldamise probleemi lahendamine oli keskseks siinse doktoriväitekirja aluseks olevas teises rakendusprojekti CULTOS. Võiks isegi öelda, et see oligi projekti põhieesmärgiks: kõikvõimalike tekstide (avaras tähenduses, kõikidest märgisüsteemidest) vaheliste kõikvõimalike seoste nimetamine, defineerimine ja rakendamine ning teiseks, sellise arvutitarkvara väljatöötamine, mis võimaldaks selliseid seostatud tekstide "kobaraid" tervikuna transportida.

Projekti tulemusel töötati rahvusvahelises kirjanduseksptide töörühmas välja "seostatud tekstikobarate", s.t elektrooniliste tekstivõrgustike kirjeldamiseks mõeldud mahukas seosteparadigma "Ontology of Intertextuality". Siinse doktoriväitekirja Lisas on esitatud tähestikulises järjekorras selles doku-

mendis sisalduv seoste nimekiri “Alphabetical List of all Relations”⁷. Sellise, Aare Pilve sõnade järgi “intertekstuaalsete seoste arvutitehnoloogilisel kaardistamisel” saadud ja intertekstuaalsuse mõiste diskussioonist kõrgemal seisva andmebaasi (Pilv 2005: 153) loomise teoreetilisi aluseid ning “intertekstuaalsuse” mõiste kasutamist projektis CULTOS käsitletakse põhjalikumalt artiklites “Intertextuality and Technology: The Models of *Kalevipoeg*” [V] ja Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” [VIII].

Projekti CULTOS intertekstuaalsete seoste definitsioonidega saab lähemalt tutvuda siinse töö autori internetikodulehel (<http://www.utlib.ee/~marin>). Leheküljel on esitatud üksteist mudelit “Kalevipoja” tekstiga seotud radadest, mille juurde kuulub nende graafiline ülevaade (vt *Overview*). On näha, et seoste nimetused on esitatud võrdväärselt tekstidega; seose sisu avaneb sellel klikkides. “Kalevipoja” radade graafid on programmist n-ö väljalõigatuna toodud siinse väitekirja lõpus esitatud joonistel 1–11.

1.2. Kirjandusajalood teelahkmel

Viimaste akadeemiliste eesti kirjandusajaloo suurteoste – “Eesti kirjanike leksikoni” (2000) ja “Eesti kirjanduslugu” (2001) uurimine on viljakas ka käesoleva töö teemaga seotult, võimaldades analüüsida kirjanike leksikoni kui kirjandusajaloo kirjutuse osa digitaalkeskkonna seisukohast. Kõige huvitavam küsimus sellest vaatepunktist on varasema eesti kirjandusajaloo kirjutuste traditsiooni ja uue kirjandusajalooteooria suhestumine mõlema raamatu retseptsioonis. Kas uued tõlgendused n-ö kirjutavad end palimpsestina varasemate peale või asetuvad nende kõrvale?

1.2.1. “Eesti kirjandusloo” kriitika

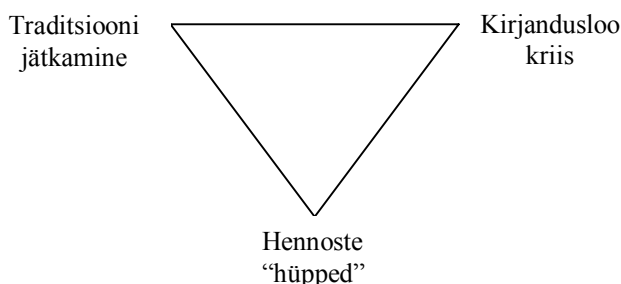
Hoolimata hiigelsuurest tööst on eesti viimase kirjandusloo autorite kirjanduslooliste interpreteeringute ja valikute üle rohkem ironiseeritud ning leitud vajakajäämisi, kui neid mõista püütud. “Iga kirjandusloo, leksikoni, antoloogia jm koondteose ilmumisele järgneb proteste, põlgusavaldusi ja vaimutsemisi valiku üle,” kirjutab uue “Kirjandusloo” retseptsiooni ülevaates kirjandusloo kirjutamise vaeva näinud ja selle nõukogudeaegse toimetamise sõelast läbi käinud Maie Kalda, eelmise akadeemilise kirjandusloo üks põhiautoreid (Kalda 2001: 269). Siinse uurimuse seisukohast pakub huvi, millised ootused tulevaste kirjanduslugude kirjutamisele on nendes arvustustes, olgu õiglaselt või eba-

⁷ Dokumendis toodud seoste nimestik kuulub spetsiaalse arvutitarkvara juurde; see on nõudnud teksti A ja teksti B vaheliste seoste kirjeldamist mõlemat pidi: A on B osa/ B osaks on A.

õiglasest kriitikas, paratamatult visandunud. Millisena konstrueerib kriitika praegu ideaalse eesti kirjandusloo?

Nagu kirjutatakse "Kirjandusloo" arvustuses Tiit Hennoste, on eesti kirjandusloo kirjutamisel välja kujunenud kindlad kirjutamise standardid (Hennoste 2001b: 1226). Uue kirjandusloo puhul oodati kindlaks kujunenud kaanoni ümberkirjutamist uues diskursuses (*ibid*: 1239). Uus raamat on pakkunud aga teistsugust lahendust.

Raamatu sünni aegses õhustikus võiks näha metatasandil toimunud mõjutegurite kolmnurka: traditsiooni jätkamise vajadus, "kirjandusloo kriisi" situatsioon ja Tiit Hennoste "hüpped" *resp* uus periodiseerimine:

Joonis 12. "Eesti kirjandusloo" kirjutamise mõjutegurid 1990. aastate lõpul.

Kõik kolm tegurit on vastasmärgilised ja võiksid olla üksteist välistavad. Mõned näited, mida on eri artiklites ja autorite poolt toodud esile "Kirjandusloo" kriitilises retseptsioonis.

(1) Andmestiku periodiseerimine raamatu eri osade kaupa vastas traditsioonilisele jaotusele, kuid selle sees on autoritele jäetud vabad käed jälgida sedasama protsessuaalsust modernsest, subjektiivsest ja esseistlikust vaatepunktist koos selle juurde kuuluva autorite vaba valikuga (Hennoste 2001b: 1239) ja võiks öelda, "mikrokaanoni" kehtestamisega.

Viimane teenis kõige enamat kriitikat: *à la* miks mitte August Gailiti seni kanooniline romaan "Karge meri", vaid hoopis "Tee kaevule" (vt ka Kalda 2001: 868). See tähendab: oodati senise kaanoni ranget järgimist (Kruus 2001: 1244) ja võimalikult paljude kirjanike maksimumilähedast, leksikonilaadset kanoniseerimist (Vaher 2001).

(2) Ühtsete kaante vahel välja antud "kirjanduslugu" eeldas terviklikku "jutustust", kuid teisest küljest oli autoritele pluralismiprintsiibi alusel jäetud vabad käed produktiivsete meetodite ja huvisuundade valimisel. Kriitika on vastuoluline: korraga heidetakse ette nii liigset pluralismi, raamatu ühtse kontseptsiooni puudumist ja terminite korrastamatust (Hennoste 2001b: 1239) kui ka selle pluralismi näilisust või isegi puudumist (Liiv 2001: 1245).

3) Periodiseerimine oli ootustele vastavalt traditsioonipärane. Oli seisukohti, eriti vanema põlve kirjandusuurijate seas, milles tunti puudust traditsiooni jätkamisest ka diskursiivsel tasandil, oodati varasemate "objektiivsete"

hinnangukihistuste väljapaistmist uute tõlgenduste alt (Treier 2002: 786). Konservatiivsetele seisukohtadele vastukaaluks tulid aga esile vaatepunktid, milles nõuti jõuliselt varasemate käsitluste "ülekirjutamist" ja hilisemate käsitluste arvestamist, mitte varasemate "lugude" valikulist ümberkirjutamist (Hennoste 2001b: 1226).

Kõige enam puudutas see 19. sajandi kirjandusloo taasesitust, mille põhiosa oli küllaltki tuttav kirjandusteadlaste Rudolf Põldmäe ja Aino Undla-Põldmäe varasemate põhjalike uurimuste kaudu. Olukord on paradoksaalne, sest uute ideede pakkumine ja baltisaksa estofiilide ajajärgu ümbertõlgendused on viimaste aastate kirjandusajalooliste otsingute keskmes. Selle paralleelina võib näha rahvusliku ärkamisaja übermõtestamist ja -periodiseerimist Eesti ja Liivimaa 19. sajandi ajaloo uurimises, milles Eesti rahvusliku ärkamisaja algust paigutatakse sajandi algusaastatesse (vt lähemalt: Laar 2005). Eesti kirjanduse ajaloo käsitlemisel tulevad esile kaks seisukohta. Esiteks peetakse loomulikuks, et 19. sajandi puhul jätkatakse traditsioonilist, aastakümneid kasutatud positiivistlik-vaimuloolist meetodit (Veidemann 2002: 760; vt ka Velsker 1998: 208–209). Teisalt on aga just 19. sajandi kirjandussituatsioon, eriti võrreldes baltisaksa ja ka Lääne-Euroopa mõjuvoogudega, kutsunud esile viimaste aastate eesti kirjandusajaloo diskussioonis kõige uuendusmeelsemaid seisukohti.

Mitu viljakat ideed on välja pakkunud Jaan Undusk, alustades eesti rahvaluule uurimise ja eestikeelse ilukirjandusliku loomingu algusaegu kujundanud euroopaliku valgustusfilosoofia tutvustamisest (vt Undusk 1995). Sellega seoses on ta veel kord välja pakkunud mõtte uurida 19. sajandi eesti kirjandust ühise keeleruumi alusel baltisaksa (ja baltivene) kirjandusega: "Kui eesti kirjanduse ruum pole määratud ainuüksi eesti keelega, vaid ka Eesti maaga, geograafilise Eestiga, siis tuleb seda paratamatult arvestada eesti kirjanduse aega – ja teda ajas, ajaloos vaadeldes" (Undusk 1999: 255). Samasugusele võimalusele on osutanud raamatu "Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung" ("Balti luulekunsti ajaloo põhikavand", Leipzig 1928) arvustuses ka Gustav Suits: "Balti kirjandusajalugu selle sõna avaramas mõttes oleks alles siis viimistletud, kui vaatlaja silmaring ümber haaraks siinsete rahvaste kirjanduslikud kokkupuuted ja vastasmõjud" (Suits 1929: 208). Eesti vanema kirjandusajaloo käsitlemist geograafilistel alustel pooldab samuti Liina Lukas, kes on võtnud oma uurimistöös vaatluse alla baltisaksa kirjandusvälja ja võib konkreetsetele tekstidele toetudes väita, et kuni 19. sajandi teise pooleni "ei tähendanud Baltimaade kakskeelsus siiski veel kahe erineva kirjanduse olemasolu. /---/ Seetõttu oleks eesti kirjanduslugu täielikum, kui võtta tekstide kokkukuuluvuse määramisel traditsioonilise rahvuslik-keelelise printsiibi asemel aluseks geograafilis-kultuuriline ja käsitleda Baltimaade /---/ kirjanduselu ühtse kirjandusruumina" (Lukas 2000:106). See teema jääb eesti kirjandusajaloo kriitikas aga endiselt intrigeerivalt vaidlusaluseks. Näiteks peatub 19. sajandi eesti ja baltisaksa kirjanduse suhetel ka Tiit Hennoste, nähes nendes vähem mõjutuse ja pigem protsessuaalsete suhete probleeme (vt Hennoste

2003: 152). “Kalevipoja” teksti näitel on komparativistlike meetodite produktiivsuses veendunud Jüri Talvet, kelle järgi maailmaklassikasse kuuluvate kunsteeoste reas kuulub eesti eepos romantiliste kunsteeoste tähtteoste hulka (vt Talvet 2003). [VII, VIII]

“Kirjandusloo” kriitikutest pooldavad kirjanduslikele mõjudele avatud protsessuaalset vaatepunkti ka Tiit Hennoste (vt lähemalt: Hennoste 2001, 2003) ja Hasso Krull: ”Eesti kirjandus on palju terviklikum, veenvam ja reljeefsem: hakkaksime nägema pidevust ja jätkuvust seal, kus praegu ilmub kirjandus nagu tont pudelist” (Krull 2001a: 1240). Niisiis peaks uute tähenduste otsimisel (eesti keeleruumiga piirneva) sotsiaalajaloolisuse juurest jõudma pigem komparatiivse sidususe uurimiseni, seda nii retseptisioonijaloolise baltisaksa kultuuriga seondult kui ka nende kirjanduslike hoovuste taustsüsteemis, mis liikusid kaasaegses, 19. sajandi Euroopa kirjanduses.

Kriitiliste seisukohtade kokkuvõtteks võiks öelda, et uues “Kirjandusloos” on püütud leida keskteed, arvestada nii meie kirjanduslugude traditsiooni kui ka uusimaid vaateid (vt Vaiksoo 2001: 791–792). Üksiku erandiga (19. sajandi käsitluse autorilt) on püütud kirjutada uut tüüpi kirjandusloo raamatut: kasutada nüüdisaegset mõistestikku, jääda taotluslikult subjektiivseks, rajades läbi kirjanduse ajaloo kirju kanga uusi radu. [II]

1.2.2. “Eesti kirjanike leksikoni” kriitika

Kirjandusajaloo osaks laiemas mõttes on kirjanike ja kirjandusega seotud inimeste autoritativustused, mis on esitatud kirjanike leksikonides, kas või juba sellepärast, et leksikonis esitatud tõlgendustes on paratamatult arvestatud monumentaalses “Eesti kirjanduse ajaloo” I–V köites kirjutatud ja seal sisalduvaid andmeid, eriti vanemate kirjanike kohta.

Teiseks, kirjanike leksikon on ise akadeemiline väljaanne, s.t monumentaalse teosena ja *à priori* usaldatavate andmete poolest järgmiste suuremate või väiksemate kirjandusloo kirjutuste aluseks.

Kolmandaks on igal uuel kirjanike leksikonil avastav ja sünteesiv funktsioon – uued noored autorid ja ka uusimad uurimistulemused jõuavad leksikoni kiiremini, kui need jõutakse siduda protsessiga ja n-ö raiuda kirjanduslooraamatusse.

Neljandaks võib kirjanike leksikoni autoritativustuste ja kirjandusloo kirjutusena võetavate tekstide seost näha ka subjektiivsel tasandil – mõlema autoriks on olnud parimad eesti kirjandusuurijad ja kriitikud, sageli teatud autorite puhul ühed ja samad.

Nagu näitas “Kirjandusloo” retseptisioon, peetakse autoritativustusi kirjandusajaloo loomulikuks koostisosaks: raamatu ühe puudusena märgitigi liiga väheste autorite tutvustamist. Kirjanike leksikoni funktsioonina võibki näha kirjandusajaloo andmete süsteemset ja ammendavat esitust. Olulisel kohal on nende usaldatavus ja Tiit Hennoste järgi ka võrreldavus, mida praegune, artik-

lite diskursiivne ebaühtlus ei võimalda. Mõni artikkel on "lihtsalt faktograafia kogu, mõni terviklik essee kirjandusajaloo vaimus, mõni aga kompilatsioon /---/. Leksikon ei ole esseekogu, vaid süsteemne nähtus" (Hennoste jt 2001a: 277). Vaapo Vaheri järgi peaks leksikoni keel olema liigse sõnavohata, andmed esitatud lühidalt ja selgelt (vt Vaher 2001), Jaak Urmet ootab "akadeemilist selgust", objektiivsust ja tõetruudust vastukaaluks kriitikas valitsevale metafoorsele esseistikale (vt Urmet jt 2001). Diskursiivse tasandi, k.a kasutatava leksika kõrval aga on Hasso Krulli järgi oluline ka vaatepunktide ja hoiakute tänapäevasus (vt Krull jt 2001b).

Kõige enam näib see kriitika järgi puudutavat taas 19. sajandi kirjandust, milles leksikoni kontekstis kerkis kirjanduse ja rahvaluule vahekorra küsimus. Teiseks, kuigi leksikoni peetakse kaanoni tootjaks, oodatakse temalt andmeid võimalikult paljude autorite kohta, Sirje Oleski sõnul mida rohkem, seda parem (vt Olesk jt 2001).

Sellise ootushorisoni seletusena võiks näha kahesugust fenomeni: ühelt poolt eesti kirjandusajaloo pikaaegset käsitlemist protsessina, milles kirjanik on seotud esteetiliste liikumistega (vooludega) ja nende kaudu ka ajaga; teisalt aga tuleb silmas pidada eesti kirjanduse ajaloo (periooditi) suurepärasest läbiuuritust. Esimene mõjutab kirjandusliku kaanoni kujunemist, teine on aga kaasa toonud selle kaanoni laienemise, s.t põhikaanoni suhtes äärealade toomise tsentrisse eri perioodide lõikes. Sisuliselt vastab kirjanike leksikoni suhtes kehtestunud ja valdavaks muutunud ootushorizont retseptsioonijalooteooria kontseptuaalsele põhialusele (kirjandus on see, mida kirjanduseks on peetud).

Võibki väita, et eesti kirjanike leksikon peaks vastama eesti kirjanduse aegruumilisele kujutusele, samuti "kirjanduse" avaramale mõistmisele (vt selle kohta siinse ülevaate kolmanda peatüki alaosa "Kirjanduse mõiste avardumine"). Valikute tegemisel selles tuleks arvestada: (1) autori loodud sõnakunstiteoste rolli kirjanduse kui protsessi arengus; (2) autori/isiku mõju ja tegevust mingil kindlal perioodil.

Kokkuvõtteks, kirjanike leksikon on kirjandusajaloo juurde kuuluv universaalne teatmeteos, mis lähtub traditsioonist ja väljakujunenud kaanonist ning taastoodab seda ka ise. Seega, kui kirjandusloo kirjutuse puhul soosivad nüüdisaegsed hoiakud subjektiivsust ja esseistlikkust, oodatakse leksikoni-tekstilt ühtlust, neutraalsust ja objektiivset diskursust. Nüüdisaegsete kirjandusajaloo kirjutuse probleemidega seovad leksikoni mõlema väljaande kriitikas esile tõusnud märksõnad: vanem eesti kirjandus (rahvaluule ja baltisaksa kirjanduse küsimus), kirjandusžanrid (lastekirjandus) ja kaanoni järgimine (vt ka Kalda 2001).

Mõlema suurteose retseptsioonist ilmnes, et eesti kriitika n-ö kirjandusajalooteadvuses valitseb selge ettekujutus eesti kirjandusajaloo periodiseerimisest, vajalikest autoritest, mõistekasutusest jne. Loomulikult valitseb seal ka mälestus ideaalse kirjandusloo sisu ja vormi ühtsusest, algupärase uurimuste isikupärasest stiilist, mille arendas teatud mõttes täiuslikult välja Gustav Suitsu

kirjanduslugu (Lund, 1953): "Stiil annab aegumatu väärtuse kindlamini kui meetod" (Kalda 2001: 870). Võiks järeltada, et uute, monumentaalsete, terviklike kirjandusloo-raamatute kirjutamist peetakse võimalikuks – kui seda teha "õigesti".

Uurimuses leidis kinnitust oletus, et "monument", millest räägib oma retseptsioonijaloo teoorias Jauss (vt Jauss 1983), on eesti kirjandusloo aspektist selle kirjutamise üle sajandi pikkune traditsioon. See monument, traditsioon saab igal ajajärgul uued tähendusosad vastavalt ajastuomasele kontekstile, kuid selle abstraktne "põhi" on jäänud samaks. Diskursuse, jutustamise viisi muutmine muudab paratamatult ka selle loo sisu (Annus 1998). Igasugune kirjutus (*écriture*) on vältimatult seotud selle kirjutuse aja ja ruumiga, mõistetu seda siis sotsiokultuurilises tähenduses või käsitusmeetodina. Kirjanduslugu totaalses tähenduses – mitmetasandiline ja paljude sissepääsudega "galerii" – koosnebki eri tõlgenduste omavahelisest dialoogist ja nende omavahelisest suhtest (vt ka Veidemann 2002: 759). Hoolimata paljudest võimalikest tähenduskihtidest, mida eesti kirjanduslood-raamatud kannavad, on nende alusena võimalik välja tuua üks ja seesama eesti kirjandusloo kirjutamise väljakujunenud traditsioon, mida on ühest raamatust teise üle ja edasi kantud.

Eesti kirjandusloo kirjutamise traditsioon kätkeb järgmisi n-ö osi: kirjandusajaloo kronoloogia põhine periodiseerimine; kanooniliste autorite ja teoste valik; andmete esitamise diskursus (objektiveeriv metakeel). Kõikide käsitluste aluseks on "kirjanduse" käsitlemine protsessuaalse mõistena, seda eelkõige (1) sotsiokultuurilise konteksti, (2) institutsionaliseeritud "kirjanduselu" või siis (3) voolu- ja žanriloolises tähenduses.

Doktoriväitekirja ühe põhiväite järgi ei tohi eesti kirjandusloo esitamise traditsiooni ignoreerida ka digitaalses keskkonnas. Vastupidi, uue keskkonna võimalusi tuleks selle traditsiooni hoidmise eesmärgil maksimaalselt kasutada. See on oluline kirjandusliku mälu pidevuse seisukohast.

1.2.3. Üleminekuaja kirjanduslugu

Viimaste aastate raamatute koostamise ja kujundamise printsiipe jälgides on märgatav, et arvutikultuurile omased tunnused on jõudnud trükimeediasse. Ümbritsev ja igapäevaeluga seotud uus meediakultuur on mõjutamas ka kirjandusajaloolist mõtlemist isegi siis, kui see ei ole olnud eksplitseeritud taotluseks.

Näiteks selle kohta, kuidas nüüdisaegsetes kirjanduslooraamatutes püütakse traditsiooni ja tänapäevaseid kujutamispriinitsiipe korraga silmas pidada, on "Eesti kirjanduse ajaloo" peaaegu samal ajal ilmunud soome kirjanduslugu monumentaalses raamatus "Suomen kirjallisuushistoria" (1999)⁸. Teos esindab

⁸ Raamat ilmus kolmeköitelisena, kokku 1100 leheküljel, autoriteks 63 soome juhtivat kirjandusteadlast (vt Varpio jt 1999).

kõige uuemaid meetodeid ja vaatenurki kirjandusuurimises, kuid neid on esitatud traditsioonilise kronoloogilise periodiseeringu alusel. Pikematele autorituvustustele lisanduvad üldistavad artiklid kirjanduse põhiliikide ajaloost ja sotsiaallajalooliste taustade ülevaated.

Siinse uurimuse vaatepunktist on tähelepanuväärne aga soome kirjanduslooraamatu kujundus, mis vastab täpselt uue meedia ajastu visuaalsuse-nõuetele ja on seotud arvutiekraanile omase graafikaga: (1) kasutades raame (*frames*) on kirjandusloona esitatav tekst paigutatud ühele leheküljele struktureerituna (2) paralleelselt mitmel tasandil; (3) raamid on leheküljel kindlaksmääratud positsioonis ja iga selline raam sisaldab (4) raamatut läbivalt üht tüüpi tekste (andmeid). Ülalkirjeldatud ekraani ja raamatu sarnasus graafiliste, kujunduslike tunnuste poolest on uue meedia kultuurile üldisemalt omane – uus meedia-kultuur on mõjutanud trükitud raamatut, raamatu kujundus püüab matkida arvutiekraani loogilist ülesehitust ja tuttavaid visuaalseid aspekte (Kress 2004: 7). Nii võiks uut soome kirjanduslugu vaadelda ka kui vaheastet kirjanduslooraamatu ja selle digitaalse vormi vahel, seda enam, et kogu teose struktuur on rajatud (põhiliselt) seostele – seal on palju taustu, konteksti. Seoste rõhutamise tõttu on Sirje Oleski sõnul tegu ka ”sotsioloogilise kultuuriajalooaga, kus kirjandus on vaid see lähtekoht, mille juurde tullakse ja millest lähtuvalt maailma muutumisi käsitletakse” (Olesk 2000: 142). Ka siin võiks näha suundumust uue meediaga kaasneva interdistsiplinaarsuse poole, millega on seotud ka kirjanduse enda käsitlemine laiema süsteemina.

Soome kirjanduslookoostamisel püüti arvesse võtta kõige uuemaid seisukohti ka sisulisest ja metodoloogilisest küljest (kodusõja trauma, naise roll, tööliskirjandus). Siiski jäi teos S. Oleski kui arvustaja vaatenurgast ”ennekõike ühe põlvkonna kirjanduslooks, mis on tehtud nende tegutsemise ajal domineerinud metoodilis-teoreetilise pluralismi kogemuse vaimus” (Olesk 2000: 144).

Peatüki kokkuvõtteks võibki öelda, et paratamatult jäävad nii soome kui ka eesti uued kirjanduse ajalugu käsitlevad raamatud eelkõige kirjutajate isikut ja nende lugemise/tõlgendamise ajaloolist kogemust esiletoovaks, seega põhiolemuselt *à priori* retseptsioonijalooliseks. Tulemuseks on, et sedalaadi kirjanduse ”lugusid” tuleks üha uuesti, regulaarselt ümber kirjutada – vastavalt muutunud diskursiivsele praktikale. Eesti kontekstist lähtuvalt nähakse siinses töös lahendusena sellis(t)e mudeli(te) väljatöötamist, mille abil oleks võimalik kirjandusloo traditsiooni integreerida uue meedia ajastu võimalustega, eesmärgiga vabastada kirjandusajaloo uurijad perioodiliselt esilekerkivast vajadusest võtta ette monumentaalne töö – kirjutada ühtele ja samale kirjandusajaloo allikatele toetudes eesti kirjanduse ajalugu ümber järjekordseks uueks ”looks”.

Digitaalses uue meedia keskkonnas rakendatud mudeli olemasolu võimaldaks kättesaadavaks teha kirjandusloolised algallikad, tekstid ja dokumendid, sealhulgas ka teoste loomise aegse retseptsioonikihi. Arvestades digitaalse uue

meedia kõiki omadusi ja võimalusi, saaks kirjandusajalugu (nagu näeb ette eesti kirjandusloo kirjutamise traditsioon) näidata mitmete kontekstuaalsete, sealhulgas sotsiokultuuriliste seoste taustsüsteemis. Kõikide varasemate ja uute uurimuste lisamine ning dialoogiline kõrvutamine digitaalse kirjandusajaloo mudeli sees kuulub uue meedia võimaluste, võiks isegi öelda, eelduste ja nõuete juurde.

2. Tekst ja kirjutamine uue meedia keskkonnas

Nüüdisaegse infotehnoloogiaga kaasnevat edasiminekut on nimetanud inimsivilisatsiooni arengus pöördeliseks. Multimeedia kultuur ja ülemaailmne arvutivõrk on muutunud meie teiseks koduks, arvutitehnoloogia on suurendanud meedia poolt vahendatava informatsiooni ja kommunikatsiooni rolli kõikidel elu- ja tegevusaladel, alates lapsepõlvest, ühiskondlikust elust kuni hariduse ja teadusvaldkondadeni. Kultuurisfääris toimunud muudatusi on võrreldud kirjakunsti leiutamisega suulise kommunikatsiooni ajastul vanas Egiptuses, veelgi sagedamini aga Johann Gutenbergi trükipressi leiutamisega 15. sajandi keskel. Uute ajastute alguse ja modernistliku kultuuriplahvatusena on seotud ka fotograafia ja kinokunsti leiutamine 19. sajandi lõpul. Võrreldes eelmiste muutustega, on nüüdisaegse digitaalse meedia ajastuga seotud muudatused aga toimunud kõikidel kultuurikommunikatsiooni tasanditel: loomises, levitamises ja vastuvõtul. Teiseks, erinevalt varasemast arengust ei haara praegune muutus mitte ainult kõiki kommunikatsiooni tasandeid, vaid ka kõiki meedia tüüpe: kõigepealt tekste, aga ka pilte, liikuvaid pilte, helisid ja ruumilisi konstruktsioone (Manovich 2001: 19). Nende muudatuste kujunemist täiesti uue, kogu maailma siduva kultuuriruumi osaks toetab 1990. aastate alguses alanud ülemaailmse arvutivõrgu – interneti – kiire levik. Viimaste statistiliste andmete järgi kasvab internetikasutus kogu maailmas üha kiirenevalt, 2005. aasta jooksul näiteks oli kasv 57% (Vare 2005b). Humanitaarkultuuri seisukohast on Umberto Eco arvates tegu “semiootilise tulevargi plahvatusena”: totaalse Paabeli raamatukoguna on internet teinud võimalikuks mis tahes ruumipunktis asuva teksti seostamise mis tahes teise samasugusega (vt Eco 2003). [IX, X]

Nüüdisaegsete teoreetiliste kultuuriuurimisega seotud diskussioonide keskmes on varasema ja digitaalse ajastu uue meedia erinevused, uued fenomenid kultuuri loomises, levimises ja tarbimises. Seoses uue meedia kultuuriga on tekkinud uued aktuaalsed mõisted ja metakeel, mis on hakanud mõjutama kultuurist, sealhulgas kirjandusest mõtlemist laiemalt. Käimasolev protsess vajab mõtestamist ka kirjandusajaloo seisukohast. Alljärgnevas peatükis selgitatakse uue meedia kui uut tüüpi representatsioonikeskkonna tunnuseid ja omadusi ning nendega kaasnevaid teoreetilisi diskussioone eesmärgiga tuua

esile võimalusi, mida tuleb arvestada ka eesti kirjandusajaloo digitaalsete mudelite konstrueerimisel esitamiseks digitaalkeskonnas.

Käesoleva uurimusega seotud pragmaatilisemate eesmärkide seisukohast tuleks digitaalkeskonna ja uue meedia probleemide väljatoomisel aga alustada küsimisest retsiptiendi, tuleviku “lugeja” kohta. Eesti kultuuri- ja kirjandusajaloo vaatepunktist on oluline rõhutada digitaalmeedia ja interneti olulisust ka mälu hoidva institutsioonina. Sellel on kahekordne tähendus eestlaste kui väikese keelekogukonnaga rahva jaoks. [IV, VIII, IX, X]

2.1. Uue meedia põlvkond

Siinset uurimust on paljuski ajendanud mure traditsiooniliste kultuuriväärtuste, sealhulgas kirjandusajaloolise mälu säilimise pärast uue tehnoloogilise kultuuri ajastul – mõeldes kõige noorema generatsiooni ja selle seas kujunevate uute kultuurivormide tarbimise harjumuste peale. Selline uurimisfookus on uue meediakultuuri uurimisel hakanud pälvima üha rohkem tähelepanu (vt nt: Kinder 1999; Howard 2003; Livingstone, Bowill 2001). Ulatusliku rahvusvahelise uurimise⁹ tulemite abil on leidnud kinnitust, et informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad (IKT) on saanud lapsepõlve osaks, muutnud peresuhteid, hariduselu, inimese kontakti ühiskonnaga jne (vt Livingstone 2003). Sonia Livingstone'i järgi on meediakasutuse sotsiaalne kontekst vältimatult ka igapäevaelu kontekst, mille sees luuakse oma sotsiaalseid suhteid ja konstrueeritakse identiteeti. Uue meedia eri vormide ja sisu intellektuaalsed ja sümboolsed tingimused võib uurija arvates taandada kolmele faktorile: 1) isiklikus omandis olevate meediavahendite hulga suurenemine, s.t privaatuse suurenemine; 2) meedia ja selle sisu mitmekesisustumine, s.t individuaalsuse suurenemine; 3) sotsiaalsete piiride ähmastumine. (*Ibid*: 211–212.)

Kõik need faktorid on toonud kaasa vajaduse tuttavaid mõisteid, nagu näiteks “kirjaoskus”, “lugemine”, “kirjutamine” jne ümber mõtestada ja defineerida.

Eestis on infotehnoloogia eelisarendamine toimunud riikliku Tiigrihüppe projekti kaudu juba üle kümne aasta, rahvusliku interneti leviku, avalike internetipunktide ja nende kasutuse poolest oli Eesti liikunud Euroopa Liidu juhtivate riikide hulka juba sajandivahetusel (vt Kitsing 2000; Krull 2003; vt ka Heidmets jt 1997–2001). Viimaste aastate arengu võrdlus maailma teiste

⁹ Sonia Livingstone'i uurimus kandis pealkirja “Young People and New Media” (YPNM), selle projekti alusel viidi 1999. aastal läbi küsitlused 6- kuni 16-aastaste noorte hulgas (15 000 last) Belgias, Taanis, Hollandis, Prantsusmaal, Saksamaal, Iisraelis, Itaalias, Madalmaades, Hispaanias, Rootsis, Šveitsis ja Suurbritannias. Küsitlus kordas Suurbritannias 1958. aastal läbiviidud uurimust “Television and the Child”. Uue meedia all mõisteti siin satelliittelevisiooni, personaalarvuteid, CD-mängijaid, arvuti- ja telekamänge, internetti, e-posti (vt Livingstone 2003).

riikidega näitab, et Eesti on interneti kasutamise suhtarvult ühe elaniku kohta 2005. aastal tõusnud maailmas esimese kolmekümne riigi hulka (Vare 2005b).

Eesti arvutiseerumises on Pille Runnel näinud kaht arengufaasi, millest esimene oli seotud üldiste hoiakute kujundamisega interneti suhtes ja Eesti kui e-riigi infrastruktuuride loomisega ning teine (alates 1999/2000) arvutiseerumise ja interneti leviku muutumisega üldiseks ja kiiresti areneva Eesti elu sümboliks (Runnel 2001: 51–58; vt ka Ibrus 2004: 26). Enim on see areng mõjutanud kõige nooremat põlvkonda, kelle kohta võiks ka Eesti kontekstis kasutada Livingstone'i uurimuse rabavat üldistust: “meediast küllastunud lapsepõlv” (Livingstone 2003: 211). Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonnas läbiviidud uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” tulemused toovad selgelt välja, et noor põlvkond on uue meedia¹⁰ arenguga aktiivselt kaasa läinud, s.t võib rääkida Eesti uue meedia generatsioonist, kelle arvuti ja interneti tarbimise harjumused ja ka hoiakud hakkavad järjest enam erinevate vanuserühmade harjumustest. On selgunud, et arvuti ja interneti kasutamise kolmekordistumise taustal viimase viie aasta (2002.–2003. aasta andmed) vältel kasutab 15- kuni 19-aastastest noortest arvutit iga päev 88% (elanikkonna keskmine 48%). Üle kolme tunni päevas kasutab interneti üle 31% noortest (keskmine 45 min). Oluline on ka see, et koos arvutitehnoloogia arenguga kasvanud noortel pole interneti ja arvuti kasutamisega seotud hirme, mis on tunnuslikud vanematele põlvkondadele (Runnel, Pruulmann-Vengerfeldt 2004: 154–160). [IX, X] Selle uurimuse värskeimad tulemused räägivad interneti ja digitaalkultuuri tarbimise suurenemisest noorte hulgas veelgi, näiteks on igapäevaste arvutikasutajate protsent tõusnud 69-lt 78-le.¹¹ [X] Sama uurimuse tulemustest võib välja lugeda ka seda, et arvutikasutusest ja sellega kaasnevatest oskustest on noorema põlvkonna jaoks saamas üks olulisemaid sümbolilise kapitali liike (vt lähemalt: Lauristin 2004: 252). Kohanemisest uue keskkonnaga räägib ka fakt, et õpingutega seotud internetitarbimiselt on Eesti noored Euroopa Liidu maades esimeste hulgas, ning ka see, et internetiühendus koolides on massiline (Kirch, Siplane 2005).

Uue meediakultuuri loojate arvates on sellist arengut arvestades ainus võimalus anda noorte meediatarbimisele sisu ja mõte (vt Runnel, 2000: 20; minu sõrendus – M. L.) – seda ka eesti kirjandusajaloo seisukohast. Eesti kirjandusajaloo uurimise ja ka selle “kirjutamise”, representatsiooni kohandamine uue meediakultuuri nõudmistega muutub võtmeküsimuseks. Uue meedia keskkond on mõjutanud lugejat ja loomas uut tüüpi retsipienti, kelle teksti vastuvõtu võime ja ka tekstile esitatavad ootused on kohanenud digitaalses keskkonnas toimiva uue meedia spetsiifikaga. Tegu on kasvava põlvkonnaga, kelle jaoks tarbimine ja kommunikatsioon kulgeb mööda ”informat-

¹⁰ Mõistet kasutatakse siin peamiselt interneti tähenduses.

¹¹ Uuringu on läbi viinud Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond ning Uuringukeskus Faktum küsitluse “Mina. Maailm. Meedia 2005” alusel. Eri vanuserühmade erinevusi võib hinnata esialgselt, andmed on veel töötlemata (19.01.2006).

siooni kiirteed” (*information superhighway*), millesse meie vaatepunktist kuulub kõigepealt digitaalne raamatukogu, kuid selle kõrval ka elektroonilised kommunikatsioonivahendid (elektronpost, foorumid, *messenger*’id jms), aga ka elektrooniline turg ning kogu digitaalne maailm kui ”ulmelis-hüpoteetiline globaalvõrkude ja virtuaalreaalsuse integratsioon” (Stefik 1997; vt ka Runnel, Vengerfeldt 2002: 46). See tähendab, et näiteks kombineeritud otsingud, suurt informatsioonikogumites orienteerumine, seostele ülesehitatud ja visuaalmaterjalidega täiendatud multimeediatekstide vastuvõtt on kõige selle keskkonna arenguga samal ajal sirgunud põlvkonnale loomulik, normaalne seisund või olek, millega kõiki teisi, ka traditsiooniliselt esitatud ”vana” kultuuri suhetatakse.

Võibki öelda, et tänapäevane elektrooniline meedia, internet ja digitaalkultuur ei ole kaasa toonud mitte ainult uut tüüpi kommunikatsioonimudeleid, sotsiaalseid praktikaid jne, vaid ka uue kirjaoskuse (*new literacy*) vajadused, mille puhul peab sinse töö seisukohast rõhutama kahepoolset, kirjutamise ja vastuvõtu vaatepunkti.

Esimesel juhul, tekstide loomisega seotult, ei ole keskseks mõisteks mitte enam lehekülj, vaid ekraan ja visuaalsus. Rõhutatakse pildilisuse osakaalu suurenemist kui uue kirjutamise alust, sealjuures käsitletakse ka ekraani pildina, mis on organiseeritud visuaalse, mitte (trüki)lehekülje loogika alusel; räägitakse ka visuaalsest grammatikast ning ekraani semiootilisest organiseerimisest (vt Kress 2004; Kress 1998; vt ka Livingstone 2003).

Teiseks, vastuvõtu ja lugemise seisukohast rõhutatakse uue meediakeskkonnaga kaasnevat kriitilise kirjaoskuse (*critical literacy*) vajalikkust, mis on oluline just pedagoogilisest vaatepunktist, seistes näoga taas noorema põlvkonna poole. Rohkem kui kunagi varem hakkavad lapsed ja noored vajama kriitilist mõistmist, argumenteerimisoskust, kujutlusvõimet, kriitilist analüüsi ja oskust esitada küsimusi (Livingstone 2003: 237). On selge, et uue kirjaoskuse nõudmised on seotud teksti omaduste muutumisega digitaalkeskkonnas, hoopis uute tingimuste tekkimisega nii tekstide loomisel kui tarbimisel (vt ka Burbules 1997).

Toetades visuaalsust kui uue meedia olulist aspekti, eristab nii uue meedia kirjutamist kui ka vastuvõttu semiootilisel tasandil kommunikatsiooniprotsessi erinevus võrreldes varasemaga – uue meedia puhul lisandub signifitseerimise protsessis diskursuse/kanali skeemile rakenduslik (*application*) tasand: diskursus/rakendus/kanal. Espen Aarsethi järgi on rakenduslik tasand kommunikatsiooniprotsessis aktiivseks osalejaks, selle kaudu toimub märkidega manipuleerimine: rakenduslik tasand konstitueerib kanali reeglipõhisel tasandil. Arutletakse selle üle, kas rakenduslik tasand on kanali osa või vastupidi, loogiliseks väravaks füüsilise riistvara juurde. (Aarseth 2003: 419–21.)

Selliste teoreetiliste probleemide selgitamiseks ja ka kirjandusajaloo representatsiooni võimaluste uurimiseks digitaalses keskkonnas peab lähemalt peatuma mõiste ”uus meedia” tähendustel ja sellega seotud tekstuaalsetel probleemidel. [IX, X]

2.2. Uue meedia mõiste

Mõistet “uus meedia” kasutatakse alates 1960. aastatest, kõige laiemas tähenduses mõistetakse selle all uute informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiate (telegraaf, raadio, faks, televisioon jne) kogumit (McQuail 2003: 25). Tavakäsitluses räägitakse tänapäeval uuest meediast ennekõike kui arvutitest ja internetist, kuid mõistet kasutatakse ka muude digitaalselt edastatavate signaalide kohta, nagu näiteks mobiilside, digitaalne telefon, mängukonsoolid ja erinevad interaktiivsed süsteemid (Vengerfeldt, Runnel 2004: 233).

Uue keskkonnaga seotud uurimisvaldkonda nimetatakse *new media studies*, vahel ka *digital studies* (Manovich 2001: 11). Samas, hoolimata selle valdkonna olemusest ühendada endas mitmeid alasid ja mitmeid meediatüüpe, ei olda nende alusmõistete endi suhtes sugugi ühte meelt. Mõiste uus meedia kõrval kasutatakse ka mõistet “digitaalne meedia”. Espen Aarseth näitab, et mõlemad mõisted ei saa ühel või teisel põhjusel olla relevantssed ja jäävad problemaatiliseks. Eri meediate konvergens uue meedia “sees” on saanud pigem tehnoloogiat puudutavaks müüdiks ning digitaalsest meediast sai ainsuses rääkida ainult siis, kui esimene arvuti 1940. aastal käima pandi, s.t nüüdisajal saaks rääkida ainult “digitaalsetest meediatest”, mitmuses (Aarseth 2003: 416).

Uue meedia üks olulisemaid kaasaegseid teoreetiku kunstivaldkonnas Lev Manovich on oma raamatus “The Language of New Media” uue meediana klassifitseerinud järgmisi arvutitehnoloogiaga seotud nähtusi: veebileheküljed, virtuaalsed maailmad (arvuti abil loodud kolmemõõtmelised interaktiivsed keskkonnad), virtuaalne reaalsus (VR), multimeedia, arvutimängud, interaktiivsed installatsioonid, arvutianimatsioonid, digitaalne video ja kino, arvuti ja inimese vahelised kasutajaliidesed (*human-computer interfaces*) ning CD-d ja DVD-d (Manovich 2001: 8–9, 19).

Selle, esmapilgul üsna selgelt eristuva loetelu kõrvale jääb mitmeid ebamääraseid või selgelt piiritlematuid nähtusi, mille klassifitseerimine kas trüki- või digitaalse meedia alla jääb kokkuleppeliseks. Aarsethi järgi tuleb eristada digitaalset märkide levitamist (*digital sign distribution*) ja produtseerimist (vt Aarseth 2003: 718). Näiteks selliste vormide puhul, kus trükitud tekst (avaras tähenduses) on viidud digitaalsele kujule; ja vastupidi, digitaalselt loodud tekst on saanud trükitud vms materiaalse vormi. Sellisel juhul on diferentseerijaks (trükitehnika või digitaalse tehnika abil produtseeritud) tekstide levitamine. Uue meedia alla liigitatakse need tekstid, mida levitatakse uue meedia kanalite kaudu, s.t digitaalsel teel.

Uus digitaalne meedia on kaasa toonud uued representatsioonivormid seoses kõikide kunstiliikidega – kujutav kunst, sõnakunst, kinokunst jne. Uue meedia kunstina käsitletakse uue meedia vahendite abil representeeritud füüsiliselt eksisteerivad objekte ning isegi nüüdisaegses meediakunstis täiesti uue vormina arenevat niinimetatud koodikunsti. Uueks meediakunstiks on isegi analoogobjektide digitaalsete representatsioonide eelduseks olevad arvuti-

tarkvara lahendused, näiteks operatsioonisüsteemid (vt lähemalt: Wilson 2002). See, kuidas digitaalselt esitatud andmed (tekstid, pildid, helid jne) on organiseeritud, muutub semiootiliseks selle kaudu, milliseid maailmamudeleid eelistanetakse. Ka kõiki juba eespool nimetatud uue meedia liike, nagu ka spetsiifilisi arvutimänge, peetakse võrdselt uuteks kultuurilisteks objektideks, mida saab uurida samade meetoditega. Näiteks esitab George P. Landow küsimuse narratiivi muutumisest uue meedia keskkonnas võrdselt nii sõnalise kunsti, arvutimängude kui ka kinokunsti kohta (Landow 2006: 215–271).

Kirjeldades uue meedia keelt (*language*), kasutab Manovich mõistet “representatsioon”, mis seostub kuue eri tasandiga: simulatsioon, tegevus, kommunikatsioon, visuaalne illusionism-simulatsioon ja informatsioon (Manovich 2001: 16–17).

Seega, ka kirjandusajaloo digitaalsed representatsioonid võivad olla erinevad sõltuvalt sellest, missugune andmete esitamise mudel valitakse – missugune on nende esitamise loogiline ja hierarhiline kord.

Käesoleva uurimistöö fookusest – kirjandusajaloo mittelineaarsed mudelid – on uue meedia kasutajaga seotud probleemid teadlikult kõrvale jäetud. Digitaalse, uue meedia uuringutes moodustab kasutajaga seotud problemaatika täiesti omaette uurimisharu koos kommunikatsiooni- ja meediateooriatega. Teiseks on uue meedia keskkonnas muutunud kasutaja-temaatika siirdunud, nagu eespool juba mainitud, kirjanduse uurimise alalt digitaalse pedagoogika valdkonda.

Siinses töös rõhutatakse uue meedia mõiste kasutamisel arvutitehnoloogia ning ülemaailmse arvutivõrgu (interneti) ühisosa. Kirjandusajaloo seisukohast on oluline silmas pidada veel mitmeid uue meedia tunnusoone, mis tulevad lähema vaatluse alla siinse ülevaateartikli teise peatüki järgmistes alaosades. Eelkõige aga tuleb arvestada – uue meediaga kaasnevat elektroonilist ruumi, mis pakub sageli mahukate kirjandusajalooliste materjalide relevantseks edasiandmiseks piiramatute ressurssidega publitseerimisvõimalust. Sel põhjusel kasutatakse siinse töö mõistestikus meedia, keskkonna või ajastu iseloomustamiseks ka laiendit “digitaalne”, mõistes selle all “numbrilist representatsiooni”, mida on uue keskkonna peamise tunnusena välja pakkunud Manovich (vt lähemalt siinse peatüki alaosas “Uuemeedia tunnused”).

Seega, rõhutades veel kord tehnoloogia ja selle aluseks oleva arvutitarkvara olulisust, on siinses töös käsitletud uut meediat kui keskkonda, mille abil saab realiseerida seniseid teoreetilisi ideid, genereerida uusi teadmismudeleid või realiseerida praktilisi vajadusi nii tekstide loomisel, uurimisel kui ka säilitamisel kultuuri- ja kirjandusvaldkonnas. [IX, X]

2.3. Uue meedia uurimine

Uus meediakeskkond uurimisalana on multidistsiplinaarne ja ka multinatsionaalne. Uue meedia võimaluste ja omaduste uurimisega tegeletakse tehnika- ja majandusteaduste, tööstuse, psühholoogia, eriti aga meedia ja kommunikatsiooni valdkonnas. Sõltuvalt lähtekohast rõhutatakse uue meedia piiritlemisel ka erinevaid omadusi. Nii on uued nähtused seotud kõikide inimtegevuse harudega: tööstuse ja majanduse, rohkesti meedia ja kommunikatsiooni, aga ka antropoloogia, folkloristika, etnoloogia, kirjanduse ja kunstiga. Näiteks kultuurikriitikas on uus meedia muutunud eraldiseisvaks uurimisharuks. Selle objektiks on digitaalses keskkonnas tekkivad uut tüüpi kultuurivormid ja -sisud. Kirjanduse ja semiootika valdkonnas on uue meedia keskkond sundinud veel kord ümber mõtestama mõistet tekst: uue meediaga seotult kasutatakse seda intertekstuaalses ja transtekstuaalses tähenduses. (Lievrouw, Livingstone 2002: 2–10.)

Uue meedia osaks oleva interneti uurimisega seotult avanesid 1990. aastatel täiesti uued uurimisharud: küberantropoloogia, küberetnoloogia, kübersotsioloogia, meediaantropoloogia, aga ka küberkirjandus (kübertekst). Nendes uutes uurimisharudes käsitletakse küberruumi ühe teistest paremini analüüsitava kultuurilise konstruktsioonina, sest kogu sealne informatsioon on salvestatud serveritesse, mida võib pidada uurimisobjekti ja sellega seostuvate teooriate otsekui ideaalseks vahekorraks (Runnel 2000: 22). Uue meedia valdkondadevaheline uurimine Eestis käib sotsiaalteadustes, meedia ja kommunikatsiooni valdkonnas, kuid ka antropoloogia, folkloristika ja etnoloogia alal. Uurimise keskmes on peamiselt kommunikatsiooniküsimused uue meedia keskkonnas, uute kultuurivormide ja tehnoloogia vahekord, üksikisiku (kasutaja), aga ka rahvuse identiteedi protsessid ning rahvuse ja ühiskonna konstrueerimine laiemalt. (Erikson 1996; vt ka Runnel 2000: 13–32.) Ka Eestis on jõutud tõdemusele, et tuleks “loobuda ühe uurimisvaldkonna kesksest diskursusest (olgu see majandus, kultuuriuuringud, meedia või geograafia) ja muutuda interdistsiplinaarsemaks” (Runnel, Vengerfeldt 2002: 50).

Meedia ja kommunikatsiooni valdkonna kõrval on uut meediat uuritud ka lähtuvalt tekstiloomest nii kunstis kui kirjanduses. Eestis on uue meedia uurimisel võrreldes kirjandusalaga kaugemale jõutud kunstivaldkonnas.¹² Analooiliselt uue meedia uuringute kaudu rahvusvaheliselt aktualiseerunud protsesside ja huvisuundadega on ka eesti kunstiteadlased hakanud arvuti-graafika ja uue meedia tunnustele vastavaid teoseid otsima varasematest aegadest. Et tegu võib olla ka kunsti seisukohast vägagi avara mõistega, näitab Tuuli Lepiku uurimus, milles on leitud uue meediakunstina määratletavaid taieid juba 1970. ja 1980. aastatel (Lepik 2004: 42–45). Uue meedia mõjuks

¹² Näiteks peeti juba 1995. aastal Tallinnas rahvusvaheline uue meediakunsti festival “Interstanding”, sellele järgnesid veel mitmed festivalid ja teoreetilised seminarid (vt Kivimaa 2004).

võib pidada samuti seda, et kunstikriitikas on loobunud seni küllaltki produktiivsete analüüsikategooriate kasutamisest. Nii näiteks on uue meediaga seotud tasapinnastava, hajutava ja ruumilise keskkonna tõttu aktuaalsuse kaotanud keskuse ja perifeeria, sees- ja väljasolemise temaatika (vt nt Kivimaa 2004: 68–70).

Digitaalruumi ilmutavat eesti nüüdiskirjandust on järjepidevalt jälginud Piret Viires (2001; 2002; 2005a: 223–224). [X] Internetist leitavate kirjanduslike veebilehekülgede klassifitseerimiseks on Viires loonud mõiste “küberkirjandus”. Sellise mõistekasutuse alusel on Viires eestikeelses veebis fikseerinud kolm peamist (kui jätta välja n-ö piirialad) küberkirjanduse liiki, mille hulka n-ö sortiment ei ole kuue aasta vältel muutunud: (1) kirjanike koduleheküljed, (2) üksikud hüpertekstuaalse luule (Hasso Krulli “Trepp”) ja jutustuste katsed, (3) luulegeneraator, Märt Väljataga loodud sonetimasin. Lisaks võib leida harrastuslikke ja muutliku sisuga kirjanduslikke võrguportaale (Kloaak, Kodutud jt), kirjastuste (nt Bahama Press) lehekülgi ja kirjanduslikke veebiajakirju (nt Ninniku).¹³ Viirese järgi võivad sellised portaalid küllalt sageli pakkuda isegi kõrgetasemelist kirjandust, kuid oma põhiolemuselt vastavad need traditsiooniliselt trükitud kirjandusele: “Nii lahendab võrgumaailm Eestis ennekõike siiski trükimeedia piiratusest tulenevaid muresid ja on lihtsalt eriliste vormiekperimentideta lisa paberil avaldatud kirjandusele.” (Viires 2005a: 225.) Täiesti uus digitaalse meedia pakutav võimalus, mida võib samuti küberkirjanduse alla liigitada, on *fan-fiction*’i žanr (vt lähemalt: Viires 2005a: 225–233; 2005b). Nagu paljud uues meediakeskkonnas tekkivad kultuuriilmingud, on ka sellel samaaegselt mitmeid erisuguseid tunnuseid, näiteks võiks selle küberkirjanduse äärealal oleva žanri paigutada nii harrastuskirjanduse kui ka nüüdisaegsete, digitaalkeskkonnas levivate folkloorinähtuste alla.¹⁴

Seega, uue meedia uurimine kunsti ja kirjanduse uurimise vahelises koostöös võiks olla tulemusrikas. Nende mõlema puhul kehtib üldistus, et nii kirjanduslike tekstide tegelik loomine kui ka digitaalselt loodud kunst on praktikas suure sammu võrra ette jõudnud probleemide akadeemilisest refleksioonist. Nende nähtuste uurimisel valitses nii kunsti ja kirjanduse vahel kui ka kunstivaldkonna sees veel mõned aastad tagasi meediakunstiteadlase Raivo Kelo-mehe sõnul peaaegu ületamatu mittemõistmine: olukord, et “kommunikatsiooni pole, sest ühtedest ja samadest asjadest saadakse aru erinevalt” ning erinevad

¹³ Eesti Kirjanike Liidu pealehele on koondatud järgmised koduleheküljed: Hasso Krulli “Trepp”, Jüri Ehlvest, Sass Henno, Jaan Kaplinski, Kauksi Ülle, Ann Must, Kai-Mai Olbri, Valeria Ränik, Peeter Sauter, François Serpent, Ivar Sild, Julius Ürt, Margus Lattik jt; kirjastus Bahama Press ning kirjanduslikud veebiajakirjad Ninniku, Algernon ja, et. Vt lähemalt – <http://www.ekl.ee/lingid> (23.05.2006).

¹⁴ Samast seisukohast kuuluksid mitme valdkonna ja žanri piirile ka bloggerid – viimasel ajal laialt leviv ja kasutatav uue meedia “produkt”. Võib prognoosida, et see hakkab peagi asendama varasemaid kodulehekülgi. Vt nt “Kivisildniku blogi” – <http://www.kivisildnik.blogspot.com> (08.05.2006).

on ka tähendused, mis samadele sõnadele antakse (Kelomees 2004: 18). Interdistiplinaarne uurimine võiks alata terminoloogia ühtlustamisest.

Siinses töös on osutatud Kreutzwaldi “Kalevipoja” teksti intertekstuaalsuse uurimisel tekkinud interdistsiplinaarsuse ja valdkondade vahelise võrdleva käsitlemise vajadusele: eeposega seotud hilisemate tekstide (kirjanduse, kunsti, muusika) uurimisel ilmnes suuri erinevusi. [VII, VIII]

2.3.1. Humanitaaria ja informaatika

Käesoleva uurimuse teoreetilistest arutlustest, aga eriti uurimuse aluseks olnud kirjandusajalooliste rakendusprojektide teostamise käigus selgus, et rääkides uue meedia kultuuri interdistsiplinaarse uurimise vajadustest, ei ole võimalik mööda vaadata ka seni humanitaariast sedavõrd kaugest alast nagu informaatika (*computer science*).

Muutused infotehnoloogia valdkonnas võimaldavad kirjanduslooliste keskkondade konstrueerimisel uusi vorme ja struktuure. Näiteks veel 1990. aastate lõpul räägiti arvutitehnoloogiaga seonduvalt peamiselt hüpertextuaalselt seostatud tekstivõrgust (millel rajanevad ka varasemad, hüpertexti fookseerivad kirjandusteoreetilised käsitlused), nüüdisaegne arvutitehnoloogia ja sellega seotud tarkvaraarendused pakuvad aga uusi võimalusi – mis on seniseid hüpertextiga seotud kontseptsioone ümber lükkamas. [IX]

Infotehnoloogiliselt on jõutud ajajärku, kus nii kirjandus- ja multimeedia-teoste loomiseks kui ka traditsiooniliste kirjandusteoste ja kirjandusajaloo uurimise aluseks on leitud spetsiaalsed arvutitarkvaralahendused, mida on arendatud täpselt teostaja (nt meediakunstniku, kirjandusuurija) vajadustele vastavalt.

Selliste lahenduste eelduseks on aga koostöö arvutitarkvara arendajatega, programmeerijatega ja oma vajaduste võimalikult täpne selgitamine. Seega, kommunikatsiooniprobleemide lahendamine. Siinse uurimistöö aluseks olnud rakendusprojektide teostamisel ilmneseid just sellel tasandil kõige suuremad vastuolud. Valdkondade vahelised erinevused avalduvad nii mõtlemise loogika kui ka metakeele ja kasutatava mõistestiku tasandil. Humanitaarist kirjandusuurija peab arvestama vajadusega tõlkida omane kirjelduskeel informaatikaga seotud mõistestikku: näiteks “andmed” *pro* kirjanduslikud tekstid, autorielulood, fotod” jne. Arvutitehnoloogiast ja -tarkvarast rääkides on humanitaarvaldkonda tunginud sõnad “andmebaas”, “andmemudel”, “sisearhitektuur”, “algoritm”, “navigeerimine” jne, jne (vt lähemalt ka: Koskimaa 2000, Manovich 2001: 212–236, Wilson 2002).

Näiteks, andmebaaside loomine, s.t materjali organiseerimine nõuab spetsiifilist “andmete” struktureerimise loogikat ning jaguneb kindlaksmääratud töötappideks, mida ei saa eirata. Mis tahes projekti aluseks oleva suure andmekogu planeerimise näide on esitatud siinse töö lõpus joonistel 14–16 (vt ka Tiits 2000; Calkins jt 1996):

Joonis 14. Projekti arenduse põhietapid digitaalses keskkonnas.
Joonis 15. Projekti elluviimise etapid – ruumiandmete modelid.
Joonis 16. Andmebaasi elutsüklil projekti rakendamisel.

Joonistel kasutatavad mõisted:

- a) “reaalsusmudel” – mudelis olevad andmed formaalsel kujul (atribuudid jne) ning nende vahelised ruumilised ja mitteruumilised seosed;
- b) “kontseptuaalmudel” – esitatavate andmete kirjeldamise ja seostamise mudel;
- c) “andmemudel” – andmete arusaadavaks tegemise viis arvutile;
- d) “esitusmudel” – andmete visualiseerimine kasutajale.

Nende mudelite väljatöötamine rakendusprojektide elluviimisel avab väga töömahuka etapi, millest suur osa kulub metaandmete kirjeldamisele. Digiteerimisprojektidega seoses tuleb sellest pikemalt juttu käesoleva sissejuhatava ülevaateartikli kolmandas peatükis “Kirjanduslooline pärand digitaalses keskkonnas”.

Siinses töös rõhutatakse, et humanitaarvaldkonna ja infotehnoloogia integreerimine on rakenduslike projektide vaatepunktist paratamatu. See võib olla seotud mõnikord ületamatute, pahatihti isegi projektide tulemust ohustavate kommunikatsioonihäiretega – nendes valdkondades kasutusel oleva sageli fundamentaalselt erineva metakeele ja loogika tõttu. Selliste vastuolude lahendamiseks võivad rakendusprojektidesse kaasatud olla koguni psühholoogid, sellele probleemile on pühendatud siinse uurimistöö osaks olev artikkel “Digital Environment as a Constructor of Literary History. Estonian Experience and Expectations”. [VI]

Kokkuvõtteks, uut meediakultuuri keskkonda võib ja tuleb uurida interdistsiplinaarselt kui nüüdiskultuuri konstruktsiooni, tegelikkuses toimuva representatsiooni, osalist rekonstruktsiooni või selektiivset peegeldust (vt Runnel 2000: 24). Võib järeldada, et seesama, hoopis uute võimaluste ja tunnustega digitaalne keskkond ühest küljest võimaldab ja teisalt eeldab kultuuriajaloo rekonstrueerimist ja reprodutseerimist samadel alustel. Digitaalne ruum võimaldab kunagi eksisteerinud kirjandusloolist tegelikkust representeerida ja osaliselt, selektiivselt konstrueerida sõltuvalt sellest, missugune teoreetiline konstruktsioon ja sellega seotud meetod aluseks võetakse. Seda seisukohta tõestasid ka siinse uurimuse aluseks olevad rakendusprojektid – see jääb üheks tööga seotud põhiväiteks.

2.4. Uue meedia omadused

Nagu eelnevalt näidatud, on mõiste “uus meedia” iseenesest tinglik ja ajalooliselt muutuva tähendusega: sellega on tähistatud (mis tahes ajal) kaasaegset kõige uuemat elektroonilist tehnoloogiat (vt lähemalt: Caldwell 2000; Chun, Keenan 2006). Seetõttu soovivad juhtivad kirjandus- ja kunstiala teoreetikud nii uue meedia mõistest kui ka selle tunnustena kõige sagedamini väljatoodud mõistetest (digitaalsus, interaktiivsus jms) kui retoorilistest ja/või ideoloogilistest loobuda ning otsida akadeemiliselt analüütilisemaid termineid (vt Aarseth 2003; Manovich 2001). Siiski on alljärgnevalt tähelepanu pööratud ka uue meedia kriitikas sagedamini väljatoodud omadustele ning jäänud ka uue meedia kui katusmõiste juurde.

Seega, uue meediaga seotud mõisted, kaasa arvatud termin uus meedia ise, on muutunud intensiivsete teoreetiliste arutluste objektiks. Eri teoreetikud on välja toonud erinevaid omadusi ja ka defineerinud samu tunnuseid erinevalt – mõistete piiritlemisel toimuvadki uurimisala kõige suuremad teoreetilised diskussioonid.

Tavakäsitluses on uut meediat iseloomustatud viie-kuue põhiomaduse rõhutamisega: “digitaalsus”, “interaktiivsus”, “hüpertext”, “hajumine”, “virtuaalsus” ja “virtuaalne reaalsus”, “lābilaskevōime” jpt (Lister 2003: 13–37; Caldwell 2000: 7–8; vt ka Vengerfeldt, Runnel 2004: 234–235). Nimetatud on ka “anarhiat”, “sūnkroonsust”, “multimediaalsust” (Newhagen, Rafaeli 1996; vt ka Livingstone 2003: 212). Esimeste hulgas nimetatud omadustest tuleb pike-malt juttu allpool, viimaste puhul ei saa aga enam rāākida spetsiifiliselt uue meedia omadustest, vaid juba laiematest mārksōnadest, mida uus keskkond on aktualiseerinud. Selliste mārksōnade hulka kuulub ka “rahvusvahelistumine”, mis nūūdisaegse ūleilmastuva maailma ūhe omadusena avaldub ka uue meedia keskkonnas ning esitab kūsimuse kultuuridevahelisest konvergenstist ja suunab uurijate huvi vastastikuste mōjutuste uurimisele. Selline vaatepunkt on jōudnud kirjandusuurimisse ka diakroonilisest aspektist: need suhted on hakanud huvi pakkuma kultuuridevahelise interferentsi seisukohast ka ajalooliselt. Nāiteks, kas ja kuidas ūletavad esteetilised hoovused kultuuridevahelisi piire, avaldudes enam-vāhem samal ajal eri kultuurides, sōltumata konkreetsest sotsiaal-ajaloolisest kontekstist.¹⁵ [IX] Hajususest kōneldes peetakse silmas nii tekstide tootmise kui ka tarbimise fragmenteeritust. Mōiste viitab uue meedia uurijate jārgi ka detsentraliseeritusele ja individualiseerumisele (Vengerfeldt, Runnel 2004: 235). Hajususele on lāhedane ka mōiste “tasapinnastumine”, mis on uue meedia keskkonnas seotud hūpertekstuaalse tekstistruktuuriga, milles tekstide omavahelised suhted ei ole pōhimōtteliselt enam hierarhilised. Lineaarse,

¹⁵ Pealkirja all “Different inputs – same output? Autonomy and dependence of the arts under different social-economic conditions” toimus sel teemal interdistsiplinaarne seminar prof dr Cornelius Hasselblati juhitud Grōningeni ūlikoolis Hollandis (aprillis 2005).

näiteks sündmuselt sündmusele loogiliselt kulgeva jutustuse asemel on teksti võimalik arendada mitmemõõtmelise ja eri meediasid integreeriva võrgustiku või labürindina, milles iga tekstuaalne sõlmeke võib potentsiaalselt olla seotud mis tahes teisega. Hajususe ja tasapinnastumise nähtuse koosmõju tõttu on tsentri ja perifeeria kultuurimudel digitaalses keskkonnas kadunud. Uue meedia keskkonnas on kõrge ja madal, kultuuri kese ja ääreala eristamatud, kultuur on kaotanud piirid (Poster 2002: 479).

Kui jälgida aga hajususe ja tasapinnastumisega seotud nähtuse avaldumist kirjandusajalooliste tekstide puhul, siis tuleb ilmsiks vastupidine fenomen.

Vanema kirjanduse digitaalsete tekstikorpuste ja andmebaaside uurimisel selgus, et võrreldes näiteks uuemate, s.t juba digitaalselt loodud tekstidega on internet tekitanud täiesti uue nähtuse, mida siinses väitekirjas on nimetatud “hüperkanoniseerimiseks” ja selgitatud mitmes uurimuses [II, IX], pikemalt artiklis “Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas” [X].

Hüperkanoniseerimine toetub kahele kirjandusajalooliste tekstidega seotud fenomenile. Esiteks, digiteeritavate vanemate tekstide valiku aluseks võetakse klassikaline, kanooniline kirjandus, mis on siiani kirjandusajaloo õpetamise ja akadeemilise uurimise põhi. Teiseks, selliseid maailmakirjanduse klassika digiteeritud tekste on loodud akadeemilistes uurimiskeskustes mitmel pool maailmas, samuti on seda teinud üksiklugejad. Interneti otsingusüsteemide abil, mis integreerib kõik sellised digitaalsed tekstikogud, moodustub kirjandusklassikaline kaanon palju tugevamalt, kui mis tahes raamatuna trükitud kirjandusloos.

Seega, uuest meediast rääkides on sõltuvalt uurimisfookusest toodud välja mitmesuguseid märksõnu ja iseloomulikke jooni. Järgnevates alaosades on tähelepanu pööratud nendest enim kasutatavatele ja samal ajal ka suuremat kriitilist arutelu tekitanud omadustele – digitaalsus, hüpertekstuaalsus ja interaktiivsus. Akadeemilisele kriitikale toetudes on peetud sinise töö huvides otstarbekaks eristada uue meedia tunnuseid ja omadusi: 1) “omadused” – laiemad ja enam kasutatavad tunnusjooned; 2) “tunnused” – informaatikale (*computer science*) omase mõistestikuga seotud spetsiifilised jooned.

2.4.1. Uue meedia tunnused

Uue meedia kriitikas kõlab üha enam seisukoht, et varem uue meedia peamiste tunnustena välja pakutud mõisted – digitaalsus, interaktiivsus ja hüpertekst – on müüdid. Väidetakse, et uue meedia eristamiseks eelmisest on need tähenduslikult liialt laiapõhjalised, n-ö katusmõisted (*umbrella concepts*) ja vajavad põhjalikku kontrolli (Manovich 2001: 52–61, Aarseth 2003). Samas, kultuuri ja tekstikriitika alal on needsamad mõisted produktiivsed ja toonud kaasa edasiviivaid diskussioone, millel tuleb peatuda ka sinise sissejuhatuse alapeatükkides edaspidi. Nendega seotud teemade mõistmiseks on alljärgnevalt välja toodud need spetsiifilised tunnused, mida Lev Manovich on pidanud uut tüüpi

meedia iseloomustamiseks kõige enam representeerivaks, see tähendab vana ja uue meedia erinevusi informaatika seisukohast kõige paremini spetsifitseerivaks.

Laia tähendusega “digitaalsuse” ja “interaktiivsuse” asemele on Manovich pakkunud arvutitarkvaraga seotud loogiliste printsiipide poole pöördudes viit tunnust: “numbriline representatsioon” (*numerical representation*), “modulaarsus” (*modularity*), “automatiseerimine” (*automation*), “variaablus” (*variability*), “kultuuriline transkodeerimine” (*cultural transcoding*).

Mõiste “hüpertekst”, mis on uue meediaga seotud kriitikas-filosoofias toonud kaasa kõige enam erinevaid teoreetilisi käsitlusi, kuulub Manovichi järgi kokku hüpermeediaga. Ülaltoodud süsteemis on hüpertekst selline hüpermeedia, milles on kasutatud ainult üht liiki meediat – sõnalist teksti. Väljapakutud viit peamist uue meedia tunnust saab Manovichi järgi selgitada alljärgnevalt.

A. Numbriline representatsioon – kõik uue meedia objektid on kodeeritud “numbriliselt”, s.t uut tüüpi andmekandjatel digitaalsete koodidena, milles kõik andmed (tekstid, pildid jne) edastatakse, töödeldakse ja säilitatakse binaarselt, arvude 0 ja 1 kujul. Sellega kaasneb nende ülikiire töötlus ja samuti võimalus mahutada ülisuuri koguseid väga väikesesse ruumi. Numbriline representatsioon on seotud kahe keskse tingimusega: 1) uue meedia objekti saab kirjeldada formaalselt, matemaatiliselt; 2) uue meedia objekt muutub matemaatiliseks subjektiks, mille suhtes saab rakendada matemaatilisi algoritme, s.t meedia muutub programmeeritavaks. Numbrilise representatsiooni seadmist uue meedia tunnustest esikohale pooldab ka Espen Aarseth, kes oma pikemas arutluses toetub maineka visionääri Nicholas Negroponte seisukohtadele (vt Negroponte 1996). Numbrilise representatsiooni alus – *bitid* – on muutunud kogu arvutitehnoloogia metonüümiks ja just see on tõeliselt revolutsiooniline tehnoloogilises mõttes, kuigi *bitid* ise ei ole meedia, vaid selle tehnoloogiline alusmüür väga mitut tüüpi komplekssetele meediaga seotud masinatele (Aarseth 2003: 717–718). Andmete numbrilise representatsiooni protsessi, nagu juba eespool öeldud, nimetatakse ka “digiteerimiseks”. Seega võib uue meedia esimese, andmete esitusega seotud tunnusena kasutada ka mõistet “digitaalsus” (Manovich 2001: 28) – selle mõiste kasuks numbrilise representatsiooni tähenduses on otsustatud ka siinse töö mõis-testikus.

B. Modulaarsus – mõiste on seotud uue meedia fraktaalse struktuuriga. “Nii nagu fraktalil on eri mõõtkavas ühesugune struktuur, on ka uue meedia objektidel läbivalt sama struktuur. Meedia elemendid, olgu tegu siis piltide, helide, kujude (*shape*) või omadustega (*behaviour*) – avalduvad diskreetsete ühikute (*pixels, polygons, voxels, characters, scripts*) kogumina. Need elemendid on koondatud laiemateks objektideks, kuid säilitavad jätkuvalt oma iseseisva identiteedi /---/. Lühidalt, uue meedia objekt koosneb sõltumatutest osadest, igaüks neist sisaldab omakorda väiksemaid iseseisvaid osi jne, kuni kõige väiksemate “aatomiteni” – pikseliteni, kolmemõõtmeliste punktide

(3-D point) või tähemärkideni.” (Manovich 2001: 30–31.) Selles tähenduses on ka ülemaailmne arvutivõrk modulaarne, sest ta sisaldab arvukalt erinevaid veebilehekülgi, igaüks nendest koosneb iseseisvatest meediaelementidest (*ibid*: 31). Selles mõttes kasutatakse uue meedia iseloomustamisel “fraktalite” mõistet metafoorina. Selle edasine analüüs on juba lähemalt seotud infotehnoloogia valdkonna ja arvutitarkvara kui programmikoodi kirjutamisega (html, xml jne).

C. Automatiseerimine – sõltub vahetult kahest eelmisest (numbriline representatsioon, modulaarsus) ja just selle tunnusega on seotud meediaobjektide loomine, nendega manipuleerimine ja nendele ligipääs. Inimlik intentsionaalsus eemaldatakse selle tunnuse kaudu täielikult loomisprotsessist. Manovich eristab madalat ja kõrget automatiseerimist, kusjuures teadlastele pakub enam huvi luua just nimelt kõrge automatiseerimisega meediaobjekte. Andmetele ligipääsu järjest suureneva automatiseerimisega seotud mõiste on ka “tehisintellekt” (*artificial intelligence*): näiteks, kuidas leida objekti, mis juba kuskil eksisteerib (Manovich 2001: 32–35).

D. Variaablus – uue meedia objektid ei ole kunagi midagi lõplikult fikseeritud, nad võivad põhimõtteliselt esineda lõpmatu hulga invariantidena, mida nimetataksegi variaabluseks. Nagu eelmine tunnus, põhineb ka variaablus kahel esimesel tunnusel (numbriline representatsioon ja modulaarne struktuur). Kui näiteks trükimeediaga seotud artefaktid on identsed koopiad, mida levitatakse füüsiliselt, siis elektroonilisel kandjal on võimalik säilitada ja levitada paljusid sama objekti eri variante. Variaabluse eri vormidest on Manovich toonud esile järgmised olulised aspektid: (1) meedia elementide hoidmine andmebaasis, mis võimaldab (2) samade andmete alusel luua erinevaid kasutajaliideseid (*user interfaces*); (3) kasutaja kohta käiva teabe säilitamine; (4) menüüpõhine ehk hargneva puu taoline interaktiivsus (*branching-type interactivity*); (5) hüpermeedia, milles multimeedia elemendid on üksteisega seotud “hüperlinkide” abil, ka siin on elemendid eraldatud ja neid esitatakse menüüpõhise puu kaudu, millest oli juttu eespool; (6) arvutitarkvaraga seotud andmete perioodiline uuendamine ja (7) võimalus muuta mõõtkava, milles objekti esitatakse (heaks näiteks on eri mõõtkavas kaardid, milles objektide esitamise täpsus sõltub mõõtkavast). (Manovich 2001: 36–39.)

E. Nendele viiele lisaks peab lisama mõiste “virtuaalsus”, mida peab kõige spetsifitseerivamaks uue meedia tunnuseks Espen Aarseth. Olles samuti äärmiselt kriitiline mõistete interaktiivsus, hüpertekstuaalsus ja digitaalsus kasutamise vastu akadeemilises ja analüütilises diskursuses, näeb Aarseth just virtuaalsuses sellist tunnust, mida ei saa asendada millegi muuga. Selle sisuks on esitlustehnika ja arenenud 3D graafikaliideseid, mis simuleervad reaalsust ümbrust. Kuigi virtuaalne reaalsus saab oma sisu ainult suhetes reaalsusega, on virtuaalse maailma kvaliteet potentsiaalselt rikkam kui fiktsionaalne maailm. Virtuaalses maailmas võimaldab süsteem jälgija või osaleja (*resp* kasutaja – M. L.) reaalselt aktiivset rolli, milles ta saab katsetada, avastada tegevuse käigus reegleid ja struktuuri omadusi. Siinjuures toob Aarseth näiteks Per Gynti, kellelt virtuaalses reaalsuses saab küsida sigarit (vt Aarseth 2003:

429–432). Virtuaalsete maailmade konstruksioonis võib ära tunda hermeneutilisi põhimõtteid, virtuaalsete maailmade loomise tehnoloogia ei ole alternatiivsete maailmade loomine, vaid reaalsuse tõlgendamine ja mõistmine. Seega on Aarsethi meelest just terminisse virtuaalsus salvestatud analüütilise mõtlemise seisukohast oluline tasand: aidata mõista, kuidas arvutitehnoloogia tõepoolest juba pakub ja avab midagi uut inimdiskursuse mõistmiseks (*ibid*: 435–336).

2.4.2. Interaktiivsus

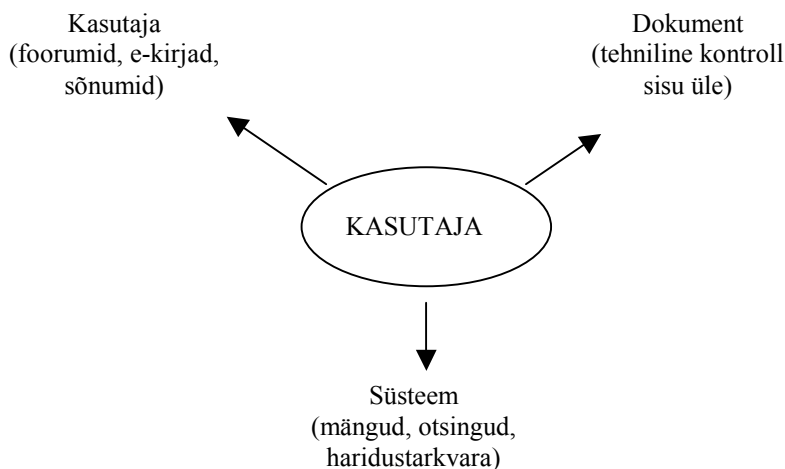
Uue meedia keskkonna tunnusena nimetatakse sageli mõistet “interaktiivsus”. Selle mõiste kasutamine eeldab mõistete “retsipient”/“kasutaja” ja “hüpertext” kasutuselevõttu.

Mitmed uue meedia uurijad peavad interaktiivsust, nagu juba mainitud, uue meedia põhiomadusena liiga avaraks mõisteks, mida on uue meedia tunnusena üleekspluateeritud. Leidub kriitikuid, kes näevad selles n-õ omaduses ainult retoorilist sisu. Selle näiteks tuuakse mõiste kujunemise ajalugu informaatika seisukohast. Nimelt ajal, mil töötati peamiselt vanemat sorti arvutitega, kui kasutajat ja arvutit vahendas operaator ning andmed saadi kätte järgmisel päeval, hakati terminiga interaktiivne tähistama “paremat” (*better*) arvutit, millel oli kaks operatsioonisüsteemi ja millega kasutaja sai suhelda vahetult. Laiemas kasutuses on interaktiivsus tähenduses “parem” jäänud püsima.

Espen Aarseth kirjeldab interaktiivsuse tähendust “fenomeni” ja “situatsiooni” mõiste abil. Esiteks, interaktiivsus on fenomen, mis sisaldab informatsioonivahetust kahe võrdse partneri vahel ja on sellisena tüüpiline inimeste-vahelistele suhetele. Inimese ja masina võrdsus “interaktis” on mõeldamatu, sest funktsionaalne ja tunnetuslik võrdsus inimese ja masina vahel on naeruväärne. Teiseks, interaktiivsus on situatsioon, mis sisaldab n-õ vooluringi: tagasiside-vastus. Võimalik on ka nende kahe kombineeritud definitsioon, mis sisaldab interaktiivsuse astmelisust ja koosneb erinevatest komponentidest. Ka jaguneb interaktiivsuse mõiste protseduuriliseks ja/või osalusega seotuks või siis on diferentseeritav astmelisuse järgi (kõrgem, täielikum, reaktiivne, proaktiivne interaktiivsus). Siiski, kuigi mõiste interaktiivsus on kogunud märkimisväärse hulga kultuurilist kapitali, on selle kasutamisega akadeemilisel alal seotud ilmsed analüütilised probleemid ja see toob kaasa tendentsi “võrdsustada inimlik kvaliteet masina kapatsiteediga” (vt Aarseth 2003: 424–426).

Seistes lähemal tehnoloogilisele vaatepunktile, käsitleb Lev Manovich interaktiivsuse mõistet seoses arvutispetsiifiliste omadustega. Tema järgi eeldab arvutitehnoloogia juba iseenesest arvuti ja inimese vahelist kasutajaliidest (*human-computer interface, HCI*), mille all mõeldakse kõigepealt (1) füüsilisi esemeid, nagu näiteks monitori, klaviatuuri, arvutihiirt jms; (2) andmete organiseerimise viisi arvutiekraanil, näiteks ikoonide kasutamist;

ja (3) andmetega manipuleerimise viisi dünaamiliste menüüde kaudu, näiteks kopeerimist, lõikamist jne – kõik need osutavad sellele, kuidas inimese ja arvuti koostegutsemine praktiliselt toimub. See aga eeldab juba iseenesest inimese ja arvutitehnoloogia vahelist interaktsiooni, muutes interaktiivsuse kui uuele meediale omase tunnuse tautoloogiaks. Manovichi järgi muutub objekt interaktiivseks niipea, kui see ilmub ekraanile. Samuti tuleb eristada erinevaid arvutitehnoloogiaga seotud interaktiivsete struktuuride ja operatsioonide tüüpe, näiteks "suletud" ja "avatud" interaktiivsus. (Manovich 2001: 55–57.) Et "interaktiivsuse laia vihmavarju" alla kuuluvaid nähtusi selgitada, on Sally J. McMillian eristanud järgmisi tüüpe, millega seoses diferentseeruvad ka kasutaja rollid (vt McMillian 2002):

Joonis 13. Kasutaja rollid uue meedia keskkonnas.

Nagu öeldud, ei näe Manovich interaktiivsuses mitte "uut" meediat "vanast" eristavat tunnust, vaid arvutitehnoloogiast tulenevat põhitõde, mis on veelgi laiemalt seotud valikute tegemise kui kogu inimõtleamise põhialuse, sealhulgas kirjanduse ja muude kunstiteoste vastuvõtule omase kognitiivse retseptisiooniprotsessiga (Manovich 2001: 55–61). Sellisele seisukohale oli rajatud ka siinse uurimistöö aluseks olnud rakendusprojekti CULTOS teoreetiline põhikontseptsioon, mille eesmärgiks oli uue "teadmismudeli" (*knowledge model*) konstrueerimine arvutitarkvara arendamise kaudu.¹⁶ Projektis nähti ette terviklike sõnakunstiteoste, piltide, helide ja/või filmide jaotamist väiksemateks tekstuaalseteks ühikuteks ja nende väikeste tekstuaalsete ühikute seostamist ja seejärel tekkinud tähenduslike radade (*threads*) kirjeldamist laiaskaalalise

¹⁶ Vt lähemalt – <http://www.cultos.org> (09.05.2006).

intertekstuaalsete seoste tüpoloogia alusel. Käesolevas töös on sellist eksperimenti kirjeldatud seoses “Kalevipoja” teksti uurimisega Liivakella mudeli alusel artiklites “Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”“ [V], “Monument vs alustekst: “Kalevipoja” retseptsioonist ja intertekstuaalsusest” [VII] ja “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” [VIII].

Seoses uue meedia interaktiivsustunnusega on teoreetilistes arutlustes aktuaalne retsiipiendi probleem: retsiipiendi roll võrreldes lineaarse teksti vastuvõtja omaga on keerustunud ja mitmekihistunud, selles mõistes on ühendatud kasutamine, erinevad traditsioonilise vastuvõtu tüübid (lugemine, vaatamine), aga ka kirjutamine.

“Kasutaja” mõiste integreerib mitmeid uue meedia keskkonnaga kaasnevaid omadusi ja tunnuseid. Nagu eespool nägime, on otseselt kasutajaga seotud interaktiivsus siiski paljude arvates uue meedia olemuslik tunnus. Just kasutajal (mitte lugejal!) on võimalik astuda uue meedia objektiga interaktsiooni: meediaobjekti nii- või teistsugune esiletulek sõltub ju otseselt kasutaja tegevusest. Näiteks, sellise interaktsiooni käigus saab kasutaja valida tekste, pilte, objekte, elemente jne, samuti seda, millises järjekorras need ilmuvad. Siit tuleneb kasutajaga paralleelselt tarvitatav mõiste “interaktiivne lugeja”.

Digitaalses keskkonnas interaktiivse lugejaga toimuvaid protsesse on põhjalikult uurinud Raine Koskimaa, kelle väitekirj “Digital Literature” (vt Koskimaa 2000) toetub suures osas ka Norra uurija Espen Aarsethi digitaalses keskkonnas sündiva “ergoodilise” kirjanduse ideele (vt Aarseth 1997). Mõlema uurija järgi realiseerub Roman Ingardeni poolt esimesena kirjeldatud “aktiivne lugeja” just hüpertekstuaalses keskkonnas. Aktiivse lugeja osaluse teose tähenduste loomisel (“lugeja on aktiivne osaleja kirjanduse signifitseerimise protsessis”) võib jaotada Aarsethi järgi neljaks:

interpretatsioon → navigeerimine → konfiguratsioon → kirjutamine.

Interpretatsioon on lugemise lahutamatu osa ja kuulub ka tavapärase lugemise juurde. Hüpertekstuaalses keskkonnas lisandub lugejale aga vajadus/võimalus teksti eri osade vahel kiiresti liikuda, seda oma valikute kaudu konfiguratsioon ja viimasel astmel ka (edasi) kirjutada, lisada oma tekst ja seosed, lingid.

Sellist uut tüüpi kasutaja tegevuses võib näha kahte poolust, nendest esimene on seotud multimodaalsuse ja teine hüpertekstuaalsusega.

Kasutaja mõiste tähendust arendab edasi Gunther Kress, kelle järgi olemasolevate ressursside kasutamine ilma neid muutmata tuleb asendada nende ressursside ümbertegemisega (*remaking*) kasutamise protsessis, toimingutes ja vastasmõjudes (Kress 1998: 74). Selline muutus retsiipiendi kogu tegevuses on seotud uue meedia multimodaalse olemusega, mis transformeerib üheks tekstiks sõna, pildi, heli ja liikuva pildi ning liidab selle kaudu ka seni lahus eksisteerinud produktsiooni (kirjutamine, joonistamine, kujundamine) ja retseptsiooni (lugemine, kuulamine, vaatamine, õppimine) vormid. Kirjutamise mõiste transformeerub: kausaalsete suhete edasiandmise asemel lineaarse teksti

vormis on see hakanud tähendama ruumilist, peamiselt verbaalse ja visuaalse teksti kombineerimist. Seega, oluliseks on muutunud kaks aspekti: visuaalsuse suurenemine ja jutustuse asendumine kujutamise ja kirjeldamisega (Kress 1998; vt Livingstone 2003: 221–224). George P. Landow' järgi on uue kirjutamise, "kirjutamise rekonfigureerimise" aluseks hüpertekst kui uus kriitilise mõtlemise paradigma, mis sisaldab võimet summeerida probleemi lahendamiseks eri liiki informatsiooni. Hüpertekst nõuab aktiivset lugejat ja samal ajal ka loob seda. Hüpertekst võimaldab autori(te)l infot kokku linkida, luua läbi kogu tekstikorpuse radasid, tekste annoteerida, viia sisse viiteid ja lisada bibliograafilisi andmeid (Landow 2003: 41–42).

Kõige sagedamini esineva väite järgi "muutub lugeja teose autoriks". Sellist otsustust on põhjendatud mitmeti, kõige enam väidetakse, et nende valikute kaudu, mida lugeja/kasutaja peab digitaalkeskkonnas liikudes pidevalt tegema, muutub ta (teate) sisu kaasloojaks – kirjutajaks. Teisena osutatakse uue meedia omadustele, mis võimaldavad sisu looja (nt teksti autori) ja lugeja/kasutaja vahelist kiiret kommunikatsiooni, mille kaudu saab kasutaja sageli mõjutada (teate) sisu.

Lugeja ja kasutaja probleeme on Eestis uuritud põhiliselt seoses kommunikatsiooni- ja meediateadustega. Kirjandusalal on uue meediaga seotud "interaktiivsele lugejale" tähelepanu pööranud Piret Viires, kes kahtleb küberkirjanduse vaatepunktist väites "lugeja muutub autoriks", sest need seosed ja lingid on "teksti autori poolt teadlikult ja eesmärgipäraselt loodud" (Viires 2005a: 221); lugeja aktiivsest osalemisest teksti loomises võiks rääkida *fan-fiction*'i puhul, kus lugeja/kasutaja kommentaarid, s.t otsene kommunikatsioon autoriga on tekstiloomes üks osa (Viires 2005a: 229; Viires 2005b).

Kokkuvõtteks, digitaalses meediakeskkonnas jõuliselt avalduvad uued nähtused "tootmise", "publitseerimise" ja "tarbija" seisukohast on kõigutamas klassikalist kommunikatsiooniskeemi autor–teos–lugeja, mida on seni kirjandusteaduses aktsepteeritud paljude teooriate ja analüüsimudelite alusena. Uue meedia keskkond on loonud täiesti uusi nähtusi ka kirjandusväljal, milles seni n-ö hästitöötanud uurimismeetodid enam ei toimi.

2.5. Hüpertekst

Uue meedia keskkonnas ja sellest tulenevas uues meediakultuuris on seoses kirjutamisega hakatud rääkima põhimõtteliselt uutest tekstiloomes võimalustest. Kõige olulisemana tuuakse välja, et arvutitehnoloogia on loonud kõigepealt võimaluse lõhkuda teksti lineaarsust ja luua uusi, hüpertekstuaalseid teadmismudeleid. Sellised uued mudelid erinevad varasematest põhimõtteliselt. Ruumiliselt piiramatuna, võimaldavad uue meedia tehnoloogiad arvutivõrgu vahendusel luua kõikvõimalikke seoseid ja siduda mingil eesmärgil vajaminevaid (kirjanduslikke) tekste füüsiliselt mis tahes maailma punktis asuvatest

digitaalsetest kogudest. Sellises, üleüldises tähenduses on ka internet lõpematu ja ringlev hüpertekst (Eco 2003).

Uue meedia uurimisel ongi uute tekstistruktuuride kirjeldamisel keskseks mõisteks “hüpertekst”. Mõiste pärineb Ted Nelsonilt, kes mõtles selle all mittejärjestikulist (*non-sequential*) kirjutist. See tähendab teksti, mis hargneb ja sunnib lugejale peale valikuid, sobides kõige paremini lugemiseks interaktiivsel ekraanil. Lihtsamalt öeldes, see on rida omavahel linkidega ühendatud tekstikogumeid (*series of text chunks*), mis pakuvad lugejale erinevaid teeradu. (Nelson 1993: 2; vt ka: Koskimaa 2000: 4; Viires 2002: 1236.) Tänapäeval on hüpertekst oma ebaselgete piiride tõttu muutunud “elektroonilise tekstuaalsuse” sünonüümiks (Aarseth 2003: 426–427).

Kuigi, nagu ilmnas eespool, pole hüpertekst ka arvutiteaduste seisukohast uut keskkonda spetsifitseerivaks tunnuseks, on see siiski üks enam kasutatavaid termineid just teksti loomise ja vastuvõtu käsitlemisel, aga ka pedagoogikas. Hüpertekst on kõige enam seotud humanitaarvaldkondade ees seisvate probleemidega ja tähistab laiemas mõistes sisemiste viidete kaudu tekstile antud mittelineaarset struktuuri, milles tekstid on omavahel seotud hüperlinkidega ja selle kaudu n-ö materialiseerunud, muutunud nähtavaks. Mittelineaarses struktuuris on kõik, eri tüüpi (ja eri pikkusega) tekstid põhimõtteliselt võrdsed elemendid, ükski ei domineeri teise üle (vt Bolter 1995: 110).

Selline, ainult elektroonilises keskkonnas toimiv tekstistruktuur on võrgustik, milles tekstid on ühendatud elektrooniliste linkidega ja pakuvad kasutajale erinevate läbikäiguradade (*threads*) kaudu teksti kui terviku läbimiseks palju erinevaid võimalusi. Sealjuures on ühendatud tekstide hulk põhimõtteliselt piiramatu, hüperteksti enda ulatus määramatu. Ka on hüpertekst olemuslikult paljuautoriline, s.t erinevatel hüperteksti radadel võivad olla erinevad autorid lisaks hüperteksti enda loojale, spetsiifilisemas mõistes autorile kui kasutajale. Mõistet tekst kasutatakse siinjuures avaras tähenduses kõikides märgisüsteemides esitatud artefaktide kohta, s.o nii sõna-, pildi- ja helikandjate kohta¹⁷. See omakorda loob eri meediumide vahelise konvergenti, hüpermeedia nähtuse uues keskkonnas.

Elektroonilise hüperteksti puhul hakatakse teoreetilist tähelepanu pöörama seostele enestele. Eristatakse ühenduskohta (*link/trigger/marker*) ja seoseid, tekstidevahelist suhet, mille kaudu tekib nendevaheline tähendus. Nicolas Burbulese järgi on lingid assotsiatiivsed seosed, mis muudavad, määratlevad

¹⁷ Teksti täpsem piiritlemine jääb igal konkreetsel juhul intuiitiivseks. “Kitsamas tähenduses on tekst intentsionaalne loomulikus keeles väljendatud sõnum. Laiemas tähenduses tekst /---/ on intentsionaalne, sidus ja terviklik tähenduste kandja, mis võib tugineda nii homogeensetele kui heterogeensetele semiootilistele süsteemidele.” (Sarapik 2004: 16.) Digitaalne keskkond nõuab mõiste tekst kasutamist laiemas tähenduses. Teksti mõistet seoses “Kalevipoja” uurimisega projektis CULTOS on käsitletud artiklis “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” [VIII].

uuesti, laiendavad või kitsendavad ligipääsu infole, mida nad sisaldavad. “Lingid mitte ainult ei väljenda märgilisi seoseid, vaid annavad veebirusmis liikumise võimalikele radadele tähenduslikkuse (*significancy*): nad soovivad seoseid, aga ka kontrollivad informatsioonile juurdepääsu.” (Burbules 1997.)

2.5.1. Hüpertekst ja kirjanduskriitika

Hüpertekst on oluline mõiste ka kirjandusteooriates ja semiootikas. Siin aga minnakse hüperteksti kui seostevõrgustiku omadusest edasi ja pööratakse tähelepanu hüpertekstuaalsete seoste olemusele ja defineerimisele. Mitut liiki intertekstuaalsete seoste kaudu on hüpertekst muutunud teoreetiliste kontseptsioonide objektiks.

Käesoleva uurimistöö seisukohalt on aktuaalsed Gerard Genette'i ja Michael Riffaterre'i hüpertekstikäsitlused, millel on seoses alusprojektis CULTOS rakendatud intertekstuaalsete seoste paradigmat “Ontology of Intertextuality” pikemalt peatunud artiklites “Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”” [V] ja “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” [VIII]; projektis kasutatud intertekstuaalsete (*resp* ka intersemiootiliste) seoste nimestik on esitatud töö lõpul siinse uurimuse Lisas (vt ka ülevaateartikli esimese peatüki alaosa “Kirjandusajaloo teooria kriis”).

Digitaalset hüperteksti hakati kriitikateoreetilisest vaatepunktist uurima 1990. aastatel. Mõned kriitikud võtsid elektroonilise hüperteksti uurimisel abiks poststrukturealistliku teooria, muutsid hüperteksti selle elektrooniliseks realisatsiooniks, tuues näiteks teksti ebastabiilsuse, intertekstuaalsuse, autori kadumise ja lõpuks üldtunnustatud kommunikatsioonimudeli (autor–teos–lugeja) lagunemise (Bolter 2003: 18–19).

Hüpertekst on olnud keskseks mõisteks digitaalse uue meedia kultuuri ja kirjandusteooriate ühisalal ning seotud kõige enam George P. Landow' nimega. Tema üheks keskseks ja viimastel aastatel ka kõige enam diskuteeritavaks väiteks on seisukoht, et elektroonilise hüperteksti abil on võimalik praktiliselt “kontrollida” poststrukturealistlike teooriate ja kontseptsioonide kehtivust. Landow rõhutab Roland Barthes'i, Mihhail Bahtini, Jacques Derrida seisukohti – uus digitaalne informatsioonitehnoloogia teeb ka need teooriad paremini arusaadavaks. Ja vastupidi, need teooriad selgitavad arvutipõhiste tekstide funktsioneerimist ja avavad eneseteadvuslikult raamatute, kirjanduse ja teiste enese poolt genereeritud kultuurivormide loomuse ja limiidid (Landow 2003: 43–44). Näiteks kasutatakse nendes teooriates Landow' järgi mõisteid “haak” (*link; liaison*), “võrk” (*web; toile*), “võrgustik” (*network; réseau*) ja “kokku siduma” (*interwoven; se tisser*), mis on omased ka elektroonilisele hüpertekstikeskkonnale. Seega, poststrukturealistlikud kriitikateooriad võimaldavad Landow' järgi selgitada hüperteksti toimimise sisemisi mehhanisme ning vastupidi, hüpertekst lubab kontrollida ja edasi arendada paljusid teooria-

aspekte (Landow 1997: 33–48). Poststrukturealistlike teooriate potentsiaali näeb Landow teksti piiride dekonstruktsioonis (Derrida), paljuhäälsuses ja karnevaliseerumises (Bahtin) ning seoste võrgustiku vahendatud kirjutatud tekstis (Barthes) (vt Landow 2003: 40). Võikski öelda, et Landow käsitles digitaalses, uue meedia keskkonnas realiseerunud hüperteksti kui laboratooriumi, milles sai testida formalistliku tekstiteooria seisukohti.

Hüperteksti alases diskussioonis on Landow' seisukohad viimastel aastatel pärvinud üsna teravat kriitikat (vt nt McHale, Eskelinen 2001: 72–73). On isegi väidetud, et hüperteksti uurimine on jäänud vaid väga väikese uurijaterühma esoteeriliseks tegevuseks. Selle põhjusena on toodud üldise huvi vähenemist poststrukturealistlike teooriate vastu (*versus* postmodernistlikud, postkoloniaalsed ja feministlikud teooriad). See seletab ka praegust piiratud huvi hüperteksti vastu seoses humanitaarteadustes rakendatavate meetoditega, samas siiski nenditakse, et potentsiaalselt, arvestades kogu uue meedia ja interneti ulatust, on uute hüpertekstuaalsete struktuuride mõju siiani tohutu. (Bolter 2003: 19–20.) Landow põhjendab kirjandusuurimise vastuseisu digitaalsele meediale ja sealhulgas hüpertekstile humanitaarteadustele omase tehnoloogia-võõristusega ning näeb lahendust uue meedia võimaluste selgitamises vana tehnoloogia (traditsioonilise uurimise) mõistestiku kaudu: “Meie arusaamine uuest on alati vahendatud sellest, millised on meie teadmised vanast ja tuntuist, kuid selline vahendamine varjutab liiga sageli uue ja teeb ta meile nähtamatuks” (Landow 2003: 36). Oma uusimas raamatus “Hypertext 3.0” on Landow arvestanud viimaste aastate teoreetilisi arenguid, käsitledes hüperteksti küsimusi juba väga avaralt, kübernarratoloogiast kuni postkolonialismi teooriaga seotud problemaatikani (vt lähemalt Landow 2006).

Siiski on hüpertekstist kui uut meediat vanast eristavast alusmõistest loobunud mitmedki uurijad. Espen Aarseth on oma doktoriväitekirjas “Cybertext” (vt Aarseth 1997) püüdnud ähmast hüperteksti mudelit asendada tema meelet funktsionaalsema tekstuaalsuse/meedia tunnustekogumiga. Kuidas teksti tüübid üksteisest erinevad, kui võtta aluseks nende materiaalne alus: kas trükituna paberile või digitaalne esitus. Aarsethi mudelis on kübertekst põhieesmärgilt tekstuaalne masin, mis on võimeline matkima lihtsamaid tekstuaalseid laade (*textual mode*), nagu näiteks “sõlm/link-tekstid” *resp* hüpertekstid ning “järjestikused tekstid” (*sequential texts*). Seega, Aarsethi järgi ei ole kübertekst ja sõlm/link-tekst samastatavad, nii nagu ei saa kübertekstiks nimetada ka järjestikusest kirjutatud teksti isegi siis, kui see ilmub digitaalses keskkonnas. Sõlm/link-tekst on võrgustikutaoline, aga sellisena staatiline, nii nagu ka digitaalne labürint. Oma kriitikas tahtiski Aarseth näidata, et vastuvõetud-heakskiidetud hüpertekstiteooria seisukohad digitaalse ja trükitult avaldatud kirjanduse eristamiseks on muutunud ideoloogiliseks: kirjandusel, mis on avaldatud paberkandjal, on suurel hulgal selliseid n-ö saavutusi, mida Landow (jt) on tema meelet täiesti valesti omistatud ainult digitaalsele kandjale (Aarseth 1997: 82–86). Teiseks oluliseks seisukohaks, seda ka kirjandusajaloo representeerimise vaatepunktist, on Aarsethi tõdemus, et digitaalne

hüpertext ei ole muutnud “järjestikust” kirjutamist ja mõtlemist “mittejärjestikuliseks”, vaid on seda arendatud edasi traditsionaalse, järjestikusest kirjutatud teksti jaotamise ja liigendamise mehhanismi abil (Aarseth 2003: 433).

Kokkuvõtvalt, siinse uurimuse seisukohast on seoses hüpertextiteooriaga olnud produktiivne Landow’ üldine, teoreetiline alusveendumus: hüpertexti struktuur võimaldab realiseerida varasemas kirjandusteoorias esitatud teoreetilisi ideid. Siinse doktoriväitekirja ühe põhihüpoteesi kohaselt võib Landow’ põhiideed edasi arendades hüpertexti abil realiseerida digitaalses ruumis ka selliseid kirjandusteooriaid, milles kirjandust käsitletakse avaramas tähenduses kui ainult sõnaline tekst. Väitekirjas on selleks pakutud esiteks Hans R. Jaussi retseptiooni ajaloo teooria, mida on rakendatud ja “kontrollitud” kirjandusloolise hüpertexti modelleerimise alusena projektis ERNI. [I–III] Neid seisukohti on pikemalt analüüsitud ka käesoleva väitekirja aluseks olevas magistritöös “Kriitika kirjandusloo konstrueerijana: teksti ja konteksti probleeme” (1999). Hüpoteesina on selles välja pakutud ka teoreetiline võimalus eristada arvustaja kriitilises kirjutuses esinevaid subjektiivseid ja transsubjektiivseid tekstitasandeid kontekstiväljade kaardistamise alusel (vt Laak 1999: 29–30).

2.5.2. Hüpertext ja kirjandusajalugu

Siinses töös väidetakse, et kirjandusajalugu saaks esitada ”loona”, kui arvestada võimalustega, mida on uuritud ja teostatud seoses kübertekstiga (vt lähemalt: Aarseth 1997; Koskimaa 2000, Eskelinen 2002). Seega, lisaks kirjandusteoreetilistele mudelitele, mis eeldavad vastava arvutitarkvara väljatöötamist ja ehitamist, võib ka digitaalkeskonnas jääda traditsioonilisemate esitusviiside juurde, kui rakendada küberteksti kirjutamise narratoloogilisi praktikaid. Digitaalne keskkond on avanud ka jutustatava loo kirjutamiseks uued võimalused. Selle põhiliseks erinevuseks, innovaatiliseks olukorraks on kirjutuse põhimõtteline dünaamilisus ja ergoodilisus, kirjanduslike tekstide täiendamise võimalus teiste meediatega (pilt, muusika, film) ja nende sidumine ühtsesse kultuuriloolisse ruumi.

Digitaalses ruumis on võimalik kujutada sellist mõtlemise ja mäletamise mudelit, mis toimib nii iga indiviidi puhul kui ka kultuuris tervikuna. Selle mudeli aluseks on omavahel tekstuaalsete või faktoloogiliste sõlmekestega, “sündmustega” seotud protsessuaalsed, tähenduslikud ahelad, mis on hakanud kultuuris toimima ja muutunud nii just nagu kultuurilise loomeprotsessi kivististeks. Kultuuri ja ka kirjandusprotsessi aluseks on selliste radade (*threads*) loomine. Ajaloolises tagasivaates on võimalik selliseid sõlmekesti, kultuurilise kirjanduslike sündmusi fikseerida ja välja tuua. Digitaalne, elektrooniline ruum võimaldab neid esitada ja visualiseerida koos kõikide nende sündmuste

juurde käivate dokumentidega, tekstidega jne. See võiks tähendada põhimõtteliselt uute, digitaalajastule vastavate kultuurimälu ühikute loomist.

Erinevad tekstuaalsed, kultuurilised, kirjanduslikud sündmused on omavahel seotud erineval moel, milles võiks näha põhiliselt kaht seostetüüpi: esiteks formaalsed, loogilised ja intertekstuaalsed ning teiseks metafoorsed, mitteloogilised ja hüpertekstuaalsed. Võiks oletada, et kultuurimälu, sealhulgas kirjandusliku mälu toimimise mehhanism toetub pigem teisele, metafoorilisele ja mitteloogiliste seoste tüübile, semantilisele seostevõrgustikule. Neid seoseid fikseerides ja digitaalmudelite abil visualiseerides oleks kultuuri toimimise loogikat võimalik digitaalkeskonnas n-ö materialiseerida. Selle hüpoteesi kontrollimiseks, s.o kultuuris toimivate suhete selgitamiseks on uuritud teatud ajalooperioode süvitsi (toetudes arhiivimaterjalidele) ja esitatud selle alusel kogu eesti kirjanduslooga võrreldes väikeste, formaalselt piiratud “andmetega” mudelid. Täiesti uueks asjaoluks võrreldes raamatukultuuri ajastuga on digitaalse ruumi mitmekordselt suurem ressurss: väga suurte tekstikoguste säilitamise ja nende kiire transportimise võimalus.

Eesti kirjandusajaloo representatsioonimudelite väljatöötamine uue meedia keskkonnas toetub uuele meediale iseloomulikele tunnustele ja omadustele. Kirjandusloo kirjutamine, nagu kogu uue meedia keskkonnas liikuminegi, eeldab valimi tegemist kirjandusajalukku kuuluvate valmiselementide seast. Digitaalne uue meedia keskkond võimaldab kujutada kirjandusajalugu mis tahes konstruktsioonidele toetudes, kuid samas esitab see keskkond “materialese” nõudmise ka tekstide eneste järele ja eeldab nendevaheliste seoste täpset näitamist – seega, kirjandusajaloo kui süsteemi kujustamist.

Uue meedia keskkond võimaldab eesti kirjandusajalugu representeerida mitmel viisil. Esiteks võib uue meedia keskkonda kasutada tavapärase, traditsiooniks kujunenud kirjandusloo esitamiseks, mida piiramatut publitseerimisruumi arvestades saaks illustreerivalt täiendada terviklike allikmaterjalidega (ilukirjanduslikud tekstid, raamatu illustratsioonid, fotomaterjalid kirjaniku kohta). Teiseks nähakse siinses töös võimalust traditsiooniline eesti kirjandusajalugu n-ö dekonstrueerida ja tuua välja selle erinevad koostisosad (ilukirjandus, kirjavahetused ja arhiividokumendid, fotomaterjalid, raamatukujundused jne) kui kirjandusloolised makroelemendid – mille alusel saaks luua digitaalkeskkonnas uue konstruktsiooni. Kaks eelmist säilitasid põhimõtteliselt traditsioonilise eesti kirjandusloo “süsteemi”, kolmandaks võimaluseks on aga näha eesti kirjandusajalugu (polü)süsteemina, mille aluseks on kirjanduse mõiste laiem käsitlus.

Kokkuvõtteks, uue meedia omadusena nimetatakse enamikus käsitlustes hüperteksti, mille all mõistetakse meediakontekstis teksti mittelineaarset, võrgustiku- ja struktuuri, mis on teinud teksti muutlikuks ja radikaalselt n-ö rebestanud traditsioonilise kommunikatsiooni skeemi saatjalt vastuvõtjale. Nagu on näidatud käesolevas uurimuses, on vajalik nimetatud tunnuseid analüüsida ka seoses

sisuga, mis kuulub kirjandusajaloo valdkonda, s.t on seotud kirjandusajaloo kui tervikliku, teatud liiki andmeid sisaldava süsteemiga. [IX, X]

Kirjandusajaloo digitaalse mudeli seisukohast loob uue meedia hüpertextuaalne olemus võimaluse siduda ilukirjanduslik alustekst otseselt selle tähendust loovate kaas- ja metatekstidega. Tekstiloomes seisukohast pakub uue meedia hüpertextuaalne omadus võimalust "kirjutada" hoopis teises tähenduses: luua (konstrueerida) mittelineaarset teksti, mille "grammatikasse" kuuluvad väiksemate tekstiühikute vahelised seosed. Seega, hüpertextist rääkides on uue meedia teooriates tähelepanu keskmes võrgustikutaoline teksti-struktuur. Kirjandusajaloo digitaalsete mudelite seisukohast on oluline, et see on (üks) võimalus siduda suuri tekstikogumeid, sealhulgas erinevaid meediasid üheks nii, et digiteeritud allikmaterjalide "lao" (mis on kahtlemata kirjandusajaloo digitaalse representatsiooni aluseks!) asemele tekib erinevate tekstide omavaheliste suhete alusel mõtestatud terviktekst. [X]

2.6. Uus meedia ja traditsioonid

Hoolimata uue meedia paljudest tähendustest või koguni selles mõistes eneses kahtlemisest, on uue meedia keskkond äratanud uue huvilaine ka Lääne kultuuri intellektuaalse ajaloo ja vanade kultuurivormide vastu (vt ka: Lievrouw, Livingstone 2002), mida on hakatud käsitlema sageli võrdlevalt uue meediakeskkonna tunnuste ja omadustega. Ollakse seisukohal, et me peame pöörduma ajaloo poole selleks, et kinnitada interneti kui kultuurilise keskkonna enda konstrueeritavust ja tuua välja selle keskkonna suhted varasemate kultuurivormidega (Hobart, Schiffman 1998; vt ka: Poster 2002: 484). Seega, üha laiemalt on levimas uskumus, et uue meedia keskkond ja internet on ise konstrueeritavad kontekstuaalsete suhete võrgustikuna ja sellisena kultuuri toimimise keskkonna mudeliks. Siinses väitekirjas rõhutatakse, et uue meedia ja interneti keskkonna konstrueeritavus pakub väljavaateid ka mineviku, sealhulgas kirjandusajaloo uurimisel ja representeerimisel ning muudab aktuaalseks võimaluse konstrueerida ja uue meedia keskkonna kaudu ka visualiseerida kirjandusajalugu kontekstide kaudu, ehk veelgi täpsemalt: kujutada ja kirjeldada seda sõnaliste tekstide põhjal loodud hüpertextuaalses ja interaktiivses keskkonnas. [X]

2.6.1. *Old wine in new bottles*

Rahvusvahelises uurimispraktikas pööratakse uue meedia seisukohast erilist tähelepanu seniste kultuuritraditsioonide uurimisele. 1960. aastate alguses ennustas Marshall McLuhan oma kuulsates ja provokatiivseks kujunenud teostes "The Gutenberg Galaxy: the Making of Typographic Man" (1962) ja

“Understanding Media: the Extensions of Man” (1964) Gutenbergi trüki-meediale rajatud ühiskonna lõppu ja uue, maailma pöördeliselt muutva elektroonilise ajastu algust. Tema olulisimad arutlused puudutasid ruumiliste ja ajaliste dimensioonide muutumist, selle alusena nägi ta tehnoloogilist determinismi. Tehnoloogiline meedia eristab McLuhani järgi kultuurilise transmissiooni (suuline, kirjalik, elektrooniline) erinevaid vorme. McLuhani järgi kordab iga uus meedium alati vana. Ta ennustas, et globaalses mastaabis tähendab elektrooniliste kommunikatsioonisüsteemide levik kogu kultuuri taandumist algse külaühiskonna struktuurile ning selle kaudu n-ö globaalsete külade (*global village*) tekkimist. Kommunikatsiooni elektrooniliste vormide kaudu muutub maailm korraga ajalooliselt ja ruumiliselt nähtavaks: elektrooniliselt konfigureeritud maailm ei nõua andmete esitamist mitte seriaalide ja blokkide järgnevuse alusel, vaid nende aktiivse vastastikuse mõju (*active interplay*) mustrite näitamist (vt Stevenson 1995: 114–124). Ehk teisisõnu, uute meediavahenditega kantakse üle varasemaid kultuurivorme: traditsioonilised kultuurivormid transformeeritakse uude keskkonda. (Elektrooniline) meedium ise, mille kaudu selline transformeerimine toimub, muutub sõnumiks – *the medium is the message!* (vt McLuhan 1964: 23–35).

Oma ideede kokkuvõtmiseks kasutas McLuhan ka metafoori *old wine in new bottles* (“vana vein uutes pudelites”), mida tänapäevases uue meedia alases diskussioonis ikka ja jälle meelde tuletatakse. Näiteks rõhutatakse uue meedia vahenditega varasemate traditsioonide jätkamist, jäädes põhiseisukohale, et tehnoloogia teeb tuttava sisu paremini kättesaadavaks, pakkudes lisavõimalusi (vt nt Liestøl, Morrisson 2003).

George P. Landow nimetab McLuhani metafoori omaseks uue tehnoloogia varasemale staadiumile ning toob välja vanemale meediumile, trükitud raamatule iseloomulikud jooned, millega võrdluses tulevad uue meedia võimalused paremini esile: 1) trükitehnoloogia põhineb ühe staatilise teksti paljundamisel ja fikseeritud tootmisel; 2) see on diskreetne tekst, mida on tunnustatud lõpetatuna ja järsult lahutatuna teistest: viidatud allikad pole materiaalselt lisatavad ja nende poole pöördumine nõuab palju energiat ja märkimisväärselt ajakulu; 3) trükitud tekstil on fikseeritud piirid ja ääristus, seevastu teksti digitaalsed ülekanded kaotavad sedalaadi “territoriaalsuse”: digitaalses keskkonnas loodud teksti piirid on “poorsed” (*porous*) ja lugeja võib teksti lõpetada mis tahes punktis; (4) teksti autori või tootja (*producer*) ja selle lugejate kogukonna vahel on terav eraldusjoon; 5) loovuse, originaalsuse ja intellektuaalse omandiõigusega seotud eeldustering on ületähtsustanud autori panuse ja maha surunud kogukonna koostöö ja rolli. (Landow 2003: 37–38).

Landow’ teiseks suureks paatoseks on suhtumise muutmine tehnoloogiasse. Ta on teravalt kriitiline nende arvamuste suhtes, mille järgi nähakse tehnoloogiat vaid andmetöötluse vahendina. Landow leiab, et me redutseerime uue tehnoloogia “vana” simulaakrumis. Sellega kaotame võimaluse näidata vana ja uue vahelisi tõelisi erinevusi, vaikime maha uue tehnoloogia potentsiaali või

näeme uut meediat ainuüksi kui vanale diametraalselt vastandlikku, kuigi neid eristavad tegelikkuses paljud omadused (Landow 2003: 58).

Vana ja uue meedia dihhotoomia üle arutlemisel tuleb tõsiselt võtta ka arvamust, et vana ja uue meedia, paberi ja digitaalsuse vaheliste funktsionaalsete erinevuste üle ei saa otsustada selgelt, nagu on väitnud Espen Aarseth oma raamatus "Cybertext" (1997). Nende mõlema "materiaalsete vormide rikkalik mitmekesisus näitab, et analoogmeedia/digitaalse meedia eristamine on ülekiidetud ja mitteinformatiivne, lagunedes lähemal uurimisel koost" (Aarseth 2003: 418). Ligikaudu samale arvamusele kommunikatsiooni mudeli seisukohast on jõutud ka vana ja uue massimeedia muustrite kõrvutamisel (vt Morris, Ogan 1996).

Üheks arutlusobjektiks uue meedia kriitikas ongi tehnoloogiline ja meedia determinism, ehk siis küsimus sellest, kuivõrd tehnoloogia ja meedia omadused mõjutavad kultuuritekstide sisu ja tähendust. Näiteks on "vana" ja "uue" diskussioonis praegu käibel kaks vastandlikku arusaama. Esimese järgi nõuab multimeediatekstide ja interneti kasutamine ainult mõningaid tehnilisi vahendeid ega näe ette interpretatsiooniks ja representatsiooniks vajalike teadmiste radikaalset muutust. Alternatiivse seisukoha järgi avab ekraanipõhine meedia representatsiooni vormid, mis toovad teadmiste esitamisel kaasa tähenduslikke muutusi (vt Livingstone 2003: 220).

Antropoloogilisest vaatepunktist on huvipakkuv tõdemus, et ka eesti rahvuskultuuri seisukohast ei ole uus meedia kui keskkond suuri muutusi kaasa toonud: "Kui püüda kirjeldada rahvuskultuuri tervikuna, ei ole fundamentaalseid muutusi näha. Vastupidi – küberruumi n-ö ülesehitamisel kasutatakse ja rakendatakse tegelikult endiselt pigem traditsioonilisele rahvuskultuurile sarnaseid printsiipe" (Runnel 2000: 33). Üllatuslikult on jõutud samadele seisukohtadele ka seoses lugemisega: uues meediakeskkonnas kopeeritakse vana meedia võimalusi, näiteks jäljendatakse ekraani servades olevate kerimisribade abil seniseid lugemisstrateegiaid, kuid seejuures neid laiendades ja täiendades (vt Livingstone 2003: 248).

Lev Manovich on jõudnud järeldusele, et vormilisest küljest põhineb kogu internetikultuur varasemate kultuurivormide selektsioonil, mitte uute loomisel (Manovich 1996). Arvutitehnoloogia areng rajaneb kultuuriliselt tuntud vormide kopeerimisel uues keskkonnas: kultuuris aastatuhandeid ja sadu eksisteerinud traditsiooni modifitseerimisel. Selle protsessi uurimisel on nenditud hulgaliselt sarnasusi, mis tekivad ühelt kultuurivormilt teisele üleminekul. Just sellised sarnasused vana meediaga toovad kõige paremini välja ka uue, digitaalse meedia poolt pakutava lisaväärtuse. Kui näiteks trükitekst on staatiline ja fikseeritud, siis digitaalne tekst on dünaamiline ja muudetav vastavalt kasutaja vajadustele: saab muuta kirja suurust ja kuju jne.

Siinse töö seisukohast on oluline juhtida tähelepanu paralleelsetele protsessidele, mis on inimkultuuris toimunud pärast uute meediate (seekord laias tähenduses) tulekut. Nimelt, pärast trükikunsti leiutamist Johann Gutenbergi poolt

(1450) hakati kõigepealt trükkima ja paljundama mineviku kõige olulisemaid tekste: religioosseid teoseid, käsiraamatuid ja kalendreid. See kestis viisteist aastat, alles sellele perioodile järgnes trükitavate materjalide hiiglasuur diversiteet (Luke 1989: 144; vt ka: Livingstone 2003: 247). Täpselt sama-sugune praktika hakkas toimuma ka viieteistkümnenda aasta jooksul pärast digitaalse meedia plahvatusliku arengu algust alates 1990. aastatest.

Rahvusvaheline kogemus näitab, et ka uue meediakeskkonna intensiivset kasutust humanitaaralal alustati just mastaapsete digitaalsete tekstikogude komplekteerimisega, hakates kõigepealt digiteerima maailmaklassikasse kuuluvaid kanoonilisi teoseid, aga ka rahvuskultuuriliselt olulist kirjandust (selle kohta pikemalt siinse ülevaateartikli alljärgnevas kolmandas peatükis (“Kirjanduslooline pärand digitaalses keskkonnas”). Suurtes rahvusvahelistes projektides hakkab see aeg mööduma, eesti kultuuris oluliste tekstide suurte korpuste loomine on aga alles algusjärgus. Väitekirjaks esitatud uurimustest pakub sel teemal põhjalikumalt ülevaadet artikkel “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel” [II]. Toetudes meediauurijate tõdemusele, et nüüdisaegsed, uue meedia vahenditega loodud kirjanduslikud tekstid on uue meedia võimaluste uurimiseks pikaajaliste projektide kaudu küllalt vaene baas (vt Livingstone 2003: 247; vt ka: Viires 2001, Viires 2002), saaks siinse uurimistöö kokkuvõtteks väita, et digitaalse uue meedia tehnoloogiat saabki kirjanduslikust vaatepunktist analüüsida ainult vanemate kirjanduslike tekstide alusel – pärast nende transformeerimist ja representeerimist uue meedia keskkonnas kas nii- või teistsuguse süsteemi alusel.

Traditsiooni ja uue meedia küsimus on aktuaalne ka uue meedia põlvkonna vaatepunktist. Näiteks on haridusalaste diskussioonide fookuses praegu traditsiooniliste õppeprogrammide täiustamine, arvestades uue meedia potentsiaali, s.t traditsioonilistele teadmistele püütakse anda uut vormi, mida on nimetatud ka teadmiste transformeerimise protsessiks (*transforming knowledge*).

3. Kirjanduslooline pärand digitaalses keskkonnas

Peatüki eesmärgiks on luua vajalik taustsüsteem siinse doktoriväitekirja aluseks olevate rakendusprojektide hindamiseks ning näidata eesti kirjandusajaloo mittelineaarsete mudelite kui kontseptuaalsete projektide realiseerimise võimalusi. Eesti kirjandusajaloo digitaalses keskkonnas representeerimisel tuleb arvestada mitme asjaoluga. Kõigepealt peab lähtuma senistest kogemustest suuremate kontseptuaalsete projektide rakendamisel, arvestades nii Eesti kui ka rahvusvahelist tausta.

Teiseks, kirjandusajalooliste projektide rakendamine digitaalses keskkonnas on seotud pikaajase planeerimisega (vt joonised 14–16) ning selle kaudu vahetult ka kultuuripärandit säilitavate mäluasutustega. Kirjandusloolise ainese (“andmete”) – tekstide, digiteeritud raamatute, dokumentide, fotomaterjalide

jne – kogumisel tuleb arvestada ka sellega, et võimaluse korral saaks kasutada juba teostatavaid digiteerimisprojekte ja/või püüda nendega ühendada kirjandusajalooga seotud eesmärged. Lev Manovich järgi ei ole 21. sajandi probleem enam see, kuidas digitaalset meediaobjekte luua, vaid see, kuidas kusagil juba eksisteerivaid objekte üles leida (Manovich 2001: 35). Eesti mäluasutuste ees seisvaid digiteerimisprioriteete arvestades puudutab eelöeldu, mida aeg edasi, ka eesti kirjandusajaloo representeerimist.

Ülevaadet rahvusvahelistest kirjandusajalooprojektidest pakuvad väitekirjaks esitatud artiklid “Estonian Literary History in a Hypertextual Environment” [II] ja “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel” [III]; Eesti mäluasutuste digitaalsetest andmebaasidest on põgusalt artiklis “Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia keskkonnas” [X]. Alljärgnevalt on püütud teemat edasi arendada.

3.1. Rahvusvahelised projektid

Eesti kirjandusajaloo esitamisel digitaalses keskkonnas tuleb arvestada rahvusvahelist taustsüsteemi. Samas, saada ülevaadet kõigest, mida internetis kui üleilmses raamatukogus praegu leida võib, tundub peaaegu võimatu. Kui käsitleda Piret Viirese loodud terminit “küberkirjandus” avara katusmõistena (vt nt: Viires 2005a), siis kuuluvad selle alla nii üksikud elektrooniliselt publitseeritud tekstid kui ka kirjanike – nii tänapäeva autorite kui ka klassikute – koduleheküljed. Siinkirjutajale tundub, et sellistest veebilehekülgedest ülevaate saamisest interneti kui terviku mastaabis ongi loobunud. Raamatus “Literature and the Internet” (2000) hõlmab kirjanduslike veebilehekülgede bibliograafia peaaegu sada lehekülge (vt lähemalt: Browner, Plusford, Sears 2000: 33–114). Kirjandusajalooliselt fokuseerides on nende hulgas nii maailmakirjanduse klassikuid kui ka ühe või teise rahvuskirjanduse olulisi autoreid. Suuri üldistusi tehes võiks öelda, et suurem osa kirjandusajalooliselt tähtsaid kirjandusteoseid, mis pole enam seotud autorikaitsega ja on kasutamiseks vabad (*public domain*),¹⁸ on veebivahendusel juba aastaid kättesaadavad.

Kirjandusklassikaga seotud tekstikogud žanrite ja autorite alusel on koondatud suuremate raamatukogude ja kirjandusuurimiskeskuste juurde üle maailma, näiteks ameerika ja inglise kirjanduse kogu “American and English Language Internet Resources” autorite ja kirjanduslike alaliikide kaupa.¹⁹ Tüüpiline on selliste suurte tekstikogude ülesehitamine veebiportaalidena, mis koondavad eri akadeemilistes keskustes ja raamatukogudes n-ö teostatud (sisestatud, digiteeritud) elektroonilisi tekste. Teiseks tüüpiliseks või isegi kohustuslikuks tunnuseks on autori elulooliste andmete ja kriitiliste käsitluste lisamine tekstidele – needki on koondatud sageli samal põhimõttel. Sellisel

¹⁸ S.t teosed, mis pole enam autoriõiguse kaitse all (70 aastat pärast autori surma).

¹⁹ Vt lähemalt – <http://www.library.southernct.edu/litbib.html> (20.05.2006).

taustal on eesti varasemasse kirjandusajalukku kuuluvate autorite loominguga ja isegi eestikeelsete ilukirjandusklassikasse kuuluvate tekstide elektrooniline kättsaadavus jäetud peaaegu juhuse hooleks. Olukorra ebavõrdsust suurendab ka piiratud inimressurss, eesti keelega seotud kogukond, kes sellise töö peaks ette võtma – kui seda enam ei saa teha kirjanik ise.

Kirjandusajalooga seonduvaid suuremaid projekte, mis võiksid pakkuda huvi siinse töö seisukohast, on rahvusvahelises kontekstis arendatud üldjuhul alates 1980. aastate lõpust, 1990. algusest. Esimesi selliseid projekte kavandati CD-del publitseerimiseks mõeldud mastaapsete interaktiivsete multimeedia-arhiividena, mis koondaksid peale ilukirjanduslike tekstide ka muusikat, filme, kujutava kunsti teoseid: näiteks 1989. aastal suurejooneliselt alustatud “Shakespeare’i projekt”, millesse püüti koondada kõiki William Shakespeare’i teoste redaktsioone, erinevate lavastuste videosalvestusi (jm), mida kasutaja sai jälgida ekraanil paralleelselt avanevates “akendes” (vt lähemalt: Donaldson 1995). Interaktiivse kasutaja rollis nähti ja nähakse selliste projektide puhul ennekõike õpilasi ja üliõpilasi, kelle huvi “igava” kirjandusloost vastu püüti suurendada digitaalse keskkonna poolt võimaldatavate multimeediatekstide vaheliste seoste loomisega (vt lähemalt: Friedlander 1995). Esimesed sellised projektid alustasid tavaliselt kõige suurematest kirjandusklassikutest, eesmärgiga koondada kogu materjal CD-le. Üks selliseid katseid on ka Soome “Kalevala” interaktiivne multimeediaarhiiv “Hyperkalevala. Matka runokylistä maailman kylään”²⁰ [1996], mis koondas Elias Lönnroti “Kalevala” teksti, sellega seotud kujutavat kunsti ning ka Lönnroti ja “Kalevalaga” seotud videomaterjale jne.

Murrangut mahukate interaktiivsete, muusikat ja filmimaterjale sisaldavate multimeedia-arhiivide arendamises võib näha alates 1990. aastate teisest poolest – see oli seotud ülemaailmse arvutivõrgu levikuga. Selle murrangu jõudmist Eestisse on põhjalikumalt analüüsinud Pille Runnel artiklis “The Tiger Leap Project and the Toilet Wall. Development of the Internet and IT Consciousness in Estonia” seoses Sven Kivisildniku “kirjanike leksikoni” juhtumiga (vt lähemalt: Runnel 2001; vt ka Ibrus 2004: 26–27). Kirjanduslooliste projektide ja multimeedia-arhiividega seoses töi veebikeskkond kaasa suurtest failimahtudest (videod) loobumise. Teiseks, pildiformaadis (*image*) digiteeritud raamatute kollektsioonid asendati elektrooniliste “tekstikorpustega”, mis olid interneti vahendusel kiiremini kättesaadavad ja võimaldasid sõnaotsinguid kogu tekstis (*full-text search*; vt nt Yankelovich 1995).

Esimesed suuremad kirjandusloolised projektid, mis said kättesaadavaks interneti vahendusel, on seotud Browne ülikooliga Ameerikas ja George P. Landow’ nimega (vt ka eespool, alaosas 2.5.1. “Hüpertekst ja kirjanduskriitika”). Tema projektid on suured kontseptuaalsed mudelid, digitaalsed sotsio-kultuurilised ruumid, mis pakuvad ilukirjanduslike tekstide mõistmiseks

²⁰ “Hyperkalevala” sisaldas 500 lehekülge teksti, 700 pilti, 40 minutit helisalvestisi ja 15 minutit filmimaterjale (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura).

ja/või nendega seotult kogu kultuurilist konteksti. Need on organiseeritud kahesugusel alusel.

1. Sotsiokultuuriliselt ja ajaliselt terviklik periood: Victoria ajajärk Inglismaal, projekt “Victorian Web”.²¹ Projekt sisaldab kirjanduse, kunsti ja kujunduse (*design*), teaduse ja tehnoloogia ajalugu 19. sajandil sotsiaal-poliitilise ajaloo taustal ning seda võib nimetada ka Briti 19. sajandi kultuuri *on-line* muuseumiks. Siia on koondatud 20 000 dokumenti, mida olid koostanud 500 teadlast ja kultuuriuurijat mitmelt kontinendilt. Selle projekti innovaatsilisust ja peaaegu võimatut teostamist on hinnatud hiljem üle 40 autasuga (Landow 2003: 61).

2. Sotsiokultuuriline ruum teoreetilise konstruktsiooni alusel, näiteks:

1) postkolonialismi teooria alusel, postkolonialistlike maade kultuur, projekt “Postcolonial and Postimperial Literature”,²²

2) naisuurimuslikust vaatepunktist, naiskirjanike looming enne Victoria aega projektis “Women Writers Project”,²³ projekti ettevalmistavaid alusuuringuid hakati tegema 1980. aastate lõpul, aastatuhande vahetuseks oli naiskirjanike tekste (alates renessansi ajast) sisestatud üle 2000.

Nimetatud projekti puhul on Landow oluliseks pidanud nende vanade tekstide väljatoomist arhiividest ja raamatukogudest ning kättesaadavaks tegemist laiale lugejate ringile, eeskätt aga õpetajatele, üliõpilastele ja õppejõududele.²⁴ Samasugust eesmärki – juba “unustatud” tekstide välja tuues nende uuesti n-ö ringluses laskmist esmajoones tudengitele mõeldes – rõhutab ka soome uurija Raine Koskimaa (2000: 11).

Vanade tekstide väljatoomisega on seotud veel üks funktsioon, eriti raamatukogude kui mäluasutuste aspektist: rariteetsete trükiste füüsiline säilitamine nendest kasutamiseks mõeldud digitaalse tagatiskoopia tegemise kaudu.

Kirjandusajaloolistest projektidest on üheks suuremaks ja vanemaks selliseks koguks “The Project Gutenberg”.²⁵ Projekti alustati 1971. aastal tekste käsitsi sisestades, suures osas toetudes vabatahtlike tööle. Märtsis 2006 sisaldas “Gutenbergi” *on-line*-raamatute kataloog juba 18 000 teksti: põhiliselt inglise, aga ka saksa, prantsuse, itaalia, hispaania, hollandi, soome, hiina jt keeles – olles muutunud suurimaks e-raamatukoguks. Nagu oli iseloomulik paljudele uue meediaga seotud fenomenidele, rajaneb ka “Gutenberg” vana kordamisel, seda isegi kahekordselt. Esiteks on selle “loosung” sarnane üleskutsega, mida kasutati esimeste rahvaraamatukogude rajamisel 20. sajandi algul: tuues kirjanduse rahvani murda ignorantsi ja kirjaoskamatusse barjäärid.²⁶ Teiseks

²¹ Vt lähemalt – <http://www.victorianweb.org> (02.05.2006)

²² Vt lähemalt – <http://www.postcolonialweb.org> (22.05.2006).

²³ Vt lähemalt – <http://www.wwp.brown.edu> (22.05.2006).

²⁴ Vt eelmine viide.

²⁵ Vt lähemalt – <http://www.gutenberg.org> (08.05.2006).

²⁶ Vt lähemalt – http://en.wikipedia.org/wiki/Project_Gutenberg (08.05.2006).

koondab see Lääne-Euroopa kirjandusklassikasse kuuluvad tekstid, sealhulgas nende erinevad vanad trükiredaktsioonid. Nagu on mainitud eespool, alustati just varasemate käsikirjade trükkimisest ka pärast eelmist suurt murrangut, trükipressi leiutamist Johann Gutenbergi poolt.

“Gutenbergi” eeskujul rajati 1992. aastal Põhjamaade (rootsi, norra, taani, islandi, soome) kirjanduse digiteerimiseks “The Project Runeberg”²⁷, kus tänaseks on kättesaadav üle 200 e-raamatu.

Selle suuna areng on seotud infotehnoloogia, eriti skaneerimistehnika ja vastava tarkvara arenguga. Nüüdisaegsete suurte projektide puhul on loomulik, et kasutatakse ülisuure võimsusega skannereid, mille juurde kuulub ka “märgituvastus” (OCR). Võibki öelda, et kõige tänapäevasemaks n-ö tehniliseks probleemiks ei ole enam tekstide valik ja skaneerimine, vaid aega võtab hoopis vastavate “metaandmete” sisestamine – mis moodustab omaette valdkonna digiteerimisega seotud infotehnoloogia harus.

Kavatsust viia kõik “vana” meedia vahenditega loodud, s.t trükitud raamatud elektroonilisele kandjale lähimate aastate jooksul näitab 2004. aastal alustatud aastatepikkune rahvusvaheline hiigelpjekt “Google Book Library”, mille eesmärgiks on teha sidusrežiimis kättesaadavaks 30 miljonit köidet. Projekt on rajatud koostööle Michigani, Harvardi, Stanfordini ja Oxfordi ülikooliga ning New Yorgi avaliku raamatukoguga (vt lähemalt Tyler 2006).²⁸

Seega, digitaalses uue meedia keskkonnas kättesaadavaid kirjandusajalooga seotud materjale võiks jaotada rahvusvahelises praktikas nelja põhilisse liiki.

- I. Kirjanike koduleheküljed ja võrguväravad, kuhu on koondatud nii olulisemad tekstid kui ka samade autorite kohta mujal tehtud veebileheküljed.
- II. E-raamatukogud ehk suured sidusrežiimis tekstikorpused, mis põhinevad vanema kirjanduse trükitud raamatute digiteerimisel; kasutaja saab teda huvitava teksti oma arvutisse alla laadida või lugeda seda veebis (kas tasuta või raha eest).
- III. Suured kontseptuaalsed, sotsiokultuurilised ruumid.
- IV. Temaatilised võrguväravad (portaalid), milles originaalne panus on sageli ainult kujunduslik²⁹.

Nimetatud neli tüüpi võivad olla (sageli ongi) omavahel seostatud. Teiseks ühendavad kõiki selliseid projekte kindlad n-ö makroühikud:

- 1) andmed autori elu ja loomingu kohta (bio- ja bibliograafia) ning

²⁷ Vt lähemalt – <http://www.lysator.liu.se/runeberg/> (22.05.2006).

²⁸ Vt projekti kohta ka – <http://books.google.com/googlebooks> (08.05.2006).

²⁹ Näiteks Anniina Jokineni keskaja, renessansi ja 17. sajandi kirjanduse projekt “Luminarium”, milles peamiselt veebis kättesaadavad temaatilised materjalid on organiseeritud omapäraselt kujundatud võrguvärvasse, meeolelu loomiseks on kasutatud muusikat. Vt lähemalt – <http://www.luminarium.org> (08.05.2006).

- 2) sekundaarkirjanduse (uurimuste, essee, arvustuste, üliõpilastööde jms) lisamine.

Seega “töötavad” sellised kirjandusajaloolised leheküljed vastavalt oma kollektsioonile (kontseptsioonile) ka elektrooniliste kirjandusleksikonidena. Tegu võib olla (1) spetsiaalselt vastava lehekülje jaoks kirjutatud tekstidega või (2) kõigvõimalike, vastava isiku kohta käivate materjalide koondamisega taas veebivärava põhimõttel.

Kokkuvõtteks, formaalsest küljest on kirjandusajaloo alaste suuremate projektide (s.t võtmata arvesse kodulehekülgi) arendamine rahvusvahelises kontekstis minemas kahte, põhimõtteliselt erinevasse suunda. Esiteks, mass-digiteerimise teel loodavad digitaalraamatukogud (e-raamatukogud), mis on seotud tagatiskoopiate loomisega rariteetsetest trükistest. Teiseks, spetsiaalsete programmide väljatöötamine, mille abil on võimalik luua suuri kultuuriajaloolisi ruume, milles kirjandus on ühendatud sotsiokultuurilise kontekstiga.

Mõlema suuna arendamisel pööratakse tähelepanu õppetööle kõrgkoolis ja arvestatakse uue meedia põlvkonnaga – paljud projektid on loodud otseselt õppetöö eesmärgil. Teiseks aspektiks on interdistsiplinaarsus ja intermediaalsus. Tänu digitaalses keskkonnas avanevatele võimalustele on kirjandus, kunst, muusika, film, poliitika, majandus jms seotud üheks ajalooliseks ruumiks – virtuaalselt reprodutseeritakse terviklikke ajaloolisi keskkondi.

3.2. Digiteerimine Eesti mäluasutustes³⁰

Uue meedia keskkonnas arendatavate mis tahes kirjandusajalooliste projektide eelduseks on materjalide olemasolu digitaalsel kujul. Nii juhul, kui materjale digiteeritakse spetsiaalselt projekti jaoks, kui ka juba digiteeritud materjalide kasutamisel on tegu digitaalsete “andmebaasidega” – korrastatud andmete kogumiga. Lev Manovich järgi on “arvutiajastu toonud kaasa oma korrelaadi – andmebaasi. Paljud uue meedia objektid ei räägi meile lugusid; neil ei ole algust ega lõppu; nad ei sisalda faktiliselt mingit temaatilist, formaalset ega muud arengut, mille järgi võiks nendes sisalduvaid elemente järjestada. Selle asemel on nad eraldiseisvate ühikute kollektsioonid, milles igaühel on samasugune tähendus kui igal teisel.” (Manovich 2001: 218.) Andmebaaside struktuur võib olla erinev, infotehnoloogias tehakse vahet hierarhilistel, võrgustiku- ja taolistel (*network*), seostele rajatud (*relational*) ja objektile orienteeritud

³⁰ Mäluasutuste all mõeldakse kultuurivarade kogumise, säilitamise ja kasutamisega tegelevad institutsioonid. Nende hulka kuuluvad arhiivid (sealhulgas raadio ja televisioon), muuseumid, raamatukogud, teadus- ja arendusasutused jm.

(*object-oriented*) andmebaasi tüüpidel – kõik nad kasutavad erinevaid andmete organiseerimise viise.³¹

Andmebaaside loomine puudutab ka enamikku Eesti mäluasutusi. Kõige töömahukamaks etapiks andmebaasi elutsükliks (vt joonis 16) on digiteeritud andmete kirjeldamine. Arhiividest ja raamatukogudest pärit “andmete” (nt dokumendid jne) puhul tuleb arvestada kahekordse kirjeldamise vajadusega: esiteks nende asukoht arhiivis/raamatukogus ja teiseks, elektroonilise teaviku puhul vajalikud metaandmed. Digiteeritud metaandmete standardiseerimisega tegeletakse süsteemselt riiklikul tasandil organiseeritud niinimetatud kompetentsikeskustes, näiteks Ajalooarhiivis ja Filmiarhiivis.³² Järgmiste aastate töö kavandamiseks on EV Kultuuriministeriumis, tihedas koostöös rahvusvaheliste võrgustikega, loodud kultuuripärandi digitaalse säilitamise töögrupp ning töötatud välja dokumendid “Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise riiklik strateegia 2004–2007”³³ ja “Digitaalarhiivinduse strateegia 2005–2010”³⁴.

Kirjandusajaloo representeerimise vajadusi arvestades kuuluvad mäluasutustega seotud materjalide hulka raamatutes ja ajakirjanduses ilmunud ilukirjanduslikud tekstid, kirjanduskriitika, käsikirjad, kirjad, dokumendid, fotod jms – kõik see, mida säilitatakse arhivaalide või rariteetsete väljaannetena paljudes erinevates mäluasutustes. Arvestades senist juba olemasolevat praktikat ja ka riiklikku orienteeritust kultuuripärandi kättesaadavaks tegemisele digitaalselt, on andmebaaside koostamine ja suuremahulised digiteerimisprojektid mäluasutustes kujunenud üheks suureks eraldiseisvaks töövaldkonnaks. Suuri kogemusi on selles juba Eesti Rahvusraamatukogul, Tartu Ülikooli Raamatukogul, Eesti Ajalooarhiivil, Eesti Filmiarhiivil ja Eesti Kirjandusmuuseumil, eriti folkloristika alal. Et kõiki teostatud ja veel rakendusjärgus projekte ei jõua käesolevas doktoriväitekirjas põhjalikumalt tutvustada, on alljärgnevalt nimetatud ainult kõige mastaapsemaid digiteerimisprojekte eesmärgiga tuua välja erinevad ressursid ka kirjandusajaloo alaste projektide kavandamiseks.

Mäluasutuste digiteerimisalane töö on seotud probleemidega kahes suunas, sünkroonselt ja tagasihaaravalt [X].

1. Esiteks püütakse leida lahendusi, kuidas säilitada (arhiveerida) juba digitaalsena loodud materjale (e-kirjavahetustest ja käsikirjade failidest kuni kodulehekülgedeni). Selle suuna üheks näiteks Eestis on Rahvusraamatukogu

³¹ Andmebaasi mudelite uurimine kuulub informaatika ja informatsioonisüsteemide valdkonda. Vt selle kohta lähemalt: Encyclopedia Britannica, “database” – <http://www.britannica.com/search?query=database&ct=> (08.05.2006).

³² Senised kogemused ja käimasolevad projektid on koondanud veebikeskkonda aadressil – <http://www.eha.ee/digikeskus/>. Kompetentsikeskused tegelevad digitaalsete andmete analüüsi, metaandmete näidisloetelude ning digitaalsete andmete säilitamise ja kasutamise (jms) nii teoreetiliste kui ka praktiliste küsimustega.

³³ Vt lähemalt – http://www.kul.ee/failid/DigiStrateegia_final.pdf (08.05.2006).

³⁴ Vt lähemalt – <http://www.ra.ee/juhised/digistrateegia.pdf> (08.05.2006).

projekt DIGAR³⁵, milles (toetudes Euroopa Liidu projekti raames rahvusvahelisele koostööle) on pakutud lahendust kirjastuste poolt välja antud trükiste elektrooniliste algfailide (ja nende tööversioonide) säilitamiseks ja kättesaadavaks tegemiseks. Projekt DIGAR on hea näide ka nüüdisaegsete materjalidega seotud juriidiliste õiguste (autoriõigused) süsteemsest lahendamisest ning läbimõeldud andmebaasstruktuuri loomisest informaatika seisukohast.

2. Tagasihaaravad projektid on seotud vanema kultuuripärandi kättesaadavaks tegemisega. Nende eesmärgiks on “uurijate” poolt enamnõutavate arhiivimaterjalide ja andmekogude (nt kaartkartoteekide) viimine elektroonilisele kandjale. Selliste projektide hulgas võib eristada kolme peamist suunda:

- 1) paberkandjal andmebaaside (kartoteekide) digiteerimine;
- 2) raretsete trükiste (nt raamatute, ajakirjanduse) digiteerimine pildina;
- 3) andmebaaside koostamine ja digitaalsete tekstikorpuste loomine.

Esimese grupi näitena tuleb ühe mastaapsema projektina nimetada Eesti teadusraamatukogude infosüsteemi ESTER, mille teostamist alustati 1997. aastal seitsmest Eesti raamatukogust koosnevas Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumis (ELNET Konsortsiumis). Tänapäevaks on konsortsiumi liikmeid juba 13. ESTERis on elektrooniliselt kirjeldatud nendes raamatukogudes leiduvad teavikud, sellele lisaks ka Eesti rahvusbibliograafia, oluliseks tuleb pidada, et järk-järgult viiakse ka varasemad kaartkartoteegid elektroonilisele kandjale (retrospektiivne konverteerimine). Nii uuemaid raamatukirjeid kui ka varasemaid kaartkartoteeke on hakanud viima elektroonilisele kandjale ka väiksemad (maa)raamatukogud.

Säilike digiteerimisega on tulemusrikkalt alustatud Eesti Ajalooarhiivi projektis SAAGA³⁶. Projekt koondab kirikuraamatute, hingeloendite jms digitaalsete koopiaid, mille mikrofilmimist alustati 1994. aastal, pärast keerukaid tööetappe jõuti kasutajale nähtava tulemuseni kümne aasta pärast (Kuuben, Terav 2004).

Rahvusraamatukogu vanema ajakirjanduse digiteerimisprojekt DEA (Digitaalsed Eesti Ajalehed)³⁷ toimub koostöös Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukoguga. Projekti eesmärgiks on raretsete ajalehtede viimine digitaalsetele kandjale: käsitletav ajavahemik on 1821–1944, alates eestikeelse ajakirjanduse algusest 19. sajandi Eesti- ja Liivimaal kuni Nõukogude okupatsioonini. Välis-eesti ajakirjandust digiteerib ja indekseerib DEA projektis Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu.

Eesti teadusraamatukogude vahelise ühisprojektina tehakse eeltöid vanimate eestikeelsete trükiste digiteerimiseks projektis “Eesti Trükise Punane Raamat”.³⁸ Eesti Punase Raamatu nimekirjas on 413 kultuuriloolise väärtusega

³⁵ Vt lähemalt – <http://digar.nlib.ee/index.php> (08.05.2006).

³⁶ Digiteeritud säilikud projektis SAAGA on avatud kasutajale kohapeal, s.t arhiivis.

³⁷ Vt lähemalt – <http://dea.nlib.ee> (08.05.2006).

³⁸ Vt lähemalt: “Eesti Trükise Punane Raamat 1535–1850” – http://www.kul.ee/failid/eesti_trykiste_punane_raamat_sissejuhatus.rtf (23.05.2006).

eestikeelset raamatut. Tänapäevaks on valminud CD “Eesti Trükise Punane Raamat 1535–1850”, mis sisaldab Punase Raamatu andmebaasi ja raamatute seisundi kirjeldust jm (vt Okkas 2006). Selle andmebaasi aluseks on nimestik, mis on ka “kokkuvõtte 1998. aastal alanud tööst eesti trükise kui rahvusliku kultuuri-pärandi olulise komponendi teadlikumaks ja kaasaegsemaks säilitamiseks” (Aru 2004: 150–151). Vanema trükise digiteerimisega haakub ka projekt EEVA³⁹, vanema Eesti kirjanduse tekstikorpuse, millest tuleb pikemalt juttu edaspidi.

Märkimisväärseid kogemusi erinevate andmebaaside loomisel nimetatud kolmes suunas on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristidel – digitaalsele kujule on viidud neliteist andmebaasi fraseologismidest muistenditeni.⁴⁰

Mäluasutustega seotud projektide puhul peab meeles pidama, et eesmärgiks on kas ammendavate, terviklike digitaalsete andmebaaside koostamine (nt varasemate kaartkataloogide alusel) või siis “massdigiteerimine”. Mõlema aluseks on materjalide/andmestiku valik mingitel formaalsetel alustel (nt periood, arhivaali liik, keel vms). Käesoleva doktoriväitekirja vaatepunktist on sellel võrreldes kontseptuaalsete kirjandusajalooliste projektidega põhimõtteline vahe, sest viimaste põhieelduseks on mäluasutustes säilitatava materjali/andmete valik sisulisel alusel.

3.3. Kultuuriloolised projektid Eestis

3.3.1. Varasemad projektid

Esimesed kirjanduse ajaloo seostatavad projektid kuulusid Eestis arvutiseerimise esimesse faasi, mis Eestis kestis kuni aastateni 1999–2000. Selle perioodi tunnuseks oli rahvaliku hoiakuna infotehnoloogia müstifitseerimine ja samas selle valdkonna sihipärane riiklik reguleerimine (vt Runnel 2001: 51–52). Esimesed projektid olidki seotud Eesti haridussüsteemi arvutiseerimise rahvusliku sihtprogrammiga “Tiigrihüpe”.⁴¹ Spetsiaalse suunitlusega programmidega kaasnesid ka uued humanitaarainete õpetamise kontseptsioonid, ka kirjanduse õpetamine muutus interdistsiplinaarseks kultuuriloo kursuseks.

³⁹ Vt lähemalt – <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva> (08.05.2006).

⁴⁰ “Eesti vanasõnad” ja “Kõnekäänud ja fraseologismid” (koostanud Arvo Krikmann); “Eesti keerdküsimused”, “Eesti lühendmõistatused”, “Eesti piltmõistatused” ja “Eesti sõnamängud” (koostanud Piret Voolaid), “Etnoastronoomia” (koostanud Aado Lintrop); “LEPP, Lõuna-Eesti pärimuse portaal” ja “Rehepapp” (koostanud Mare Kõiva, Mare Kalda jt); “Netihuumor” (koostanud Liisi Laineste) ning “Justkui ehk eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas” (koostanud Anneli Baran, Anne Hussar, Asta Õim, Katre Õim). Vt lähemalt – <http://haldjas.folklore.ee/ebaas> (08.05.2006).

⁴¹ Vt lähemalt – http://www.tiigrihype.ee/tiiger_programm/ajalugu.php (08.05.2006).

Esimesi katseid hariduseesmärkidel kultuuriga seotud ainekultuuris digitaalselt esitada oli (1) interaktiivne mäng “Interestica” (Loone Ots, 1998). Projekt oli üles ehitatud lühiküsimustele ja -vastustele, väikesemahuliste tekstinäidetele ja mõeldud peamiselt välismaalastele eesti kultuuri tutvustamiseks.⁴² Teiseks oli projekt (2) ”Meel ja mälu. Eesti kultuurilugu 1940–1960” (Loone Ots, 1999–2001).⁴³ Projekt annab ülevaate Eesti elu eri valdkondadest: poliitika, kujutav kunst, film, muusika, kirjandus, haridus, sport, meelelahutus, teadus, ajakirjandus, arhitektuur ja naine. Projekti aluseks oli seega interdistsiplinaarne materjalikogu, milles on materjali struktuuri seisukohast sarnaseid jooni George P. Landow’ esimeste projektidega (vt eespool). Erinevuseks on aga nende projektide teostamise n-ö haare ja sügavus, samuti ei ole “Meele ja mälu” eesmärgiks ilukirjanduslike tekstide kättesaadavaks tegemine. Võiks arvata, et need erinevused on seotud ka eeldatava kasutajagrupiga. “Meel ja mälu” on ennekõike üldhariv ja mõeldud Eesti ajaloo esmatutvujale, välismaalasest (eesti keelt oskavale) kasutajale.

Kolmandaks sama perioodi katseks oli samuti Tiigrihüppega seotud Märt Hennoste koostatud (3) “Väike Eesti kirjanduslugu”. Sisuliselt on tegu CD-l esitatud eesti kirjanduse õpikuga, mis toetub eesti kirjanduse ajaloo n-ö makroühikutele, kuhu kuuluvad: autorite tutvustused, tekstinäited, pildid raamatukaantest, kirjaniku fotod ja käekirja näited; digitaalne “kandja” võimaldas lisada ka helinäite kirjaniku häälega. Kirjanikud on esitatud kõige kanoonilisema valiku järgi, alustades Kristjan Jaak Petersonist.

3.3.2. Projekt EEVA

EEVA – “Eesti vanem kirjandus: digitaalne tekstikorpus”⁴⁴ on doktoriväitekirjas esitatud kirjandusajalooliste rakendusprojektide kõrval (peale eespool nimetatud kolme) neljas kultuuri ja kirjandusajaloo valdkonda kuuluv kontseptuaalsel ideel rajanev digiprojekt Eestis. Võrdlevalt sinise töö aluseks olevate kirjandusajalooliste projektidega ERNI ja SERVITI on projekti EEVA analüüsitud artiklis “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel” [III].

EEVA (projekti juhiks on baltisaksa kirjanduse uurija Liina Lukas) mastaapsust ja struktuuri võib võrrelda nüüdisaegsete rahvusvaheliste projektidega internetis. Tegu on samuti digitaalselt esitatud suure materjalikogu ja e-raamatukoguga. Sellele on lisatud hüpertextuaalne leksikonitekst: projekti jaoks loodud originaalkirjutused kirjaniku elust ja loomingust. Tartu Ülikooli

⁴² Projektist valmis CD-versioon, võrgus on sellest tänaseks märke ainult Tiigrihüppe arhiivis.

⁴³ Vt lähemalt – <http://www.tpu.ee/ek> (09.05.2005).

⁴⁴ Projekt on teostamisel, poolelioleva tööga saab tutvuda aadressil – <http://digi.utlib.ee/ekollekt/eeva> (22.05.2006).

Raamatukogu ja TÜ kirjanduse ja rahvaluule osakonna, alates 2006. aastast ka Eesti Kirjandusmuuseumi ühisprojektina on EEVA seotud kahesuguste eesmärkidega: luua rariteetsetest trükistest tagatiskoopiaid (raamatukogude poolt) ja teha vanem eesti kirjandus kättesaadavaks autori elulugude ja tekstide kaudu (vanema kirjanduse kursus ülikoolis).

Eesti kirjanduslugude traditsiooni suhtes on projekti kontseptsioon uuenduslik ja haakub “Eesti kirjandusloo” (2001) diskussioonis esiletulnud arutlusega baltisaksa kirjanduse kohast ja mõjudest eesti kultuuriruumis (vt ülevaateartikli esimene peatükk, 1.2.1. ““Eesti kirjandusloo” kriitika”; Undusk 1995; Undusk 1999; Lukas 2000; Lukas 2004b). Eesti kirjandusena käsitletakse selles peamiselt vana Eesti- ja Liivimaaga kui (balti)saksa kultuuriruumiga seotud raamatuid, mis võisid mõjutada balti kultuuriruumis loodud tekste, sealhulgas ka eestikeelset (ilu)kirjandust (vt Abrams 2004). Projekti aluseks on geokultuuriline kontseptsioon, täpsemalt, visioon geograafilise Eesti kirjandusest. Selle põhisisu on kokkuvõetav lausega “ajalooliselt ei saa eesti kirjanduse ruumina vaadelda ainuüksi eesti keelt” (Undusk 1999: 251; vt ka Lukas 2004a). Niisiis muutub eesti kirjanduslugu EEVAs interlingvistiliseks ja multikultuurseks, keele- ja kultuuriipiire ületavaks, sest eesti kirjandust käsitletakse “mitmekultuurilises ja -keelelises kontekstis ning tihedas seoses Baltimaade muukeelse kirjasõnaga” (Lukas 2004a).

Projektis EEVA on ilukirjanduslikud tekstid ühendatud autori biograafiliste ja bibliograafiliste andmetega (originaaltekstid). Sisu aluseks oleva andmebaasi loomiseks on kasutatud nii projekti spetsiifikale vastavalt arendatud arvutitarkvara kui ka elektroonilisi linke üle interneti. “Tekstikorpusesiseste (ja vahel -väliste) linkide loomine niihästi autorite kui ka nende tekstide vahel toob kirjandusloo protsessiiseloому esile selgemini, kui seda võimaldab trükitehnika. Samas on niiviisi hõlpsam näidata Baltikumi erikeelsete kirjanduste tihedat omavahelist seotust: korpusesse on lisaks eestikeelsetele tekstidele kaasatud ka neid ümbritsenud ja mõjutanud tekste – mitmes (nt eesti ja saksa) keeles avaldanud kirjanikud ei ole Baltikumi kontekstis sugugi haruldusteks.” (Abrams 2004.)

Projekti EEVA on teostatud EV Kultuuriministeeriumi toel alates 2002. aastast. Käesoleva aasta (2006) lõpuks on ootuspäraselt valmis kontseptuaalselt terviklik vanema eesti kirjandusega seotud autorite leksikoni sisaldav e-raamatukogu. Projekt EEVA on olnud lähedalt seotud siinse väitekirja viimase rakendusprojektiga SERVITI (“Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeg”), kuid just võrdluses tuleb välja nende kahe põhimõtteline erinevus. Viimane on olnud küll Kreutzwaldi elu ja loomingu suhtes terviklik, kuid eesti kirjandusajaloo digitaalkeskonnas esitamiseks sobiva, universaalse mittelineaarse mudeli väljatöötamise seisukohast on tegu kirjandusloolise ainese suhtes pilootprojektiga, mida alustati infotehnoloogilise lahenduse väljatöötamisest, s.t mitte selle täitmiseks vajalike materjalide digiteerimisest. Alles pärast pilootprojekti väljaarendamist saab hakata seda täitma kirjandusajalooliste andmetega.

3.4. Eesti kirjandusloo mittelineaarsed mudelid

Eesti kirjandusajaloo representeerimisel digitaalses keskkonnas kontseptuaalse projektina tuleb arvestada nii eesti kirjanduslugude traditsiooni, uue meedia keskkonna omadusi kui ka rahvusvahelist kogemust ja mäluasutuste digiprojektide perspektiivi. Uue meedia uurimise ajalugu on näidanud (vt eespool ülevaateartikli alaosa 2.6.1. *Old wine in new bottles*), et kõik uued meediad on alati korranud teatud osas varasemat ning teiseks, uue meediaga seotud uuringud on alati kaasa toonud tagasivaatava perspektiivi kõikide uue meediaga seotud distsipliinide sees (Lievrouw, Livingstone 2002: 11). Eesti kirjandusloo seisukohast, nagu on näidatud siinse sissejuhatava ülevaateartikli esimeses peatükis “Eesti kirjandusajaloo representatsiooni probleeme”, tuleb arvestada senist kirjandusloo kirjutamise traditsiooni ja esitust trükitud raamatuna. [II] Elektroonilise kirjandusajaloo mudel saab samuti põhineda juba eksisteerinud süsteemil või traditsioonil – uute tekstuaalsete, mittelineaarsete mudelite ehituse alusena. Uue meedia keskkonnas oleks selliseid mudeleid võimalik konstrueerida erinevalt: sõltuvalt sellest, missugune teoreetiline konstruktsioon aluseks võetakse. [IX] Väitekirjas on pakutud välja kaks erinevat kirjandusloo mittelineaarset mudelit: vertikaalne ja horisontaalne.

Esimene – tekstuaalne vertikaalmudel – põhineb ilukirjanduslike tekstide vahelistel intertekstuaalsetel seostel läbi erinevate sotsiokultuuriliste ajalooperioodide. Kreutzwaldi “Kalevipojaga” seotud mahuka empiirilise materjali põhjal töötati välja niinimetatud Liivakella mudel (koos Piret Viiresega). Selle kaudu on uuritud eepose teksti seoseid nii varasemate kui hilisemate tekstidega. Liivakella mudeli loomist on täpsemalt kirjeldatud mitmes väitekirjaks esitatud artiklis, põhjalikumalt uurimustes “Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”” [V] ja “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi”. [VIII]

Teine – kontekstuaalne horisontaalmudel – põhineb peamiselt hüpertekstuaalsel võrgustikul. Seda mudelit on võimalik rakendada sellise kirjandusajaloo kontseptsiooni puhul, mis näeb ette kirjandusprotsessi kirjeldamist/kujutamist ümbritsevas majanduslikus ja/või ühiskondlik-poliitilises kontekstis, mida on siiani haaratud ka avara mõiste alla “kirjanduselu”. Seega, horisontaalne mudel sobib (demokraatlike) ajalooliste perioodide kirjeldamiseks, milles kirjanduse mõistmiseks vajaliku konteksti kirjeldavate materjalide (nt dokumentide, ajakirjanduse, päevakriitika) hulk on n-ö legaalne ja piisavalt suur.

Siinse väitekirja aluseks olevates rakendusprojektides on “horisontaalmudeli” võimalusi uuritud 1920. aastate kirjanduselu ja kriitika alusel, projekti süsteemset kirjeldust sisaldab väitekirjaks esitatud artikkel “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel”. [III] Selle mudeli rakendamisel võib jõuda ootamatute tulemusteni, mis võiksid senist kirjandus-

lugu rikastada. Väitekirjaks esitatud artiklid pakuvad horisontaalmudeli rakendamise kohta kahte näidet.

Artiklis “Johannes Barbaruse aeg” [III] on, toetudes projektis ERNI kasutatud empiirilisele materjalile, kriitikatekstide vaheliste seoste alusel uuritud kirjanduslike väärtuste kujunemist 1920. aastatel. Kriitikatekstide vaheliste, väiksematel tekstuaalsetel ühikutel põhinevate seoste uurimine näitas, et eesti luuletaja Johannes Barbaruse esteetiliste väärtuste ja ka loomingu kujunemisel on olulist rolli mänginud kriitiku Johannes Barbaruse kui prantsuse-eesti kultuurivahendaja tegevus. Tutvustades oma artikliga “Märkmed viimaste aastate prantsuse luulest” (1929) kaasaegse prantsuse luule suundi eesti kriitikas, on Barbarus püüdnud kehtestada modernse esteetika väärtusi ja mõjutada ka oma uute luuletuskogude “Geomeetriline inimene” (1924) ja “Multiplitseerit inime” (1927) retseptsiooni.

Artiklis “Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstitundliku tekstivõrgu vajadustest ja võimalustest” [IV] on kontrollitud kontekstuaalse horisontaalmudeli rakendamise piire 1970. aastate kirjanduskriitikal põhinevas uurimuses. Selgub, et nõukogudeaegse kirjanduskriitika kasutamisel tuleb, niisamuti nagu ERNI-projektis – kirjanduskriitiliste metatekstide hüpertekstuaalses võrgustikus retseptsioonijaloolise meetodi järgi – trükkis avaldatud tekste täiendada dokumendikoguga, millele tuginedes saaks tsensuuri tingimustes ilmunud kriitikat lugeda, õigesti mõista ja tõlgendada.

Seega, kontekstuaalne horisontaalmudel eeldab mingi perioodi “kirjanduselu” n-õ süvauurimist ja on seotud mäluasutustes (arhiivides ja raamatukogudes) säilitatava pärandiga. Käesolevas töös osutatakse, et selliste mudelite loomine eeldab “kirjanduse” mõiste kasutamist laiemas, süsteemiteoreetilisemas tähenduses.

3.5. Kirjanduse mõiste avarumine

Uue meedia uurijad on täheldanud, et kõikide traditsiooniliste kommunikatsioonisuhete muutumine interaktiivses ja hüpertekstuaalses internetikeskkonnas on toonud kaasa metakeele kriisi, ühes sellega ka vajaduse asendada vanad mõisted uutega või muuta traditsiooniliste mõistete tähendusvälju (Runnel, Venderfeldt 2002: 45). Siinse sissejuhatava ülevaateartikli teises peatükis “Tekst ja kirjutamine uue meedia keskkonnas” näidati mõiste kirjutamine tähendusvälja muutumist uue meedia kontekstis, seoses kirjandusajaloo mitte-lineaarsete mudelitega tuleks aga veel kord tähelepanu pöörata mõistele kirjandus.

Digitaalses, uue meedia keskkonnas, mille puhul me saame rääkida multimediaalsusest ja multiautorlusest ning omavahel läbipõimunud tekstide võrgustikest, ei saa enam rääkida ühest ilukirjanduslikust tekstist, vaid peab arvestama tekstide paljususe ja nende erinevate tüüpidega. Sellise paljususe aluseks on kirjanduse mõiste paisu(ta)mine (*expanding*), lahtiütlemine kirjanduse

tõlgendamisest pelgalt ilukirjandusliku tekstina – nagu eesti kirjandusloo traditsioon implitsiitselt ette näeb. Sarnast vaatenurka toetavad sellised teoreetilised käsitlused, milles kirjandust käsitletakse paljutahulise süsteemina.

Kirjanduslikud süsteemid ei ole midagi universaalset, vaid sotsiaal-ajalooliselt muutuvad. Nii kirjanduslikku kui ka kriitilist teksti on võimalik adekvaatselt mõista vaid juhul, kui teda ei isoleerita tema loomise sotsiaalsest keskkonnast. Seega, mõiste kirjandus ei ole olnud kunagi midagi konstantset, vaid on olnud pigem kirjandusajaloo keskseks teoreetiliseks probleemiks. Kirjanduse mõistet on täidetud klassitsistlike vorminõuetega, modernistliku või realistliku esteetikaga ja kriitilise realismi loosungitega. Tänapäeval, postmodernistlikus maailmas on kirjanduse mõiste tõlgenduslik pluralism paratamatu. Sellele sisu andmisel on toodud väärtkirjanduse perifeeriast tsentrisse subkultuuride ja vähemusrühmade tekstid, haarates kaasa ka nendest “arusaamiseks” vajalikud taustateadmised ja interpretatsioonid kriitikas. Võibki öelda, et kirjanduse mõistesse on kaasatud üha enam ilukirjanduslike alus-tekstide mõistmiseks vajalikke kirjanduselu juurde kuuluvaid kaasnähtusi.

Nendes käsitlustes, milles ilukirjandust mõistetakse laiema kirjandus-süsteemi osakesena, arvestatakse selle analüüsimisel ka kirjanduslike institutsioonide (kirjanike ühendused ja liidud, kirjanduslikud väljaanded, kirjanduskriitika, kirjastused jne) tegevust, isegi raamatute tiraaže ja ka hoopis teises süsteemis tegutsevaid meediaväljaandeid. Kirjanduse all võib mõista kogu kirjanduse toimimiseks vajalikku keeruliste suhete süsteemi või näha kirjandusena kirjanduselu toimimist kirjandusväljal – laiema kultuurilise produktsioonisüsteemi kontekstis (vt lähemalt: Laak 1999: 10–20; Kõnno 2002: 6–21; Kõnno 2005: 8–18). Lähtudes Pierre Bourdieu väljateooriast, muutuvad sellisel juhul oluliseks kirjandusväljal ja kirjandusega seotud väljadel tegutsevad isikud – agendid –, nende sümboolne ja akadeemiline kapital ning *habitus*, mis kirjandusena väärtustatavate tekstide valikuid suunavad (vt Bourdieu 1999: 27–73). Kõik need erinevad vastused küsimusele “mis on kirjandus?” mõjutavad ka vaateid kirjanduse ajaloole. [II]

Siinses uurimuses on artiklis “Beyond Digital Labyrinth. Rethinking Literary History in the Age of New Media” [IX] pärast rakendusprojektide uurimist ja teostamist välja pakutud võimalus, et kõiki digitaalse uue meedia võimalusi arvestades oleks teoreetiliselt mõeldav esitada kirjanduse ajalugu süsteemiteoreetilises raamistikus, mis toetub Itamar Even-Zohari polüsüsteemide teooriale.

Polüsüsteemide teoorias käsitletakse mõistet “kirjanduslik süsteem” toetudes kirjanduse mõistmisele avaras kultuurilises kontekstis. Even-Zohari järgi kuuluvad kirjandusliku süsteemi mudelisse kõik sellised faktorid, mis seonduvad mõistega “kirjanduslik”, nii on sõnaline tekst vaid üks selle laia süsteemi osa. Kirjandusliku polüsüsteemi aluseks on erinevate kirjanduslike elementide/faktorite vahelised seosed, mis näitavad süsteemi kuuluvate elementide/faktorite vahelist vastastikust sõltuvust. Even-Zohari järgi ei anna polüsüsteemi

teooria vahendeid kirjanduslike elementide klassifitseerimiseks, vaid on funktsionaalseks mõisteks inter- ja intra-seostekompleksi kirjeldamisel suurema multitasandilise süsteemi sees. Polüsüsteem eeldab kõikvõimalike seoste võrgustike (*network of multi-relations*) näitamist, see sunnib tegelema paljude erinevate tekstidega ja mitmesuguste meetodite abil: “see on mudeli idee” (Even-Zohar 2002: 31).

Kirjandusliku polüsüsteemi mudel on struktureeritud kirjanduslike makro-faktorite kaudu, milleks Even-Zohari järgi on: institutsioon, repertuaar, tootja, turg ja produktsioon. Seega on tegu süsteemiga, milles on ühendatud kirjanduslike tekstide tootmine, tarbimine ja levitamine. Kirjanduslikus süsteemis saavad need spetsiifilise tähenduse, näiteks “tootmine” tähendab kogu autori tegevusega seotud protsessi (mustandid, toimetamine jne), mis eelneb teksti väljaandmisele raamatuna. Kirjanduslikku polüsüsteemi defineerib Even-Zohar:

1) esiteks, suhete võrgustikuna, mis oletatavalt kehtib kirjanduslikuks (*literary*), peetavate tegevuste vahel ja mille kaudu need tegevused omakorda on jälgitavad (*ibid*: 28);

2) teiseks, tegevuste kompleksina (või mingi osana sellest), mida nendevahelised suhted lasevad tõlgendada kui kirjanduslikke (*literary*) (*ibid*: 28). Nende faktorite ringi, mida võiks arvata ka süsteemi kuuluvaks, on polüsüsteemide teooria püüdnud järk-järgult laiendada.

Polüsüsteemide juures võiks oluliseks pidada veel kaht aspekti: esiteks, et kirjanduslikku polüsüsteemi saab käsitleda selle suhtes laiema kultuuri, näiteks rahvuskultuuri polüsüsteemiga: teoreetiliselt on iga süsteem polüsüsteem ehk paljude süsteemide kooslus; teiseks, polüsüsteem on heterogeenne ja ajas dünaamiliselt muutuv. Even-Zohari järgi toob kirjanduslik polüsüsteem kaasa küll rohkem riske, kuid võib luua ka paindlikuma mudeli, et toime tulla selle keeruka hierarhiaga, mida on kirjandus laiemas mõttes. Kirjandusliku polüsüsteemi keskne küsimus seisnebki selles, kuidas sotsiaalsed faktid on seotud kultuuri kui süsteemiga, kuidas üks kirjandus on seotud teisega, kuidas kirjandus on seotud ühiskonna, keele ja majandusega (*ibid*: 29–30).

Sellise, mitmesuguste suhete võrgustikul rajaneva polüsüsteemi kui mudeli ideed on esitatud sõltumata vanast või uuest meediast. Kuidas aga selliseid suhtevõrgustikke kirjeldada traditsiooniliselt, lineaarse jutustusena? Siinse uurimuse kahte poolust – eesti kirjanduse arengu sotsiokultuurilist konteksti väärtustava kirjutamise traditsiooni ning teisalt, kõiki arvutitarkvara arengu võimalusi arvestades saaks selline keerukas süsteem realiseerudagi ainult digitaalses keskkonnas rakendatud mitmekülgetele seostele rajatud mittelineaarsete mudelite kaudu.

Kokkuvõtteks, uue meedia keskkonna uurimisega seoses on pöördutud mineviku ja varasemate traditsioonide poole. Selline suund on enamikus uue meediaga seotud valdkondades ja see toetub Marchall McLuhani meediate üksteisest väljakasvamise ja kordumise ideele, mille kohaselt uus meedia ei loo

uut, vaid kordab selektiivselt vana. Seega sisaldab iga järjekordne uus meedia ka varasemat ning just selline korduvus annabki talle edasikandejõu. Selle seaduspärasuse võiks siinkirjutaja seisukoha järgi üle kanda ka eesti kirjandusajaloo representeerimisele uue meedia keskkonnas. Selleks aga peab pöörduma eesti kirjandusajaloo kirjutamise traditsiooni poole.

Kui hinnata eesti kirjandusloo kirjutamise traditsiooni süsteemiteoreetilistest vaatepunktidest, võib näha, et enamiku nende läbi aegade esitatud subjektiivsete, individuaalsete tõlgenduste kaudu on püütud lineaarse teksti abil realiseerida ligikaudu sedasama tekstide loomise, levitamise ja tarbimise protsessi mudelit, kitsendades seda kas siis teatud perioodile või ühe autori loomingule. Eesti kirjanduse käsitlemine “protsessina” oli seotud küll ka nõukogude ajastu kirjandusuurimise ees seisnud piirangutega [II], kuid sisaldas implitsiitselt ka kirjanduse mõistmist süsteemina.

Siinse töö seisukohast on oluline süsteemiteooriates väljapakutud avar, paljude tegurite koosmõju arvestav süsteemsem lähenemine, mis võimaldab peale ilukirjandusliku teksti välja tuua ka paljusid teisi ilukirjandusliku teksti sünni, vastuvõtu ja tähenduse loomise juures olulisi tahke, mis kõik on vajalikud kirjandusajaloo kui protsessi mõistmiseks. Kuigi sellised selgelt struktureeritud mudelid ei funktsioneerinud nüüdisaegse uue meediakultuuri enda analüüsimisel, pakub uue meedia keskkond võimaluse kirjandust kui süsteemi kujutada digitaalselt [IX]. Avades traditsioonilisest erinevaid vaatenurki, võiks kirjandusajaloo uurimine süsteemiteooriates pakutud meetoditega ja uue meedia nõudmistele vastavalt pakkuda niisama uudseid ja huvitavaid tulemusi kui “Kalevipoja” teksti uurimine Liivakella mudeli alusel. [V, VIII]

Käesolevas peatükis osutati vajadusele arvestada eesti kirjandusajaloo representeerimismudelite väljatöötamisel nii rahvusvahelist kogemust, e-raamatukogude ülikiiret arengut kui ka Eesti mäluasutustes läbiviidavaid projekte kultuuripärandi digitaalse säilitamise eesmärgil. Neid kogemusi arvestades oleks ka vaja kontseptuaalsete mudelite loomisel lähtuda kirjandusest kui avara tähendusega katusmõistest, mida rakendatakse erinevates süsteemiteooriates. Näiteks, polüsüsteemi teoorias mõistetakse kirjanduse all aegruumilist protsessi, milles ilukirjanduslik on mõistetav tänu seostele tema loomise kontekstiga: tootmise, tarbimise ja levitamise protsessiga konkreetsetes sotsiokultuurilises ruumis.

LÕPPJÄRELDUSED

Eesti kirjandusajaloo traditsiooni analüüs – uue meedia kriitikas esiletuleva rahvusvahelise diskussiooni ning digiteerimisel ettetulnud probleemide taustal – on viinud sinne uurimuse teoreetiliste lõppjäreldesteni. Need on jaotatud temaatiliselt järgnevates alapunktides.

1. Eesti kirjandusloo traditsioonid. Eesti kirjandusajaloo kirjutamisel on kindlaks kujunenud traditsioonid: protsessi ehk arengukeskus ajalisel teljel, teatud kanooniliste autorite olemasolu, autori biograafia kuulumine tõlgendusse jne. Ka eesti kirjandusloo mudelite otsimisel digitaalkeskkonnas tuleb neid komponente ja makroühikuid arvestada, et säiliks eesti kirjanduskultuuri sidusus.

2. Eesti kirjandusajaloo makroelemendid digitaalses keskkonnas. Eesti kirjandusloo kirjutamise traditsioonist ning viimasest eesti kirjandusloo retseptisioonist lähtudes on eesti kirjandusloo makroelementideks kirjanduslike esteetiline protsess, autori biograafia ja bibliograafia, kirjanduslikud tekstid, kirjanduslike institutsioonide tegevus, kirjanduskriitika ning visuaalsed materjalid (fotod, raamatute kaaned, autograafid jm).

3. Kirjandusajaloo kontseptuaalsed projektid ja mäluasutused. Kirjandusajaloo esitamine digitaalkeskkonnas on otseselt seotud mäluasutuste ees seisvate digiteerimisülesannetega. Mäluasutuste järjest täienevad digikogud kujutavad endast formaalsetel alustel komplekteeritud andmekogusid (raamatuid, arhivaale, bibliograafiaid jne), mille alusel saab luua kirjandusajaloolise kontseptuaalse projekti aluseks olevat andmebaasi. Kirjandusajaloo representimine digitaalkeskkonnas eeldab selge, sisulise kontseptsiooni väljatöötamist. Materjalide valimine mäluasutuste digitaalkogudest saab toimuda ainult selle alusel. [II, X]

4. Toetudes kindlale kontseptsioonile ja konkreetsele sotsiokultuurilisele taustale, võiks kirjandusajalugu digitaalsel kujul olla polüfunktsionaalne andmekogu, mis koondab teavet üle interneti nii erinevatest Eesti mäluasutustest kui ka vajaduse korral teistest akadeemilistest uurimiskeskustest kogu maailmas. Selle sisuks on võimalikult täielikult komplekteeritud digitaalsed kollektsioonid vastava aluskontseptsiooni ja mudeliga seotud arhiiviallikatest, ilukirjanduslikest põhitekstidest, autorituvustustest ja sekundaarmaterjalidest. [IX, X]

5. Interdistsiplinaarsus ja multimediaalsus. Eesti kirjandusajaloo mudelite väljatöötamisel digitaalses uue meedia keskkonnas tuleb arvestada nüüdisaegse uue meediakultuuri võimet integreerida sõnaliste tekstide kõrval ka teisi andmekandjaid: pilte (kujutava kunsti teosed, fotod, pildina digiteeritud raamatuleheküljed, karikatuurid, koomiksid jm), audiot (muusikateosed, raadialvestised jm) ja videot (eri tüüpi filmid, telesaated jm). See eeldab väga tihedat koostööd ka paljude valdkondade uurijatega ja uurimuse rajamist valdkondadevahelistele integreeritud projektidele. [V, VII]

6. Eesti kirjandusajaloo mittelineaarsete mudelite sõltuvus perioodist vastavalt teksti ja selle mõistmiseks vajaliku konteksti osakaalule. Lähtuvalt eesti kirjanduse heitlikust sotsiaalaajaloolisest taustast on vajalik kirjandusloo esitamiseks digitaalkeskonnas luua mitu erinevat väiksemat mudelit. Nende mudelite väljatöötamise eelduseks on eesti kirjandusloo mudelsituatsioon tervikuna, mille all mõtlen selle head läbiuuritust aastakümnete jooksul. Eristatavad perioodid eesti kirjandusloos on seotud sellel ajajärgul esiletuleva kirjandusloolise dominandiga (raamatuproduktiooni suurenemine, tõlkekirjanduse spetsiifika ning rahvuslikkuse idee süünd 19. sajandil; seoste otsimine Euroopa kirjandusega Noor-Eesti ajal; demokraatlik kirjandussituatsioon 1920. aastatel; nõukogude tsensuuri tingimused, postmodernistlik kirjandussituatsioon 1990. aastatel). Kuigi teoreetiliselt võiks kasutada mis tahes teoreetilisi meetodeid mis tahes perioodi uurimiseks, genereerib iga ajajärk rakendatava mudeli ise. Nende mudelite eristajaks on kirjanduse mõistmiseks vajaliku teksti ja konteksti osakaal. **[II, IV]**

7. Sama tüüpi mudelite tsükliline korduvus. Eesti kirjandusajaloo mudelid diferentseeruvad vastavalt sellele, millised on erinevates sotsio-kultuurilistes situatsioonides esilekerkivad süsteemisisesed kirjanduslikud suhted või siis kirjandusvälja struktuur ja seosed kõrvalväljadega (nt võimuväli, ajakirjandusväli jne). Uurimuse käigus tekkinud teiseks uueks hüpoteesiks on, et eesti kirjanduskultuuris on võimalik jälgida selliste teatud tüüpi mudelite tsüklilist kordumist. **[IX]**

8. Tuttavate mõistete kasutamine avara katusmõiste tähenduses digitaalse keskkonna kirjeldamisel. Tänapäeva arvutitehnoloogia võimaldab kirjandusloo esitamiseks mõeldud mittelineaarseid mudeleid üles ehitada erinevatel teoreetilistel alustel. Kirjandusajaloo esitamise mittelineaarsed mudelid digitaalse keskkonna jaoks eeldavad rakenduslikku väärtust, mille puhul ei saa mööda vaadata uue meedia põhiomadustest. Uue meedia üks laiemalt kasutatavaid põhitunnuseid – numbriline representatsioon – loob võimaluse opereerida korraga ja ülimalt kiiresti väga suurte andmehulkadega (näiteks ilukirjanduslikud tekstid, kirjanduskriitika, autorileksikoni andmed jms).

Seetõttu nõuab digitaalne keskkond mis tahes teooria alusel väljatöötatud mudeli puhul selle teooria põhimõistete (näiteks “intertekstuaalsus”, “digitaalsus”, “uus meedia”, “interaktiivsus” jne) tõlgendamist võimalikult avaras tähenduses, eesmärgiga haarata võimalikult palju kirjanduslikke või kirjandusega seotud tekste. Teooria kitsas tõlgendus ei võimalda sageli vajalikku andmehulka kokku saada. **[V, VII, VIII]**

9. Kirjanduse mõiste avarandumine. Arvestades erinevaid sotsio-kultuurilisi situatioone, võiks eesti kirjandusajaloo mudelite konstrueerimisel digitaalses keskkonnas produktiivne olla “kirjanduse” mõiste avar tõlgendus – kirjandus kui laiapõhjaline süsteem. Digitaalse keskkonna uurimine tekstiteooria ja kirjanduskriitika seisukohast sai alguse poststrukturealistlike ideede integreerimisest hüpertexti teooriasse 1990. aastatel. Arvestades infotehnoloogia arengut võib doktoriväitekirjas esitatud uurimuse ja kahe teostatud

projekti alusel prognoosida, et arvutitarkvara arendused võimaldavad tulevikus realiseerida nimetatud keerulisemaid süsteemiteooriaid digitaalses keskkonnas ning kujutada suuremaid kirjandusajaloolisi aegruume. [II, IX]

Kirjandusajalooliste mudelite keskmes on kas tekstuaalsed või laias mõistes kontekstuaalsed seosed – vastavalt selliste tekstide hulgale ja sisule, mis on vajalikud ilukirjanduslike tekstide mõistmiseks.

10. Hüperkanoniseerimine. Kirjandusajaloo uurimine digitaalses, uue meedia keskkonnas on andnud ootamatuid tulemusi ka uue meedia teooria seisukohast, mida seni on valdavalt uuritud meedia ja kommunikatsiooni valdkonnaga seoses. Uue meedia ühe tunnuseks on nähtud hierarhiate kadumist ja tasapinnastumise efekti, mille tõttu on klassikaliselt akadeemiline, kanooniliste tekstide analüüsil põhinev kirjandusajaloo uurimine hakanud kaugenema *à priori* digitaalkultuuriga seotud võimalustest. Uue meedia praktika klassikaliste ilukirjanduslike tekstide kättesaadavaks tegemisel näitab, et digitaalne keskkond ja internet säilitab ja kinnistab (maailmakirjanduse) klassikalised tekstid kindlamini kui mis tahes trükitud raamat. Siinses töös on seda efekti seostatud vanema klassikalise kirjanduse digiteerimisprojektidega ja nimetatud klassika “hüperkanoniseerimiseks” uue meedia keskkonnas. [II, IX, X]

11. Eesti väikeses kirjanduskultuuriruumis toimivate tekstuaalsete ja kontekstuaalsete suhete alusel on võimalik katsetada kirjandusajaloo komparatiivsete mudelite loomist digitaalkeskonna jaoks. Selline mudel pakuks võimalust näidata esiteks mis tahes rahvuslike kirjanduste suhteid teistega ning teiseks esteetiliste protsesside ja kirjanduslike mõjude liikumisi. Arvutivõrguga seotud mudelid võimaldaksid nähtavaks teha tekstidevahelisi seoseid ka Eesti, Euroopa ja maailmakirjanduse teljel. Sellisel juhul kaotaksid kõikvõimalikud kontekstuaalsed seosed tähtsuse ja oluliseks muutuksid näiteks erinevad interferentsi fenomenid. [IX]

12. Võrgustikutaolised tekstimudelid. Kirjandusloo modelleerimine digitaalses keskkonnas eeldab lähtumist võrgustikutaolisest tekstuaalsest struktuurist, s.t mitte enam järjestikusest kirjutatud, lineaarsest loost. Võrgustikutaoliste tekstimudelite genereerijateks on põhimõtteliselt täiesti uut tüüpi kultuurilised ühikud: seostatud tekstide ahelad/rajad (*threads*), mis võivad omavahel hargneda, kombineeruda ja osaliselt kattuda, moodustades uusi tähendus-seoseid. Võrgustikutaoliste teadmusmudelite uurimine ja kirjeldamine on uue-nea kirjandusteaduse ülesandeks kirjandusloo digitaalsete mudelite loomisel. [IV, VI, VII, VIII, IX]

13. Seoste sisu defineerimine ja põhjendamine. Seostele ülesehitatud võrgustikutaolised teadmusmudelid eeldavad tekstidevaheliste seoste loomist. Digitaalses keskkonnas on neid võimalik luua kõigepealt hüperteksti abil. Hüpertekstuaalsetele seostele loodud uute tekstuaalsete ühikute kasutamisel on suurimaks probleemiks narratiivse sidususe kadumine, mis oli omane trükitud kujul esitatud kirjandusloole. Lahenduseks võiks olla uute, kultuuri-ajaloos implitsiitselt eksisteerivate sidusumusmudelite väljatoomine ja nende alusel sellise fikseeritud tähendustega seoste ontoloogia loomine

(vt joonised 1–11; Lisa), mida saaks kasutada kirjandusajaloo representeerimiseks sobiva arvutitarkvaralahenduste toel. Sisuliselt tähendab see nende lõimede ja seoste defineerimist, mille abil mittelineaarsetes mudelites tekstidevahelisi võrgustikke saaks moodustada. [V, VIII, IX, X]

14. Kirjutamise mõiste uuenemine. Kirjutamine digitaalkeskkonnas erineb lineaarse teksti loomisest ehk raamatu kirjutamisest järjestikuse tekstina, jutustusena kirjandusajaloo kohta. Kui mitte arvestada peamiselt arvutitehnoloogia võimaluste tundmisega seotud mõistet “uus kirjaoskus”, siis tähendab “kirjutamine” digitaalses keskkonnas traditsioonilise, lineaarse, järjestikuse teksti loomise aluseks oleva teadmismudeli väljavahetamist. Sisuliselt tähendaks see seniste teadmiste restruktureerimist väiksematesse teadmishikutesse, mille alusel on digitaalses keskkonnas võimalik genereerida uusi kultuurilisi ühikuid (seostatud radasid).

Kokkuvõtteks, eesti kirjandusajaloo modelleerimisel digitaalkeskkonnas peab arvestama kahesuunalisel teljel toimuva arenguga: (1) digitaalsena loodud nüüdiskultuuri tekstidega ja (2) kirjanduslooliste allikmaterjalide massdigiteerimisega mäluasutustes. Digitaalne kirjanduslugu jääb nende kahe telje vahele ning kulgeb piltlikult diagonaalse joonena. Selle ühele küljele jääb uue meedia kirjandus, s.t digitaalsena loodud kirjandus ja multimeedia artefaktid, ning teisele poole massiline, digiteeritud ilukirjanduse tekstikorpused.

Siinse uurimuse ja kolme kirjandusajaloolise rakendusprojekti alusel võiks järeldada, et eesti kirjandusloolise mittelineaarse mudel digitaalses keskkonnas on eri tüüpi kirjandusajalooliste tekstide aegruum. See moodustab tervikliku ja avatud keskkonna, milles tekstidevahelisi seoseid on defineeritud, kirjeldatud ja sisuliselt põhjendatud.

Sellises digitaalse mittelineaarse kirjandusajaloo representatsiooni mudelis on:

- 1) erineva tasandi kontekstid omavahel seotud paralleelsete dünaamiliste ajatelgede kaudu;
- 2) kirjandusajalugu erineva tasandi ajatelgede kaudu interdistsiplinaarselt seotud teiste kultuurivaldkondadega (kujutav kunst, teater, muusika jne);
- 3) eesti kirjandusajalugu jälgitav koos maailmakirjanduse klassikaliste või retseptisooniajalooliselt oluliste ilukirjanduslike tekstidega teistest kirjanduskultuuridest;
- 4) integreeritud valik mäluasutuste poolt digiteeritud kirjandusloolistest allikmaterjalidest, dokumentidest ja tekstide digikogudest; see valik toetub mingile kindlale, sisu alusel väljatöötatud kontseptsioonile;
- 5) ühendatud digitaalsel kujul kirjanike leksikon, kirjanduslik tekstikorpused ja raamatute kogu, raamatute ilmutisaegne kirjandusarvustus ja hilisemad kriitilised käsitlused;
- 6) struktuuri alusena kasutatud (informaatika seisukohast) erinevaid andmebaase, sealhulgas hüpertekstuaalselt lingitud tekstidevõrku.

KOKKUVÕTE

Eesti kirjanduslooo esitamine digitaalses uue meedia keskkonnas on aja nõue, seda eriti mõeldes tuleviku lugejale ja eesti väikese kultuuri kogukonnale. Kui ülemaailmselt tegelevad kirjandusliku pärandiga väga paljud akadeemilised uurimiskeskused, siis eesti kirjanduse ajaloo transformeerimise ja “ümberkirjutamisega” digitaalse keskkonna nõuetele vastavaks saab tegelda ainult meie väikese keelekogukonna sees. Seda eesmärki toetab ka riiklik orientatsioon. Eesti järk-järgulist üleminekut infoühiskonda võib jälgida alates Eesti Vabariigi esimestest aastatest kuni tänapäevani. See on periood, mil esiteks, Eesti on saavutanud märkimisväärset edu infotehnoloogia arendamisel ja teiseks, kultuuripärandi digiteerimine on muutunud üheks Eesti juhtivate mäluasutuste peaülesandeks.

Eesti kirjandusajaloo representeerimisel uue meedia keskkonnas tuleb arvestada eesti kirjanduslooo senise kirjutamise pikka traditsiooni, samavõrd ka uue meedia keskkonna spetsiifikat ning selles avanenud uusi võimalusi, eelkõige piiramatult elektroonilise ruumi olemasolu. Samuti tuleb arvesse võtta digitaalses keskkonnas muutunud tekstuaalseid struktuure, mida on teoreetilistes käsitlustes nimetatud “mittelineaarseteks mudeliteks”. Digitaalse, uue meedia keskkonna uurimine kirjandusajaloo seisukohast rajanes algselt “hüperteksti” mõistel ja tugines poststrukturealistlikele teooriatele. Sellisele teoreetilisele konstruktsioonile toetudes hakati rahvusvahelises praktikas 1990. aastate esimesel poolel konstrueerima mastaapseid kirjandus- ja kultuuriajaloolisi keskkondi.

Sellisest suunast lähtudes viidi ellu ka siinses doktoriväitekirjas esitatud artiklitele aluseks olev esimene rakendusprojekt: kirjandusajalooline keskkond ERNI (“Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25”)⁴⁵.

Arvestades infotehnoloogia pidevat arengut, on siinses doktoriväitekirjas esitatud võimalus, et uus keskkond võimaldab rakendada ka keerulisemaid mudeleid ja rekonstrueerida kirjandusajaloolisi aegruume. Selliste mudelite aluseks oleks “kirjanduse” mõistmine avaramas tähenduses, näiteks retsept-sioonijaloolise keskkonna või siis kirjandusliku teksti tootmise, tarbimise ja levitamise polüsüsteemina. Teiseks muudab digitaalne keskkond võimalikuks nii tekstide kui ka nendevaheliste seoste “materialiseerimise” ja kasutajale nähtavaks tegemise pikemate ajalõikude raamistuses: ajas vertikaalselt avalduvate intertekstuaalsete ja intersemiootiliste radadena. Nimetatud võimalusi on osaliselt kontrollitud siinses doktoriväitekirjaks esitatud artiklite aluseks olevas projektis “Estonian National Epic “Kalevipoeg”” (CULTOS. “Cultural Units of Learning – Tools and Services”).⁴⁶ Sünteesivõimalusi kahe eelmise projekti vahel universaalsema aegruumilise keskkonna konstrueerimise nimel

⁴⁵ Vt lähemalt – <http://www2.kirmuse.ee/erni> (22.05.2006).

⁴⁶ Vt lähemalt – <http://www.utlib.ee/~marin> (22.05.2006).

on otsitud viimases, käimasolevas kirjandusajaloo projektis SERVITI (“Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeg”)⁴⁷.

Kirjandusajaloo kirjutamisest on kõneldud kui kirjandusloo hoone ehitamisest. Sada aastat tagasi rääkis Mihkel Kampmaa sellest kujundlikult, nüüdisajal võib aga ehitamisega seotud retoorikat kasutada üsna otseselt. Seoses digitaalsete mudelite ehitamise ja vastava arvutitarkvara väljatöötamisega kasutamiseks digitaalses keskkonnas algab ka kirjandusloolase töö kõigepealt oma teoreetilise visiooni “tõlkimisest” arvutitarkvara keelde, alates kõige üldisemate kategooriate tasemel sisuarhitektuuri loomisest. Digitaalne keskkond pakub meile mitmesuguseid teid David Perkinsi retoorilise küsimuse “Kas kirjanduse ajalugu on võimalik?” ületamiseks. Just digitaalses uue meedia keskkonnas võiks teoks saada visioon nüüdisaegsest kirjandus(aja)loost kui paljude sissekäikudega galeriist, muuseumist või isegi virtuaalsest “mäluasutusest”. Eesti kirjandusajaloo digitaalsete mudelite sisuarhitektuuri põhimõtete väljatöötamine selle rakendamiseks digitaalses keskkonnas oli doktoriväitekirja üheks eesmärgiks.

Üheks doktoriväitekirjas esitatud põhijärelduseks oli, et digitaalse uue meedia kultuuriga kaasnevad uued võrgustikutaolised teadmusmudelid toovad kaasa tekstidevaheliste seoste defineerimise ja kirjeldamise ning selleks spetsiaalse arvutitarkvara väljatöötamise vajaduse. Kirjandusajaloo loomine uues keskkonnas võiks ideaalis vastata inimmälu ja -teadvuse struktuurile – koosneda seostatud sündmustest, tähenduslikest sõlmekestest, tekstuaalsetest hetkedest. Siiski jääb käesolevast uurimusest vastus leidmata veel tulevikulugejaga seotud põhiküsimusele: kas eeltoodust piisab kirjandusloolise mälu säilitamiseks? Kas me ei hinda üle lugeja (kasutaja) võimet olla kirjandusloo jutustajana “aktiivne”, kui me ei esita terviklikku lugu, vaid üksnes väiksemaid, seostatud radade alusel moodustuvaid kirjandusloo peatükke? Need on küsimused, millele ma pole veel vastust leidnud.

20. sajandi vältel väljakujunenud eesti kirjandusloo traditsioon toetus suures osas Mihkel Kampmaa kogutud kirjandusajaloolistele andmetele ning nende esitamise uuele struktuurile. Kampmaa tööd ajendas soov eesti kirjandusajaloolist mälu edasi anda nooremale põlvkonnale. Digitaalkeskkonna ja humanitaarvaldkonnaga seotud rahvusvahelises uurimispraktikas on diskussiooni keskmes uued hüpertextuaalsed tekstistruktuurid. Pole juhus, et selle teema edasiarendamine hüpertextikriitikas seondub üha tihedamini vajadusega kasutada uusi tekstuaalseid struktuure ja nende alusel väljatöötatud mittelineaarseid andmemudeleid pedagoogilistel eesmärkidel. Ka siinseks väitekirjaks esitatud uurimistööd on motiveerinud vajadus arvestada uue meedia põlvkonna noorte digitaalkultuuri tarbimisega ning sellega seotud mure kultuurimälu säilimise pärast: pikemate tekstide vastuvõtu ja lugemise võime kahaneb proportsionaalselt arvutikultuuri levikuga. Prognoosides arengut, on siin kaks võimalust. Kultuuri ja kirjanduse õpetamisel jäädakse üksikute tekstide juurde,

⁴⁷ Vt lähemalt – <http://kreutzwald.kirmus.ee> (22.05.2006).

õpetatakse ainult katkendeid kirjanduse tüvitekstidest (klassikast). Teiseks võimaluseks on selliste seostusmodelite väljatöötamine, mis võimaldaksid kirjandus- ja kultuuriajaloolist ainekku esitada uutel alustel, vastavalt digitaalse keskkonna võimalustele. Doktoriväitekiri on püüdnud ka kaasa aidata viimase ülesande täitmisele.

KASUTATUD ALLIKAD

KIRJANDUS

- Aabrams, Vahur 2004. EEVA ehk Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikorpus. – *Nimeta Leht: Tartu Ülikooli Raamatukogu siseinfo büllötään*, 15. juuni, nr 288/3.
- Aarseth, Espen 1997. *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Aarseth, Espen 2003. We All Want to Change the World. The Ideology of Inno in Digital Media. – *Digital Media Revisited: Theoretical and Conceptual Innovation in Digital Domains*. G. Liestøl, A. Morrisson, T. Rasmussen (Eds). Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, pp 415–439.
- Ahlquist, August 1856. *Viron nykyisemmästä kirjallisuudesta*. Helsingfors.
- Andresen, Nigol 1968. Gustav Suitsu kirjanduslooline noorustöö. – *Looming*, nr 10, lk 1576–1577.
- Anus, Epp 1998. 1920.–1930. aastate proosakirjandus. Kaanoni küsimus. – *Traditsioon & pluralism: kirjanduskonverentside materjale*. Toim M. Laak. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum–Tuum, lk 216–220.
- Anus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele; Velsker, Mart 2001. *Eesti kirjanduslugu*. Tallinn: Koolibri.
- Aru, Krista 2004. Eesti Kirjandusmuuseum 2004. aastal. – *Paar sammukest XXI: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 147–155.
- Bolter, Jay David 1995. Topographic Writing: Hypertext and the Electronic Writing Space. – *Hypermedia and Literary Studies*. P. Delany, G. P. Landow (Eds). London, Massashusets: The MIT Press, pp 105–118.
- Bolter, Jay David 2003. Theory and Practice in New Media Studies. – *Digital Media Revisited: Theoretical and Conceptual Innovation in Digital Domains*. G. Liestøl, Gunnar; A. Morrisson, T. Rasmussen, Terje (Eds). Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, pp 15–33.
- Bourdieu, Pierre 1999. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press.
- Browner, Stephanie; Plusford, Stephen; Sears, Richard (Eds) 2000. *Literature and the Internet: A Guide for Students, Teachers, and Scholars*. New-York, London: Garland Publishing.
- Burbules, Nicolas C. 1997. Rhetorics of the Web: Hyperreading and Critical Literacy. – *Page to Screen: Taking Literacy into the Electronic Era*. I. Snyder (Ed). London, New York: Routledge. – <http://faculty.ed.uiuc.edu/burbules/papers/rhetorics.html> (08.05.2006).
- Caldwell, John Thomas (Ed) 2000. *Theories of the New Media. A Historical Perspective*. London: The Athlone Press.
- Calkins, Hugh; Murdock, Thomas; Becker, Paul; Cote, Carmelle J.; Finneran, Christina; Hayes, Graham 1996. GIS Development Guide. – <http://adjuntas.geog.buffalo.edu/ncgia/sara> (08.05.2006).
- Chun, Wendy Hui Kyong; Keenan, Thomas (Eds) 2006. *New Media. Old Media. A History and Theory Reader*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Deibert, Roland J. 1997. *Parchment, Printing, and Hypermedia. Communication in World Order Transformation*. New York: Columbia University Press.
- Donaldson, Peter S. 1995. The Shakespeare Interactive Archive: New Directions in Electronic Scholarship on Text Performance. – *Contextual Media: Multimedia and Interpretation*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, pp 103–127.
- Eco, Umberto 2003. Vegetal and Mineral Memory: The Future of Books. – *Al Ahram Weekly On-line*, 20.–26. November, Issue No 665. – <http://weekly.ahram.org.eg/2003/665/bo3.htm> (22.05.2006).
- Erikson, Thomas 1996. The World Wide Web as Social Hypertext. – *Communications of the ACM*. Vol 39, No 1, January 1998, pp 15–17. – <http://www.visi.com/~snowfall/SocialHypertext.html> (08.05.2006).
- Eskelinen, Markku 2002. *Kybertekstien Narratologia. Digitaalisen kerronnan alkeet. Nykykultuurin tutkimuksen julkaisua / Publications of the Research Centre for Contemporary Culture 75*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Even-Zohar, Itamar 2002. Polysystem Hypothesis Revisited. – *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute 1978 [= *Papers on Poetics and Semiotics 8.*] – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/php1978.pdf> (08.05.2006).
- Friedlander, Larry 1995. The Shakespeare Project. – *Hypermedia and Literary Studies*. P. Delany, G. P. Landow (Eds). London, Massashusets: MIT Press, pp 257–271.
- Heidmets, Mati; Einberg, Riina; Kokk, Aavo; Meerits, Heldur; Viik, Linnar 1997–2001. Infotehnoloogiline Eesti. – http://www.agenda21.ee/EA21/4_03info.html (22.05.2006).
- Hennoste, Tiit jt 2001a. Viis arvamust ja toimetaja kommentaar. – “Eesti kirjanike leksikon”. Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. “Eesti Raamat”, Tallinn, 2000. 693 lk – *Looming*, nr 2, lk 277–279.
- Hennoste, Tiit 2001b. Probleemid ja õnnestumised. 1+4 vaadet kirjandusloole. (Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Ele Süvalep, Mart Velsker: “Eesti kirjanduslugu”. Koolibri, Tallinn, 2001. 703 lk.) – *Looming*, nr 8, lk 1226–1239.
- Hennoste, Tiit 2003. Probleemid ja õnnestumised uues “Eesti kirjandusloos”. – *Eurooplaseks saamine. Kõrvalkäija altkulmupilk: artikleid ja arvamusi 1986–2003*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 150–164.
- Hobart, Michael E.; Schiffman, Zachary S. 1998. *Information Ages: Literacy, Numeracy, and the Computer Revolution*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Howard, Sue (Ed) 2003. *Wired Up: Young People and the Electronic Media*. London: Routledge.
- Ibrus, Indrek 2004. The Struggle for Grammar: Mechanisms of New Media Conventionalisation. – *Avalöök: uus meedia ja kunst Eestis / Opening Acts: New Media and Art in Estonia*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, E-meedia keskus, lk 23–41.
- Jauss, Hans Robert 1983. Kirjallisuushistoric kirjallisuustieteen haasteena. – *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Toim M.-L. Nevala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 197–235.
- Joyce, Michael 2002. *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics*. Michigan: University of Michigan Press.
- Jürgenson, Dietrich Heinrich 1843–1844. Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur. – *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, Bd. 1, Heft 2–3. Dorpat-Leipzig, s. 40–52, 61–73.

- Kalda, Maie 2001. "Eesti kirjanduslugu" kriitikute risttules. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 868–871.
- Kelomees, Raivo 1996. Meediakunsti ajalugu ja elektroonilise kunsti probleemid. Meediakunsti ajaloo õppevahend. – <http://www.art.tartu.ee/~raivo/konspekt/sisukord.html> (08.05.2006).
- Kelomees, Raivo 2004. Uljas vana maailm. – *Avalööb: uus meedia ja kunst Eestis / Opening Acts: New Media and Art in Estonia*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, E-meedia keskus, lk 13–22.
- Kinder, Marsha 1999. *Kids' Media Culture*. Durham, NC: Duke University Press.
- Kirch, Marika; Siplane, Andres 2005. Interneti kasutamine. – *Faktileht*, nr 2. – <http://www.riigikogu.ee/doc.php?36598> (08.05.2006).
- Kitsing, Meelis 2000. Estonia's E-effort. – *Central Europe Review*. – <http://www.ce-review.org/00/27/kitsing27.html> (08.05.2006).
- Kivimaa, Katrin 2004. Muutuv ruum: meediakunst eesti kultuuris. – *Avalööb: uus meedia ja kunst Eestis / Opening Acts: New Media and Art in Estonia*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, E-meedia keskus, lk 67–81.
- Koskimaa, Raine 2000. *Digital Literature. From Text to Hypertext and Beyond*. – <http://www.jyu.fi/~koskimaa/thesis> (08.05.2006).
- Kress, Gunther 1998. Visual and Verbal Models of Representation in Electronically Mediated Communication: the Potentials of New Media Forms of Text. – *Page to Screen: Taking Literacy into the Electronic Era*. I. Snyder (Ed). London, New York: Routledge, pp 53–79.
- Kress, Gunther 2004. *Literacy in the New Media Age*. London, New York: Routledge.
- Krull, Andre 2003. ICT Infrastructure and E-readiness Assessment Report. Estonia. – <http://www.esis.ee/ist2004/text/images/ereadiness.pdf> (20.05.2006)
- Krull, Hasso 2001a. Mõnest probleemist. 1+4 vaadet kirjandusloole. (Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Ele Süvalep, Mart Velsker: "Eesti kirjanduslugu". Koolibri, Tallinn, 2001. 703 lk.) – *Looming*, nr 8, lk 1239–1240.
- Krull, Hasso jt 2001b. Viis arvamust ja toimetaja kommentaar. ("Eesti kirjanike leksikon". Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. "Eesti Raamat", Tallinn, 2000. 693 lk.) – *Looming*, nr 2, lk 277–294.
- Kruus, Oskar 2001. Katkikäristatud kirjanikud ja karglev kirjandusprotsess. 1+4 vaadet kirjandusloole. (Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Ele Süvalep, Mart Velsker: "Eesti kirjanduslugu". Koolibri, Tallinn, 2001. 703 lk.) – *Looming*, nr 8, lk 1240–1244.
- Kuuben, Indrek; Terav, Martin 2004. SAAGA – Ajalooarhiivi mikrofilmide digiteerimise projekt. – Digitaalne kultuuripärand Eestis 2004. – http://72.14.207.104/search?q=cache:XgyqOhUtlCsJ:www.kul.ee/failid/digiseminar09.12.04/IndrekKuu+ben_09.12.04_SAAGA.ppt+SAAGA+riigiarhiiv&hl=en&ct=clnk&cd=1 (08.05.2006).
- Kõnno, Mare-Mai 2002. Kirjastus Tuum 1990. aastate eesti kirjandusväljal. Tartu Ülikool, bakalaureusetöö (käsikiri).
- Kõnno, Mare-Mai 2005. Kirjastajate ja kriitikatoimetajate roll eesti algupärase ilukirjanduse toomisel eesti kirjandusväljale aastatel 2001–2002. Tartu Ülikool, magistratöö (käsikiri TÜ Raamatukogus).
- Laak, Marin 1999. Kriitika kirjandusloo konstrueerijana. Eesti kirjanduskriitika teksti ja konteksti probleeme aastatel 1924–1928. Tartu Ülikool, magistratöö (käsikiri TÜ Raamatukogus).

- Laar, Mart 2005. Äratjad: rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Landow, George P. (Ed) 1994. *Hyper/Text/Theory*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Landow, George P. 1997. *Hypertext 2.0: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Landow, George P. 2003. The Paradigm Is More Important Than the Purchase. Educational Innovation and Hypertext Theory. – *Digital Media Revisited: Theoretical and Conceptual Innovation in Digital Domains*. G. Liestøl, A. Morrisson, T. Rasmussen (Eds). Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, pp 35–64.
- Landow, George P. 2006. *Hypertext 3.0. Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Landow, George P.; Delany, Paul (Eds) 1995. *Hypermedia and Literary Studies*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Lauristin, Marju 2004. Eesti ühiskonna kihistumine. – *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikool, lk 251–285.
- Lepik, Tuuli 2004. Ülevaade Eesti varasest arvutikunstist. – *Avalöök: uus meedia ja kunst Eestis / Opening Acts: New Media and Art in Estonia*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, E-meedia keskus, lk 42–66.
- Liestøl, Gunnar; Morrisson, Andrew, Rasmussen, Terje (Eds) 2003. *Digital Media Revisited: Theoretical and Conceptual Innovation in Digital Domains*. Cambridge (Mass.), London: The MIT Press.
- Lievrouw, Leah A.; Livingstone, Sonia (Eds) 2002. *Handbook of new media : social shaping and consequences of ICTs*. London: Sage.
- Lister, Martin (Ed) 2003. *New Media: a Critical Introduction*. London, New York: Routledge.
- Liiv, Toomas 2000. Subjektiivseid märkmeid eesti kirjandusteaduse ajaloo kohta. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 480–485.
- Liiv, Toomas 2001. Uus traditsiooniline kirjanduslugu. 1+4 vaadet kirjandusloole. (Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Ele Süvalep, Mart Velsker: “Eesti kirjanduslugu”. Koolibri, Tallinn, 2001. 703 lk.) – *Looming*, nr 8, lk 1245–1247.
- Liiv, Toomas 2003. Eesti kirjanduslugudest XIX sajandil. – *Looming*, nr 9, lk 1350–1360.
- Liiv, Toomas 2004. Kirjandusprofessor Gustav Suits. – *Looming*, nr 7, lk 1063–1070.
- Livingstone, Sonia; Bovill, Moira 2001. *Children and Their Changing Media Environment: A European Comparative Study*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Livingstone, Sonia 2003. *Young People and New Media: Childhood and the Changing Media Environment*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
- Lukas, Liina 2000. Eesti-saksa kirjanduslik opositsioonilisus 19. ja 20. sajandi vahetusel. – *Kultuuritekst ja traditsioonitekst: 26.–27.novembril 1999 Tartus toimunud seminari materjalid*. Toim Ü. Pärli. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 106–123.
- Lukas, Liina 2004a. Eesti kirjanduslugu läheb digitaalseks. – *Universitas Tartuensis*, 20. veebruar, nr 7.
- Lukas, Liina 2004b. Läbielatud ruum? Lisandus baltisaksa kirjandusloo uurimisse. – *Akadeemia*, nr 3, lk 351–561.

- Luke, Carmen 1989. *Pedagogy, Printing and Protestantism: the Discourse on Childhood*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Manovich, Lev 1996. The Aesthetics of Virtual Worlds: Report from Los Angeles. – <http://www.manovich.net/TEXT/virt-space.html> (08.05.2006).
- Manovich, Lev 2001. *The Language of New Media*. Cambridge (Mass.), London: The MIT Press.
- McHale, Brian; Eskelinen, Markku 2001. The Sense of Technology in Postmodern Poetry. – *CyberText Yearbook 2000*. *Nykykultuurin tutkimuksen julkaisua / Publications of the Research Centre for Contemporary Culture* 68. M. Eskelinen, R. Koskimaa (Eds). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, pp 69–85.
- McLuhan, Marshall 1964. *Understanding Media: the Extensions of Man*. Cambridge (Mass.), London: The MIT Press.
- McMillian, Sally J. 2002. Exploring Models of Interactivity from Multiple Research Traditions: Users, Documents, and Systems. – *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. L. Lievrouw, S. Livingstone (Eds). London: Sage, pp 163–182.
- McQuail, Denis 2003. Massimeedia teke. – *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikoli Kirjastus.
- Metste, Kristi 1999. Lisandusi Mihkel Kampmaa tundmaõppimiseks. – *Akadeemia*, nr 9, lk 1816–1841.
- Metste, Kristi 2000. Mihkel Kampmaa – tubli pioneer. – *Traditsioon & pluralism: kirjanduskonverentside materjale*. Toim M. Laak. Tartu-Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum – Tuum, lk 108–114.
- Morris, Merrill; Ogan, Christine 1996. The Internet as Mass Medium. – *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol 1, No 4. – <http://jcmc.indiana.edu/vol1/issue4/morris.html> (08.05.2006).
- Negroponte, Nicholas 1996. *Being Digital*. New York: Vintage Books. – <http://archives.obs-us.com/obs/english/books/nn/bdcont.htm> (08.05.2006).
- Neithal, Reet 2004. Eesti kirjandusloo lätetel. 200 aastat D. H. Jürgensoni sünnist. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 670–680.
- Nelson, Theodor Holm 1993. *Literary Machines*. Sausalito: Mindful Press.
- Newhagen, John; Rafaeli, Sheizaf 1996. Why Communication Researchers Should Study the Internet: A Dialogue. – *Journal of Communication*, 46 (1), 4–13. – <http://jcmc.indiana.edu/vol1/issue4/rafaeli.html> (08.05.2006).
- Okkas, Gerly 2006. Esitletakse elektroonilist väljaannet “Eesti Trükise Punane Raamat 1535–1850”. – <http://www.nlib.ee/36583> (08.05.2006).
- Olesk, Sirje 1998. Kontekst kirjanduse tegijana. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 381–387.
- Olesk, Sirje 2000. Mida uut on uues Soome kirjandusloos? – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 141–144.
- Olesk, Sirje jt 2001. Viis arvamust ja toimetaja kommentaar. (“Eesti kirjanike leksikon”. Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. “Eesti Raamat”, Tallinn, 2000. 693 lk.) – *Looming*, nr 2, lk 277–294.
- Olesk, Sirje 2002. Tõdede vankruval müüril: artikleid ajast ja luulest. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Perkins, David 1992. *Is Literary History Possible?* Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.

- Pesce, Mark 1995. *Ontos, Eros, Noos, Logos*. International Symposium on Electronic Arts 1995. Keynote Address. – <http://www.xs4all.nl/~mpesce/iseakey.html> (22.05.2006).
- Pilv, Aare 2005. Teateid tekstidevahelisest ruumist. (Intertextuality and Intersemiosis. Editors Marina Grishakova, Markku Lehtimäki. Tartu: Tartu University Press, 2004. 312 lk.) – *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 150–155.
- Poster, Mark 2002. Culture and New Media. – *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. L. Lievrouw, S. Livingstone (Eds). London: Sage, pp 479–484.
- Quint, Barbara 2006. Google and Research Libraries Launch Massive Digitization Project. – <http://www.infoday.com/newsbreaks/nb041220-2.shtml> (22.06.2006).
- Rojola, Lea 1998. Uus minevik. Kirjanduse ajalugu uute väljakutsete ees. – *Traditsioon & pluralism: kirjanduskonverentside materjale*. Toim M. Laak. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum–Tuum, lk 256–268.
- Runnel, Pille 2000. Kultuuri ja tehnoloogiate vahekorra: Internet kui kultuuritegur. Probleemipüstitus. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, nr 44. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 13–45.
- Runnel, Pille 2001. The Tiger Leap Project and the Toilet Wall. Development of the Internet and IT consciousness in Estonia. – *Nord Nytt*, No 82, pp 50–65.
- Runnel, Pille; Vengerfeldt, Pille 2002. Internet – küberkosmosest Interneti majanduseni. – *Arvutimaailm*, nr 1, lk 45–47.
- Runnel, Pille; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 2004. Mobiilid, arvutid, internetid: Eesti infoühiskonna künnisel. – *Eesti elavik 21. sajandi algul : ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikool, lk 147–162.
- Saariluoma, Liisa 1997. Kirjanduslugu eile ja täna. – *Akadeemia*, nr 9, lk 1885–1914.
- Sarapik, Virve 2004. Pilt, kunst ja tekst (sissejuhatavat). – *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, nr 1 [13], lk 13–46.
- Stefik, Mark (Ed) 1997. *Internet Dreams: Archetypes, Myths, and Metaphors*. London: MIT Press.
- Stevenson, Nick 1995. Marshall McLuhan and Cultural Medium. Space, Time, and Implosion in the Global Village. – *Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication*. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications, pp 114–143.
- Suits, Gustav 1929. Balti kirjandusajaloo katse. A. Behrsing, Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung. Leipzig, 1928. – *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 193–209.
- Suits, Gustav 1968. Eesti kirjandus. – *Looming*, nr 10, lk 1564–1576.
- Tiits, Külli 2000. Ruumiandmekogude projekteerimise põhimõtted. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Geograafia Instituut. – http://www.hot.ee/kyllitiits/Kylli_Tiits_bakalaureusetoo.pdf (08.05.2006).
- Tonts, Ülo 2001. Kirjandusloo võimalikkusest postmodernismi ajal. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 783–785.
- Treier, Elem 2002. Paar ääremärkust valitseva “Ootushorisoni” kohta. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 786–791.
- Tyler, Nathan 2006. Google Checks Out Library Books. – Google Press Centre. – http://www.google.com/press/pressrel/print_library.html (22.06.2006).
- Undusk, Jaan 1995. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdohhi printsiip. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.

- Undusk, Jaan 1999. Eesti kirjanduse ajast, ruumist ja ülesandest XX sajandil. Teese kommentaaridega. – *Looming*, nr 2, lk 249–255.
- Urmet, Jaak jt 2001. Viis arvamust ja toimetaja kommentaar. – “Eesti kirjanike leksikon”. Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. “Eesti Raamat”, Tallinn, 2000. 693 lk. – *Looming*, nr 2, lk 277–294.
- Vaher, Vaapo 2001. Kaanoni asjus. 1+4 vaadet kirjandusloole. Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Ele Süvalep, Mart Velsker: “Eesti kirjanduslugu”. Koolibri, Tallinn, 2001. 703 lk. – *Looming*, nr 8, lk 1247–1249.
- Vaiksoo, Jaanus 1999. Kas uus eesti kirjanduslugu? (Traditsioon & pluralism: Kirjanduskonverentside materjale. Ettekandeid, artikleid, esseid ja eksperimendikirjeldusi eesti ja soome uuemast kirjandusteadusest) – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 281–285.
- Vaiksoo, Jaanus 2001. Kas kirjandusloo kirjutamine Eestis on võimalik? – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 791–792.
- Vare, Tõnu 2005a. Püsiühenduste arv kasvas aastaga poole võrra. – *Arvutimaailm*, 14.02 – <http://vana.am.ee/16037> (01.05.2006)
- Vare, Tõnu 2005b. Eesti on maailma 30 parima hulgas. – *Arvutimaailm*, 10.12 – <http://vana.am.ee/18476> (22.05.2006).
- Varpio, Yrjö; Huhtala, Liisi; Rojola, Lea; Lassila, Pertti (toim) 1999. *Suomen Kirjallisuushistoria*. 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Webster, Frank 2003. The Information Society Revisited. – *Handbook of New Media: Social Shaping and Consequences of ICTs*. L. Lievrouw, S. Livingstone (Eds). London: Sage, pp 22–33.
- Vengerfelt, Pille; Runnel, Pille 2004. Uus meedia Eestis. – *Meediasüsteem ja meedia-kasutus Eestis 1965–2004*. Toim P. Vihalemm. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 223–256.
- Veidemann, Rein 1999. Kirjanduslugu ja/kui kaos. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 826–832.
- Veidemann, Rein 2002. Kirjandusloo semiootika poole. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 753–763.
- Velsker, Mart 1998. Eesti kirjandus: taustad ja lugu. – *Traditsioon & pluralism*. Toim M. Laak. Tartu–Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum–Tuum, lk 207–215.
- Viires, Piret 2001. Estonian literature on the World Wide Web. Ambitions and Reality. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VIII, dissertationes sectionum: litteratura & archaeologia & anthropologia & genetica & acta congressus*: 7.–13. VIII 2000. Tartu: Eesti Fennougristide Komitee, pp 231–236.
- Viires, Piret 2002. Küberkirjandusest meil ja mujal. – *Looming*, nr 8, lk 1235–1240.
- Viires, Piret 2005a. Tekstide kohanemine küberruumis. – *Kohanevad tekstid*. Koost ja toim: V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus; TÜ eesti kirjanduse õppetool, lk 217–235.
- Viires, Piret 2005b. Literature in Cyberspace. – *Folklore*, Vol 29, lk 153–174. – <http://www.folklore.ee/folklore/vol29/> (23.01.2006).
- Wilson, Stephen 2002. *Information Arts. Interactions of Art, Science, and Technology*. Cambridge (Massachusetts), London: The MIT Press.
- Yankelovich, Nicole 1995. From Electronic Books to Electronic libraries: Revisiting “Reading and Writing the Electronic Book”. – *Hypermedia and Literary Studies*. G. P. Landow, P. Delany (Eds). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, pp 133–141.

VEEBIRESSURSID

Ameerika ja inglise kirjanduse interneti ressursid – <http://www.library.southernct.edu/litbib.html>
DEA Digiteeritud eesti ajalehed. Valik ajalehti aastatest 1821–1944. – <http://dea.nlib.ee>
DIGAR. Digitaalne arhiiv. – <http://digar.nlib.ee/index.php>
Eesti folkloori andmebaasid – <http://haldjas.folklore.ee/ebaas>
Eesti Kirjanike Liit, koduleheküljed – <http://www ekl.ee/lingid>
Eesti Trükise Punane Raamat 1535–1850 – http://www.kul.ee/failid/eesti_trykiste_punane_raamat_sissejuhatus.rtf
EEVA. Eesti vanem kirjandus. Digitaalne tekstikorpus – <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva>
Encyclopedia Britannica – <http://www.britannica.com>
GOOGLEBOOKS – <http://books.google.com/googlebooks>
GUTENBERG – <http://www.gutenberg.org>
Kultuuripärandi digitaalse säilitamise strateegia –
http://www.kul.ee/failid/DigiStrateegia_final.pdf,
<http://www.ra.ee/juhised/digistrateegia.pdf>
LUMINARUIM – <http://www.luminarium.org>
Meel ja Mälu. Eesti kultuurilugu 1940–1960. – <http://www.tpu.ee/ek>
POSTCOLONIAL WEB – <http://www.postcolonialweb.org>
RUNEBERG – <http://www.lysator.liu.se/runeberg>
Sihtasutus Tiigrihüpe – <http://www.tiigrihype.ee>
VICTORIAN WEB – <http://www.victorianweb.org>
WOMEN WRITERS PROJECT – <http://www.wwp.brown.edu>

Rakendusprojektid

CULTOS. Cultural Units of Learning – Tools and Services. – <http://www.cultos.org>
Eesti rahvuseepos “Kalevipoeg” – The Estonian National Epic “Kalevipoeg”. –
<http://www.cultos.org> ja <http://www.utlib.ee/~marin>
ERNI. Eesti Kirjanduslugu tekstides 1924–25. – <http://www.kirmus.ee/erni>
(<http://www2.kirmuse.ee/erni>)
SERVITI. Kreutzwaldi sajad. Kalevipoeg. – <http://kreutzwald.kirmus.ee>

II ARTIKLID

Estonian Literary History in a Hypertextual Environment. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VIII, dissertationes sectionum: literatura & archaeologia & anthropologia & genetica & acta congressus*: 7.–13. VIII 2000 Tartu: Tartu: Eesti Fennougristide Komitee, 2001. Pp 124–128.

Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel. – *Keel ja Kirjandus* 2004, nr 10, lk 721–735.

Johannes Barbaruse aeg. – *Aeg ja kirjandus. Artikleid aja kategooria käsitlest, kasutamisest ja toimimisest tekstides. Studia litteraria Estonica* 4.

Toim R. Veidemann. Tartu: Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool ning teatriteaduse ja kirjandusteooria õppetool, 2002. Lk 97–116.

Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstitundliku tekstivõrgu vajadustest ja võimalustest. – *Kohandumise märgid. Collegium litterarum* 16. Koost ja toim: V. Sarapik, M. Kalda, R. Veidemann. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2002. Lk 263–283.

Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”. – *Intertextuality and Intersemiosis*. M. Grishakova, M. Lehtimäki (Eds). Tartu: Tartu University Press (Tartu University Department of Literature and Folklore, Tampere University Department of Literature and the Arts), 2004. Pp 287–312 (koos Piret Viiresega).

Digital Environment as a Constructor of Literary History: Estonian Experience and Expectations. – *eCulture Horizons: From Digitisation to Creating Cultural Experience(s)*. – Salzburg Research Symposium 2004, 27.–28. September 2004. University of Salzburg, Institute for Legal Science. http://eculture.salzburgresearch.at/2003/presentation_laak_viires.pdf (http://eculture.salzburgresearch.at/eng/2003_gg.html), (koos Piret Viiresega).

Monument vs alustekst: “Kalevipoja” retseptsioonist ja intertekstuaalsusest. – *Paar sammukest XX: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003. Lk 129–142.

Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi. – *Kohanevad tekstid*.

Koost ja toim: V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, TÜ eesti kirjanduse õppetool, 2005. Lk 169–205.

Beyond Digital Labyrinth: Rethinking Literary History in the Age of New Media. –
*Different Inputs – Same Output? Autonomy and Dependence of the Arts Under
Different Social-Economic Conditions: the Estonian Example.*
C. Hasselblatt (Ed). *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 3.
Maastricht: Shaker, 2006. (Avaldamiseks vastuvõetud).

Kalevipoeg hargnevate teede aias: kirjandusajaloo “kirjutamine” uue meedia
keskkonnas. – *Paar sammukest XXII: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu:
Eesti Kirjandusmuuseum, 2006. Lk 219–238.

BEYOND THE DIGITAL LABYRINTH: RETHINKING LITERARY HISTORY IN THE AGE OF NEW MEDIA

Marin Laak

Contemporary electronic media culture and the Internet have brought with them new phenomena and problems in social practice: these changes can also be recognized and traced in the fields of literature and culture. This article is nevertheless not focused on the analysis of contemporary cultural fields or literature in the Internet, but rather attempts to clarify what opportunities and goals in literary history can be fruitfully linked with the new media environment. For this purpose I shall bring in some ideas from systems-theoretical framework, which I believe to be productive. My approach is based on a systems-theoretical understanding of the concept of literature; proceeding from here, I try to synthesise some viewpoints from Itamar Even-Zohar's polysystems theory and Pierre Bourdieu's field theory.

Expanding concept of literary history

In polysystems (PS) theory, the notion of literary system is mainly discussed as a theoretical framework for the descriptive study of literature and language in their cultural context. The model of a literary system includes all factors that are related with the concept of literary. A verbal text is only a part of this system, all factors are interrelated within the system. "PS hypothesis is not a tool for classification, it is a functional concept. The functions it may detect are conditioned by complex inter-and-intra relations within a hypothesized multi-leveled system. ...PS is supposed to be a network of multi-relations, it is imperative that it deals with many texts, often through sampling methods. Hence, it is the idea of the model" (Zohar 2002: 31). The model of a literary polysystem is structured through macro factors, which include production, consumption, and circulation. In a literary system they obtain a specific meaning, e.g., 'production' embodies the whole process related to the activities of the author (drafts, editing, etc.), which precede the publishing of the text as a book.

Even-Zohar defines the literary polysystem as follows: 1) The network of relations that is hypothesized to obtain between a number of activities called "literary", and consequently these activities themselves observed via that network; 2) The complex of activities, or any section thereof, for which systemic relations can be hypothesized to support the option of considering

them “literary”. (Ibid: 28.) An important question for him is to find out the activities about which we can state that the relations of the literary system are valid between them.

The literary polysystem is examined in relation with the polysystem of culture in its broader sense, e.g., with the polysystem of national culture: each system is a polysystem, or an association of several systems. Zohar stresses the heterogeneity and dynamical changing of the system in the time. “PS hypothesis will entail more risk but it may also produce a more flexible model for coping with the complex hierarchy which literature is in its broad sense” (Zohar 2002: 29).

The main question of the literary polysystem could be, for Zohar, how the social facts are correlated with culture as a system, how one literature correlates with another, how literature correlates with society, language, economy? (ibid, 30). The polysystem “is rather a system of systems than a uni-system, but without this term a number of questions vital for every culture research project cannot be answered, such as: What are the polysystems that make up a “total culture” or world culture? What are their intra- and inter-relations? And, specifically, how does the polysystem under investigation correlate to other polysystems in the same culture or in another culture?” (Chang 2000.)

These ideas relate Zohar’s theory with Pierre Bourdieu’s field theory, where literature is also conceived in a broader sense and it is seen as functioning in a complicated and hierarchical system of fields (Bourdieu 1999). The structure of a field is determined by relations between the agents (writers, critics, publishers, editors) who are currently active there. The task of the researcher is to discover which interests are active in a specific field and which are the subjects’ strategies for accumulating capital and increasing profit. For Bourdieu it is essential that literary texts are analysed in relation with other texts, in relation with the structure of the field and the specific agents embodied there. (Johnson 1999: 17). The appearance of aesthetic movements in the field is explained by the struggle for positions in the field between the agents active there – this is the basis of the field dynamics. For instance, in the Estonian literature of the early 20th century, during the period of “Young Estonia”, we can see, according to Bourdieu’s theory, the struggle for positions between the agents active in the field, expressed in the aesthetic conflict between the styles used by “Young Estonia” (Neoromanticism, Expressionism, Impressionism) and those used by, for example, Eduard Vilde (Realism) and Ernst Enno (Symbolism), and also, in conflicts between tradition and innovation, as revealed by criticism. According to Bourdieu, both the cultural field and economic field are based on certain firm beliefs about what is regarded as a work of art, and on what grounds the works are judged on the aesthetic and on social scale. These beliefs are shaped as a tradition, as a canon, on institutional level, for example, at universities, academies or in criticism.

It is obvious that, first, the application of both of these models requires the developing of smaller models depending on aesthetic dominants that emerge in

concrete cultural historical periods, on the agents active in the field or system, on their trajectories and interests, etc. But such broader and systematic approach is important as a whole, since it allows to display, besides the literary text itself, other aspects that are significant to the birth and reception of a literary work and help to create its meaning – aspects that are necessary for understanding literary history. Second, such clearly structured models do not function in the new cultural situation – in the analysis of the contemporary new media culture. But the opportunities offered by new media can be taken into account at the application of these models in literary studies.

The New Media Possibilities

The study of changes connected with the new media environment is fraught with many different kinds of problems, all of which impact the realm of literature. There is as yet no full-fledged terminology for describing and analysing the phenomena of electronic media; terms are burdened with old meanings, or with connotations from everyday communication.

For example, great differences emerge already in the interpretation of the concept of new media; this term is used in a very broad sense and also in a strictly specified sense. Since the 1950s and 1960s, the term ‘new media’ has been used to denote new communication technologies – radio and television. Today, the broad semantic field of this term is used to denote all digitally created and transmitted signals starting from mobile communication up to the global computer network – the Internet (Vengerfeldt 2004: 233). One of the most important theoreticians of new media, Lev Manovich, labelled as new media such computer technology-related phenomena as homepages on the Internet, interactive installations, multimedia, computer games and animations, virtual environments (3-dimensional interactive spaces), CD-ROMs, DVDs, etc. (Manovich 2001: 19) In the customary sense, new media is understood as the digital, computer-related phenomena.

Here, I shall proceed from the customary meaning of new media, and I have purposely neglected the problems of identity, communication and media-related problems. I shall focus on such new media as computer technology and the Internet, which offer unlimited resources for electronic publication. I discuss new media as an environment and as a tool, which would help to carry theoretical ideas into life and generate new knowledge models or which can be put to a practical use in the creation, study and preservation of literary and cultural texts.

Related to literary studies in systems-theoretical framework, I am interested in the opportunities that new media offers to literary history. I believe that modern and rapidly developing new media will soon enable to publish literary history in the form of large conceptual models or systems, as well as in the traditional way. The new aspect will be that literary history, its narrative can,

with the help of new media, be presented as a combination of verbal, pictorial and audio texts. New media has developed new practices for creating texts – new genres, hypertextual structures and so on, have appeared that present new ways of expression and new relations between subjects. (Vengerfeldt 2004: 234).

I also want to stress the importance of the Internet as an institution of total memory and its twofold importance within the limits of Estonian literary culture. On the other hand, considering current social prognoses for Estonia, stating that new media is inseparably related with the everyday life of younger generations, I can see that integrating it into literary studies is a **key question** in preserving literary memory.

This position is based on a special social attitude towards the developing of computer technology in Estonia. At the beginning of the 1990s, the development of computer technology was listed as a state priority in Estonian development strategy; a state programme “Tiger Leap” was launched in 1996 and large numbers of people started using computers.¹ As a result of this programme, already by 2001, the number of Estonian schools with the Internet connection was the highest in the world; international comparison indexes showed a great success in making computers and the Internet accessible to the population when compared with other European countries; today, Estonians are among the most intensive users of the Internet and computer technology. The Tiger Leap Plus programme, continuing the aims of Tiger leap in higher education, is almost completed (Vengerfeldt 2004: 245–247).

The latest surveys held at the University of Tartu show that significant differences in consumer practices and attitudes towards the Internet have appeared between older generations and the “new media generation”. It has revealed that during the last four years, the use of computers and the Internet has risen almost three times among Estonian population (data for 2002–2003). 88% of young people (15–19-year-olds) used computers every day (cf. 48% of the total population used computers every day). Differences from other age groups were large regarding the time daily spent at the computer – 31% of young people use the Internet for more than three hours a day; the Estonian average is 45 minutes for all age groups. 69% of young people daily use the Internet at home.

Young people lack all the computer-related attitudes and fears characteristic to older generations. (Runnel 2004: 154–160). The same survey also revealed that today, computer skills and the use of computers are among the most important types of **symbolic capital** for the younger generation. Considering all this, it is clear that the adaptation of contemporary literary field to the requirements of new media will become a key question regarding its future.

¹ One of the priorities of the Tiger Leap programme was the use of the Internet in the learning environment and the development of software for teaching and testing in the electronic environment.

Joint action towards this end can be made more complicated by attitudes toward the phenomena associated with new media, nursed by literary scholars. The attitudes swing from utopian to dystopic extremes (Runnel 2002: 45): imaginary scenarios oscillate between humankind's miraculous position in a future computerised society and the decay and disappearance of traditional culture altogether. I would emphasise once again that from the perspective of humanistic culture, and especially from a historiographic point of view, one might consider the electronic environment and the Internet as a **powerful institution of memory**, comparable to great cultural breakthroughs in earlier times. We are already in an era when the World Wide Web, which has developed into a textual universe of its own, has acquired the "measure of boundless hope," as in Borges' novella "The Library of Babel" (1941), which describes a library as a universe, a large sphere, with its center in an arbitrary hexagon, and whose circumference is unattainable. In his speech "Vegetal and mineral memory: The future of books"², Umberto Eco called the WWW a firework display of semiotic connections, and speculated about the status of books in an age of electronic media. Will electronic media bring about the end of printed books as such? Has literature become extinct? Will hypertextual civilization eliminate the very idea of the author? (Eco 2003). One could pose the same question with regard to literature and literary history.

From the point of view of preserving cultural memory for the future, the era of electronic media requires a rethinking and rewriting of literary history with respect to a new representational environment and its accompanying internal and external differences and possibilities.

I. The studies of new media have mentioned five key words of central importance that characterise the new environment: digitality, interactivity, hypertextuality, dispersal and virtuality. The definition of the first four of them could prove to be productive in relation to literary history.

Digitality denotes new data carriers, where the data are forwarded, processed and preserved in binary code, facilitating rapid processing, non-linear usage and a very small storage space.

Interactivity has brought along the so-called multilayering of the user's role; the recipient is at the same time the creator, the author of the content. Interactivity reveals in two aspects: a) in the process of reading, the recipient can control and choose the order of the texts and create "his or her own story"; b) active communication between the "producer" and the "consumer" becomes possible.

Dispersal means fragmentation in the creation and consuming of texts. According to the researchers of new media, the term refers to decentralisation and individualisation. (Vengerfeldt 2004: 234–235.)

² On 1 November 2003 at the reopening of the Library of Alexandria.

The content of the notion **hypertextuality** is the object of theoretical discussions. According to George B. Landow, the author of four books on electronic textuality, as well as several electronic hypertexts on the Internet, the history of this concept goes back to the 1960s. The term was coined by Theodor H. Nelson, who conceived hypertextuality as a non-sequential writing. Hypertext in the computer-related sense is a net of electronically connected texts, meaning that the text can be given a non-linear structure. Emphasising nonlinearity, Landow has drawn theoretical parallels with the ideas of the 'text' in the works of Derrida and Barthes: a text composed of blocks of words links electronically by multiple paths, chains, or trails in a perpetually unfinished textuality described by the terms 'link', 'node', 'network', 'web', and 'path'. (Landow 1997: 2–20). Hypertextuality is also accompanied by convergence between different media and types of the texts – the opportunity to join together a literary text and its meaning-creating contexts and metatexts.

Through the essence of hypertextuality, computer technology has made it possible to break apart the linearity of the text and to create new non-linear, network-like models of the text. Regarding the WWW, this holds two levels of meaning. First, what is meant is a group of electronically interconnected texts; second, the network model refers to the Internet as a whole, as a total, endlessly circulating text, "the great mother of all hypertexts." It could be pointed out that a semantic network of the whole texts or smaller textual units and motifs is in itself nothing new; this has always been a part of good literature. So, hypertextuality is deeply characteristic of literature and a literary history-book as well. Computer technology, as Aare Pilv puts it, only makes it possible to visualise or materialise it, or "to push the reader's consciousness into a computer's memory". As such, this would only represent the next step in lessening the overburdening of human memory. Or does it, instead, imply its impoverishment? (Pilv 2002: 52–53). Umberto Eco, recalling the fears that attended the invention of writing in ancient Egypt and the Gutenberg printing press, has already answered this question: neither writing (the recording of memory) nor the craft of printing (the dissemination of memory) has led to the impoverishment of the human spirit, but rather changed, liberated and provoked it (Eco 2003).

New media influence on literary studies

The most generalised and interdisciplinary key words connected with the new media environment are internationalisation, levelling, interdisciplinarity, hypercanonisation and networking. From a literary perspective these terms have already acquired specific meanings. The questions are no longer connected solely with the computer environment, but have acquired a broader relevance to contemporary literature and literary studies.

As a tendency accompanying new media, **internationalisation** has directed attention to international cultural influences on a broader scale than the impact of new technology. Related diachronic questions have also arisen: how and by what means of textual (or personal) communication does intercultural interference occur? How do waves of aesthetic influence cross over from one culture into the texts of another? Otherwise put, how do the same inputs acquire nationally differentiated (different) outputs?

The **levelling** of cultural texts that appears in the environment of new media is connected with hypertextuality and means that in the new model, intertextual relations are no longer fundamentally hierarchical. Instead of a linear text, it is possible to build a text on a multidimensional network, as a labyrinth, where every textual splice can potentially be linked with any other. On the other hand, the transmission of the idea of levelling into literary study has brought along increasing attentiveness to subcultural and pop-cultural forms. In recent years, Estonian leading young literary critics have brought these marginal forms (as seen by the classical canon) into focus. Nevertheless, those processes pertaining to the development of new textual and art forms in the network environment should be distinguished from those impacting literary history *per se*. In international practice the creation of large corpora of literary texts is becoming increasingly widespread. These new media environments can be structured in a variety of ways – according to the author, period, or artistic movement. However, there are always three components: the authors' biographies, original texts, and critical analyses. Here we are dealing with large, very labour-intensive projects that take years to complete. To generate these new hypertexts, one has turned to preexisting **macro-units of texts** (biographies, reviews, introductory essays, images, etc.) In this context the aforementioned idea of the levelling and equalisation of texts does not apply. In practice, the Internet perpetuates existing canons and their centres even more firmly than a volume of literary history, regardless of whether it is in the form of narrative, essays, or a lexicon. Indeed, texts and authors are chosen for representation on Internet homepages according to traditions that have been elaborated for centuries. There can be hundreds of homepages devoted to canonical authors, generated in different academic centres of literary study all over the world, or even by devoted readers. Through its server engines or direct cross-references the Internet becomes the supreme concentrator of all of them. For this new, unusual phenomenon accompanying the www, I would propose the term **hyper-canonisation**.

On the one hand, **interdisciplinarity** has come to mean research around the phenomena accompanying new media, making use of the methods of several scholarly disciplines (anthropology, media studies, folklore studies, ethnology, and literary studies). On the other hand, the digital environment is fulfilling the dream of uniting the arts – combinations of sound and text, image and text, sound and image have all become part and parcel of the art of new media. This phenomenon has also begun to be studied from its diachronic aspects. For

example, phenomena occurring at the borders of literature and the visual arts have already been studied from an earlier period, and in Estonian art it is possible to demonstrate them at least since the beginning of the 20th century. Such multimedia research on texts in turn requires a more strictly demarcated kind of interdisciplinary dialogue between researchers of different types of art. For many Estonian researchers of the art of new media, taking this step has proved to be extremely challenging.

In literary studies, network-like models of the text in electronic environments have rendered relevant the topic of intertextual and intersemiotic connections and coherence in general. In addition to these key words, the electronic environment also offers new possibilities and circumstances for the study of texts: we can reckon with extremely powerful repertoires of available texts as well as increased “operating speeds” in handling them.

There is also a range of totally new phenomena that accompany computer technology, both on the level of text creation, publication, and reception. Today’s Internet culture has created a completely different situation from what has gone before, shaking the foundations of already-accepted theories and analytical models. For example, the user of the Internet as a global system is also its creator, and a new type of literary work created by means of the Internet is usually of collective provenance. From the perspective of Internet literature, the author-work-reader model is losing its meaning. There is an increasing discussion around the topic of a crisis in criticism, so far a well-functioning cultural metalanguage. I see the roots of this phenomenon in the Internet itself, which has begun to change existing discursive practices in writing about literature and culture.

Yet another phenomenon accompanying network culture is the diminishment of analytical categories of cultural criticism. In Estonian art criticism such categories and models have already begun to be reexamined: for example the dichotomies of centre and periphery, inside and outside have begun to lose their relevance. As a new phenomenon, the Internet has brought a focus on the levelling among cultural texts.

The Estonian literary history writings

Our pragmatic interests would be to rethink and rewrite literary history, and represent the literary historical process using the possibilities and rules of new media. This has entailed the deconstruction of the existing model of Estonian literary history, the elucidation of the macrostructural components of the tradition of Estonian literary history. Since the 19th century this tradition has been bound up with “four elephants,” or key words: process-centeredness (i.e. the tracing of aesthetic movements within literature); canon (the selection of certain specific authors and works); biographism (the tracing of biographical information about authors from the perspective of the development of their

oeuvre); “objectivity,” i.e. academic linguistic practices. It can clearly be seen that contemporary technology and computer culture have had an influence on the structure and content of volumes of literary history. For example in the structuring and design of the new monumental Finnish literary history, it has been attempted to present texts and images hypertextually; different levels of the text have been represented; frames have been used in the page design – we can see explicit hypertext in nonelectronic form. To some extent theoretical thinking about literary history has also undergone change: there has been a discussion around new models – networks, chaos, fractals, labyrinths, but so far without the direct use (or even mention) of connections with new media technologies. (Laak 2004: 724–726). At the moment, I can see in Estonia a certain polarisation, a low-grade force-field: on the one hand, new models connected with computer technology and a new practice of writing; on the other hand, the privileging of the philosophy of literature and the text (centre and periphery, time and space, etc.). In such a situation one can propose the hypothesis that the task of the literary historian is finding a middle path which would bridge the large digital text-corpora (archives) now practically realisable through the WWW and the creation of systemic chronotopes of literary history, which have been the traditional purview of literary history. In view of the hypertextual environment several problems of the criticism of literary history should be revisited: periodisation, the production of texts of *belles lettres*; the relative proportion of texts involved in communication, consumption, and dissemination, and the relative weight of those texts permitting the reconstruction of historical fields of culture and literature as linked with international influences and aesthetic movements. Finally, and in view of contexts of reception history, one should reconsider the problems surrounding the preservation of a developed canon – or its possible renunciation.

The models of (Estonian) non-linear literary history

The ideas that form the basis for this article are the fruit of participating in several electronic media projects, the substance of which has been the working out of so-called horizontal models for representing the historical context of Estonian literature. In conjunction with this task I have analysed the content and structure of such literary historical texts as would be necessary for the reconstruction of specific periods (the 19th century, 1905–1916, 1924–1935, and 1971–1978). In a nutshell, the basis for the research is the text content of Estonian literary history.

A different kind of background experience was provided through a research project of the European Union Fifth Framework Programme, in which

technology was the central focus³. The idea of this project from literary experts' point of view was the construction of a new knowledge model for literary history, which would be universal regardless of literary culture and literary-historical period. The idea in turn was grounded in the real technological possibility of making intertextual connections visible on a computer screen, thus enabling their description, and explanation of how they were formed (Laak, Viires 2004: 287–288). I should add that the core idea of the project was reconstructive and international: we attempted to create the kind of software that was based on a model of cultural knowledge structured around cultural units and cultural threads. The model was based on drawing out intertextual connections between pop-cultural texts and postmodern poetry on the one hand, and classical texts of European literature on the other. The concept of text was used in the project in its broader sense, as designating not only verbal art, but also image and sound; also included as texts were literary criticism and other metatexts. The use of the concept of intertextuality was also connected with a broader understanding of text. Theoretical adjustments in the use of concepts were called for by the use of electronic technology, since these tools had to have maximally flexible applicability across a range of many possible research directions and goals in literary history. A good example of the range and openness of the project is the topic of researchers from Tel Aviv University: their modelling of reconstructive intertextual paths from contemporary cultural texts took its point of departure from such foundational texts as Cervantes' *Don Quixote* and the motif of Christ's crucifixion in the New Testament. The foundational text on which the Estonian research group focused was F. R. Kreutzwald's epic *Kalevipoeg* (1857–1861), and its intertextual connections both with older European literary texts and later texts in Estonian culture. The group of texts connected with *Kalevipoeg* provided excellent material for the modelling of Estonian literary history: it became possible to trace how the interpretation of the same motifs or smaller textual units in *Kalevipoeg* was dependent on sociocultural circumstances during different historical periods in Estonia.

The *Kalevipoeg*'s case

The reception of the epic, as the first original book of Estonian *bel lettres* has been uninterrupted and continuous throughout the decades. Reception includes both cultural and literary-critical writings and the functioning of the epic as a core text in culture. Smaller textual units derived from *Kalevipoeg* have been used in verbal form, image, and music throughout several decades. On the basis

³ The core task of the project CULTOS (Cultural Units of Learning – Tools and Services) was developing the multimedia knowledge management tools for culture and art – <http://www.cultos.org> (15.05.2006)

of the reception of *Kalevipoeg* generalisations can be made about the total process of Estonian literary history. (Laak 2005.) Historically there are two fundamental interpretive models for the functioning of the literary text in the cultural field: a horizontal – contextual and affiliative, and a vertical – textual and filiative.

In the first, **horizontal model** the interpretation of the text is linked with a context of sociocultural reception. For example, the signs and smaller textual units of *Kalevipoeg* come to bear different meanings in different sociocultural situations. We see how the meanings differentiate according to the literary or cultural force-field. Though the sign (or smaller textual unit) remains the same, its referent (the golden age of the republic, nationhood, the pathos of work, internationality, war of revolution, return) changes, and with it also the meaning. The meaning of *Kalevipoeg* as a sign can be regarded as an ideological construct – from the national awakening until the restoration of the Estonian republic and its rebuilding in the 1990s (the core texts of the „singing revolution“ derived from *Kalevipoeg*). The literary-historical reconstruction of the contextual model of meaning requires the horizontal and affiliative reconstruction of the literary field according to those historical and cultural associations which form the basis of the creation and reading of texts.

The axis of the **vertical model** is the textual relations between *Kalevipoeg* and later artistic texts: allusions to *Kalevipoeg* can be found ranging from modern art in the 20th century to contemporary pop- and subcultural texts. The meaning of the new texts is constituted by their relation to the base text, and new meanings open out of these intertextual connections. In such a model, where texts are connected vertically, the meaning of the base text is open in principle, and is in turn concretised by the author and reader of every succeeding intertextual text. In reality, intertextual relations are, naturally, somewhat more complicated; neither horizontal nor vertical structures are linear. Rather internal connections between texts interweave in a network.

Goals associated with a digital or electronic environment often require changes or adjustments in the focus of research; though these might even appear forced at first, they can lead to surprising results. For example, out of a need to visualize and define intertextual connections, the direction of *Kalevipoeg* research had to be altered: **instead of grand plans, microscopic levels of the epic came to the fore, since it was necessary to demonstrate intra- and intertextual connections between small textual units.** In other words, the interpretation of a national epic as a fact of cultural history, which ruled the tradition of Estonian literary history, had to be replaced by the textual study of *Kalevipoeg* in a vital contemporary cultural setting. Many questions emerge that are still awaiting answers. Intratextual connections in *Kalevipoeg* generated a model of knowledge structurally centred on a web or texture of correlated thematic linkages. Since the assembled empirical material also contained texts that originated in different artistic fields on the cultural map, our attention was

focused on interdisciplinary interpretive levels for the larger text of *Kalevipoeg*, and its function in the cultural field as a whole.

From hypertextual labyrinths to the new knowledge models

It is clear that theoretical thinking and academic analysis in literary, cultural, and philosophical studies have fallen several steps behind that of practical projects. This has also been the claim of researchers of new media in Estonia. A fundamental change has taken place at the beginning of the 21st century. If at the end of the 1990s there was already talk of hypertextually linked texts, computer technology has since then made great strides, and the possibility of using computer technology in literary and cultural research has become much more promising. We have arrived in an era where specialized computer programs are being generated not only to create literary and multimedia texts, but also to research traditional literary texts and literary history, to image them and to visualize them. In principle, it should be possible to create wholistic literary historical spaces, reconstruct literary fields during different historical periods, and demonstrate the aesthetic stances and trajectories of agents, writers, and literati active in the literary field, and through texts and documents to foreground their symbolic and academic capital.

In principle it is possible to materialise even the craziest ideas in the web environment, such ideas as are very difficult to represent in literary history when it is taken as a flowing linear narrative. At the same time I can envision the possibility of connecting cybertext narratological practices with the writing of literary history as a narrative, should there be a desire to follow a traditional historical mode of presentation. New technologies have created new circumstances and opportunities for the story that is told; one such innovative circumstance is the text's fundamental dynamism and ergodic character, the scrambling of literary and other artistic channels, and their combination into a single cultural-historical space; finally, one can speak of the activity of the reader of literary history, and the principles of such activity.

Participation in several web-projects on literary history has shown that the basis for all of these solutions is the working out of web-specific literary-historical knowledge models, perhaps even along the lines of new modes of connection. On the meta-level, literary history continues to mean the connection of time and memory. In my view, the greatest problem here is the potential **loss of coherence**. The logic of hypertext is in some respect the logic of rupture. A solution can only be found through the foregrounding of models of coherence implicitly existing in cultural history, and making them productive with respect to the representation of literary history – their transformation into the language of computer software. For instance, if we are talking about a network model, we should pay attention to the ways in which its components are defined. The generative elements of network models of the text are small cultural units of a

new kind, defined as threads of interconnected texts. These are the units that can recombine, splice, and diverge, thereby forming networks.

Ideally, the creation of literary history in this new setting could correspond to the structure of our memory and consciousness – and be composed of mutually interconnected events, meaningful knots, and textual moments. Is this sufficient to preserve literary memory, or does it leave the reader of the future too alone and too isolated when we given him or her, as the writer of literary history, the freedom to create for themselves the story as a whole. This is a question for which we have yet to find an answer.

Conclusion

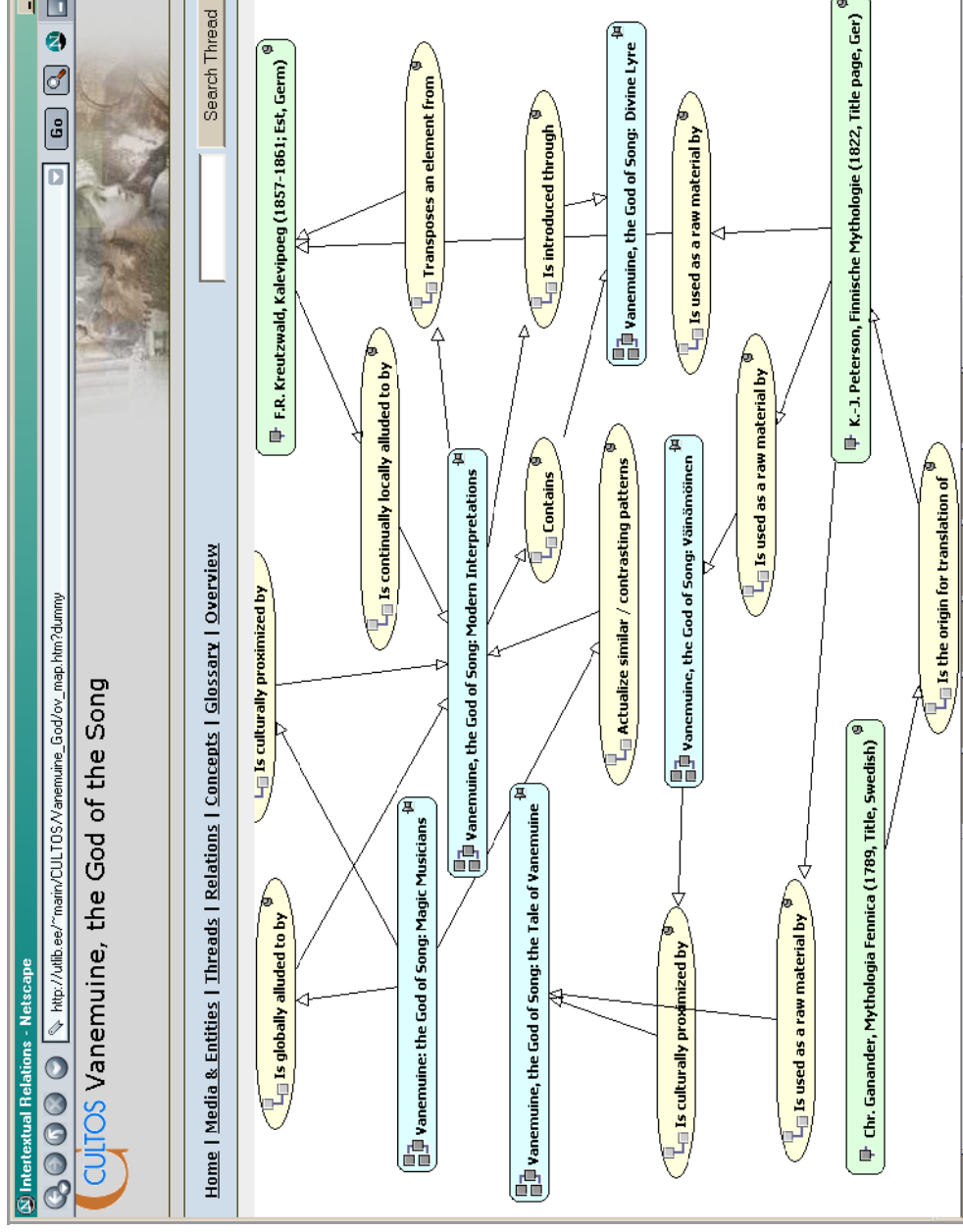
It might be supposed that a different model for literature as a system could be constructed for every sociocultural situation, all of them productive from the perspective of Estonian literary history. These models can be differentiated according to what kind of literary system emerges in each different socio-cultural situation, the structure of the literary field, and relations among different fields. At the centre of these various models are textual (or in a broader sense contextual) linkages—depending in turn on the number and content of the texts required to comprehend texts of literary or verbal art. I would propose hypothetically that certain types of models recur cyclically in Estonian culture. Due to its small size and comprehensiveness, and due to the fact that some areas have been quite deeply and thoroughly researched, Estonian cultural and literary history offers us unique opportunities to conduct reconstructive and diachronic analyses of those literary fields that have influenced the creation and reception of texts during different historical periods. The results of such research could be applied using electronic computer technology.

References

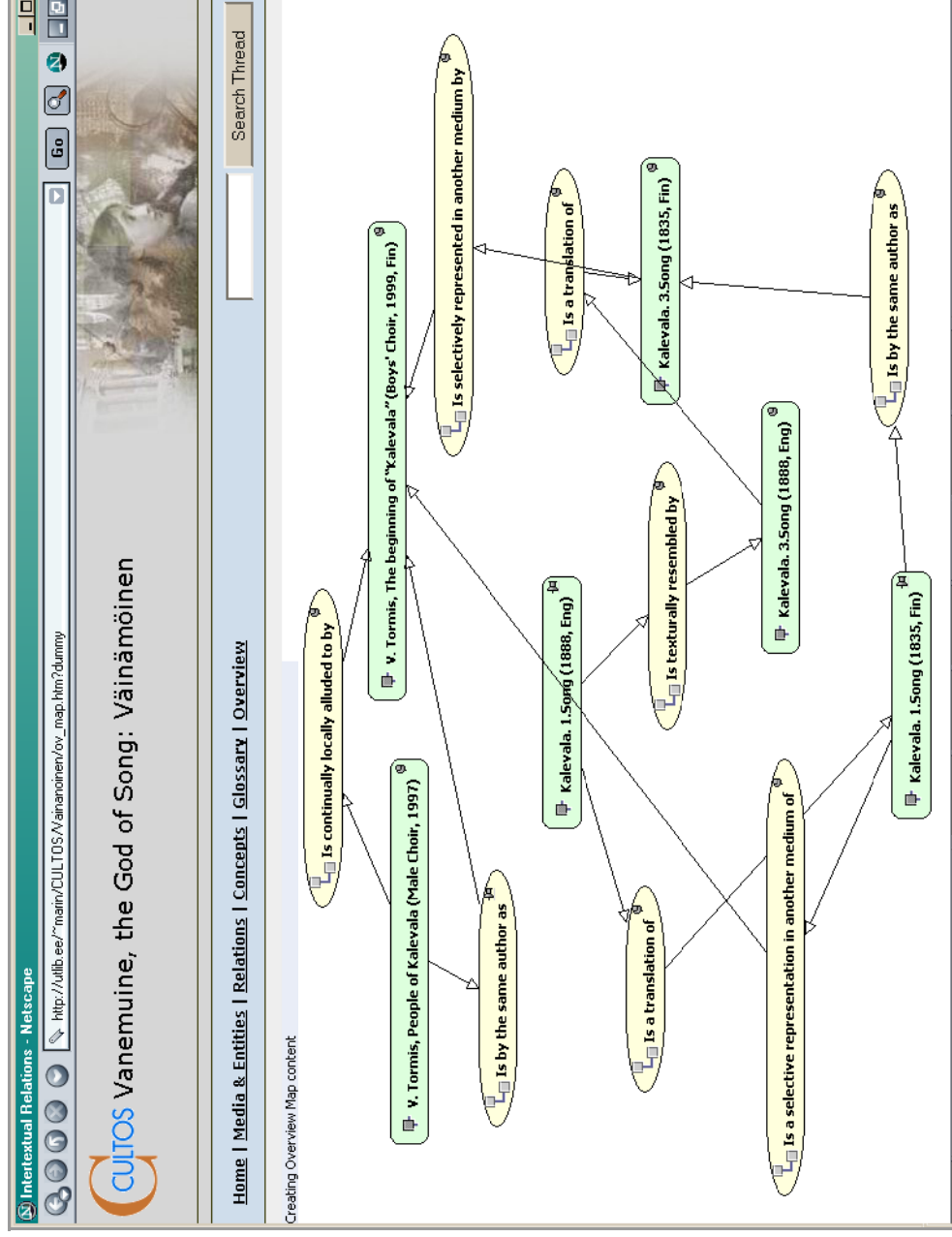
- Bourdieu, Pierre 1999. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press.
- Chang, Nam Fung 2000, The “Cultural Turn” of Itamar Even-Zohar’s Polysystem Studies – Promises and Problems – Historical Translation Research I, Friday 28 April 2000 (conference) <http://www.art.man.ac.uk/SML/ctis/events/Conference2000/history1.htm> (11.11.2005)
- Eco, Umberto 2003. *Vegetal and Mineral Memory: The Future of Books*. – *Al Ahram Weekly On-line*, 20.–26. November, Issue No. 665 – <http://weekly.ahram.org.eg/2003/665/bo3.htm> (11.11.2005)
- Even-Zohar, Itamar 1997. *Polysystem Studies*. – *Poetics Today. International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication*, Vol 11, nr 1; www.tau.ac.il/~itamarez/ps/ (11.11.2005)

- Even-Zohar, Itamar 2002. Polysystem Hypothesis revisited. – Papers in Historical Poetics. Tel Aviv: Porter Institute 1978 [=Papers on Poetics and Semiotics 8.] – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/php1978.pdf> (11.11.2005)
- Johnson, Randal 1999. Editor's Introduction: Pierre Bourdieu on Art, Literature and Culture. – Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity Press, pp 1–25.
- Laak, Marin; Viires, Piret 2004. Intertextuality and Technology: The Models of “Kalevipoeg”. Intertextuality & Intersemiosis, Ed. Marina Grishakova, Markki Lehtimäki. Tartu: Tartu University Press (Tartu University Department of Literature and Folklore, Tampere University Department of Literature and the Arts). Pp 287–312.
- Laak, Marin 2004. Eesti Kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel. – *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 721–735.
- Laak, Marin 2005. Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi. – *Kohanevad tekstid*. Koost ja toim V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, TÜ eesti kirjanduse õppetool. Lk 169–205.
- Landow, George B. 1997. *Hypertext 2.0. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.
- Manovich, Lev 2001. *The Language of New Media*. Cambridge (Mass.); London: MIT Press.
- Pilv, Aare 2002. Kivisildniku “Liivlased” kirjandusdiskursuse sündmusena. – A. Pilv, K. Tüür. *Sündmus. Koht. Collegium litterarum* 15. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 8–67.
- Runnel 2002 = Runnel, Pille; Vengerfeldt, Pille 2002. Internet – küberkosmosest Interneti majanduseni. – *Arvutimaailm*, nr 1, lk 45–47.
- Runnel 2004 = Runnel, Pille; Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 2004. Mobiilid, arvutid, internetid: Eesti infoühiskonna künnisel. – *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikool, lk 147–162.
- Vengerfeldt 2004 = Vengerfeldt, Pille; Runnel, Pille 2004. *Uus meedia Eestis. – Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Toim P. Vihalemm. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 233–256.

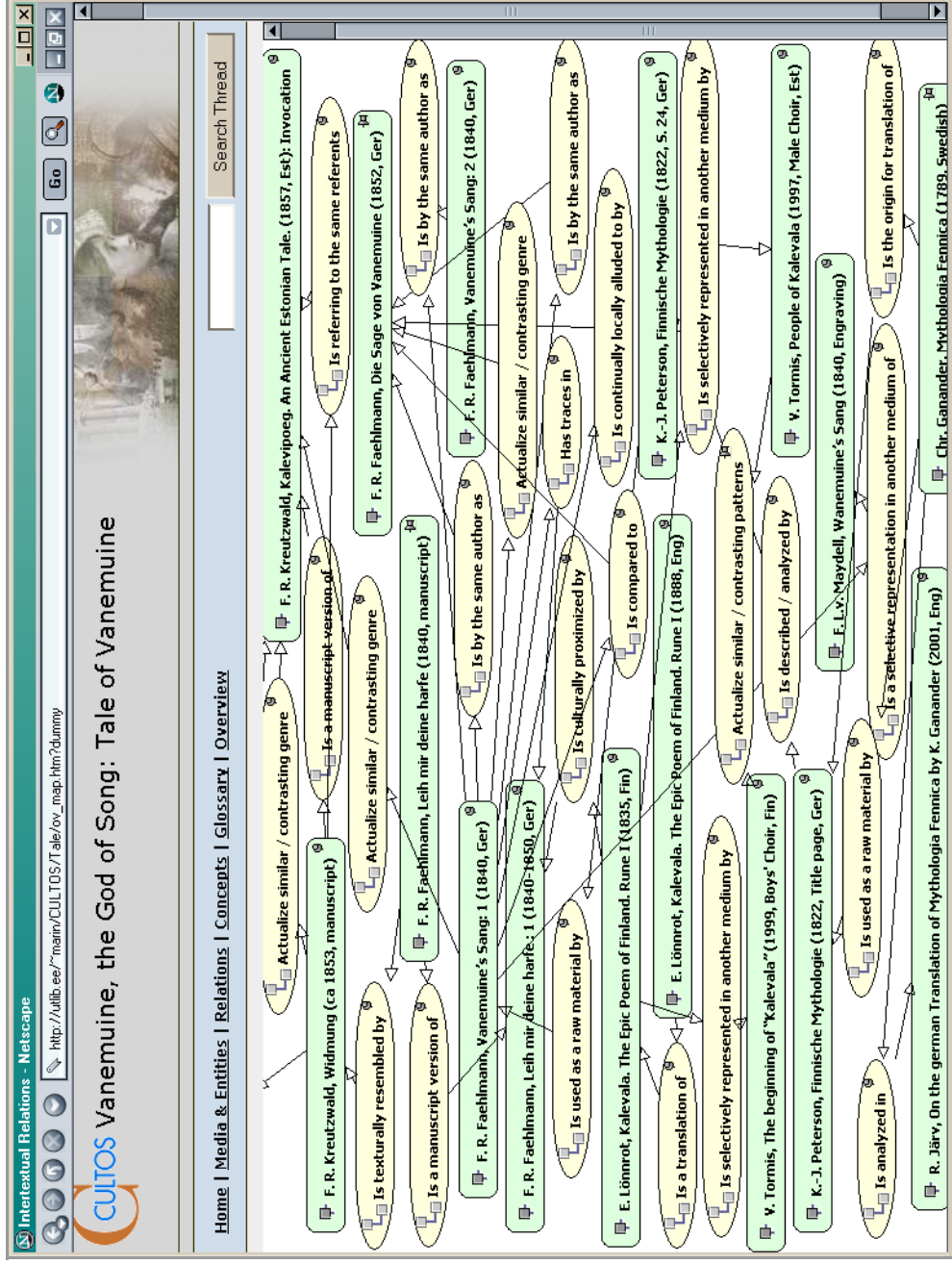
[illegible]

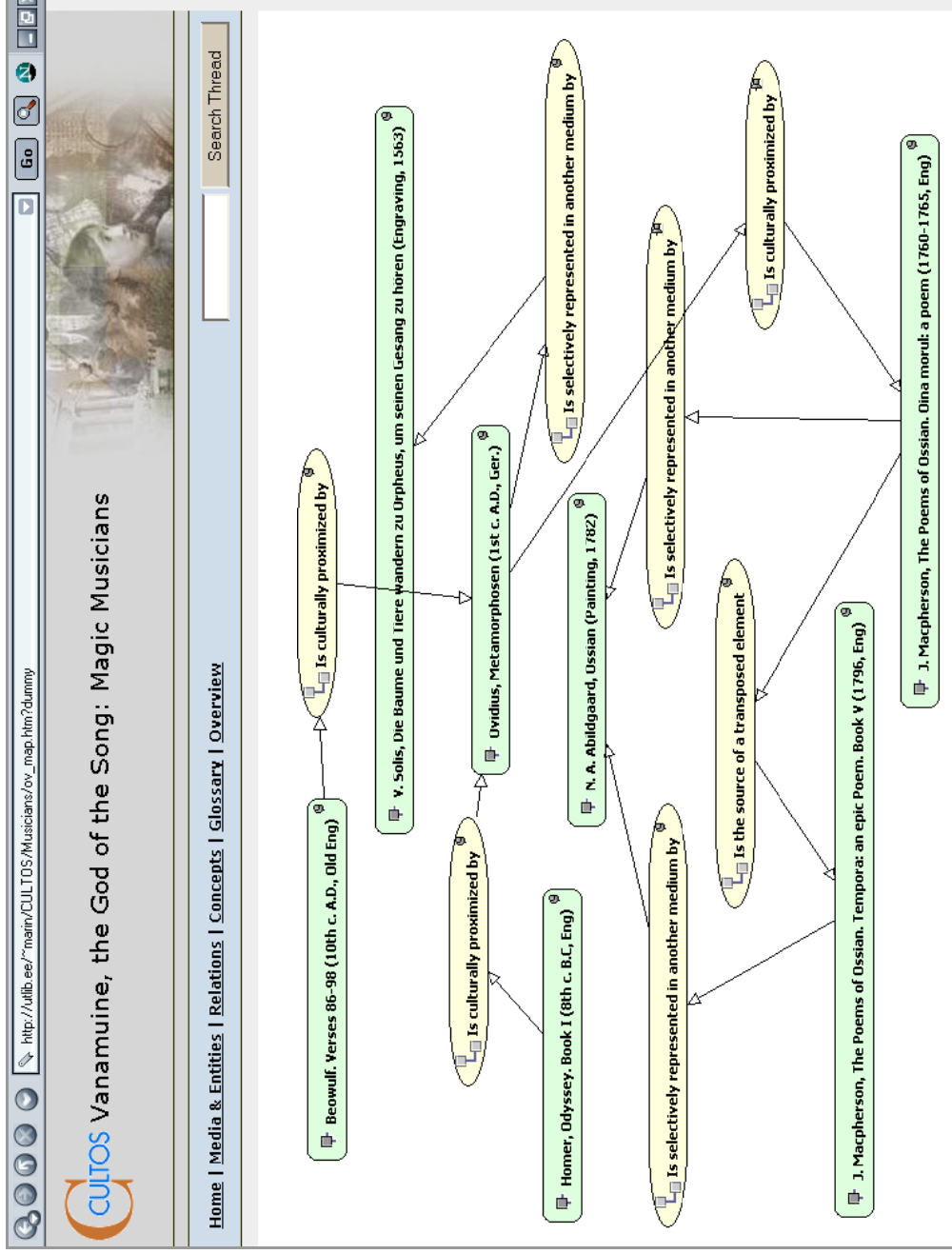
Joonis 2. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Vanemuine, the God of the Song” seostemudelist projektis CULTOS.

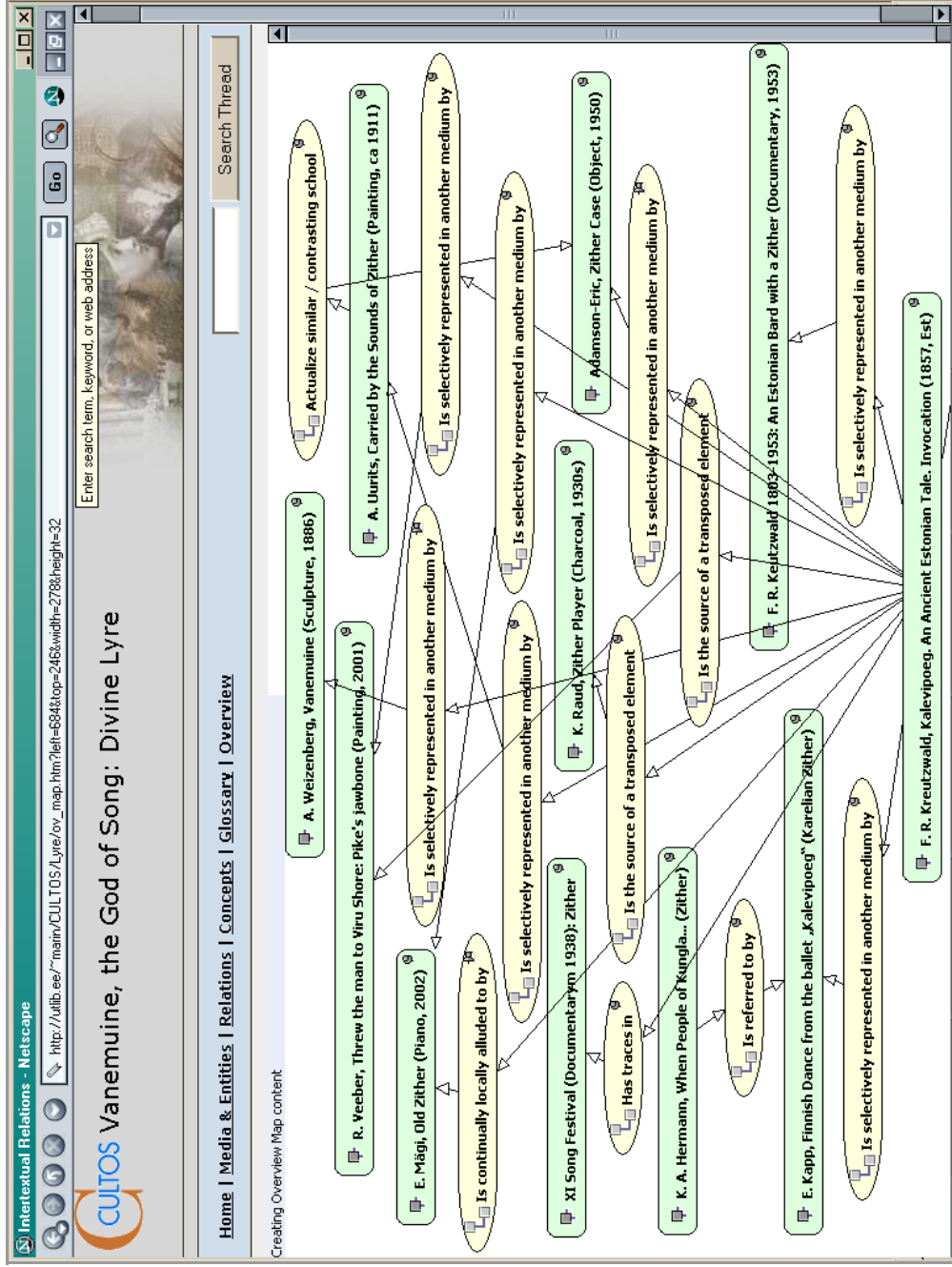
Joonis 3. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Vanemuine, the God of the Song” allraja “Väinämöinen” seostemudelist projektis CULTOS.

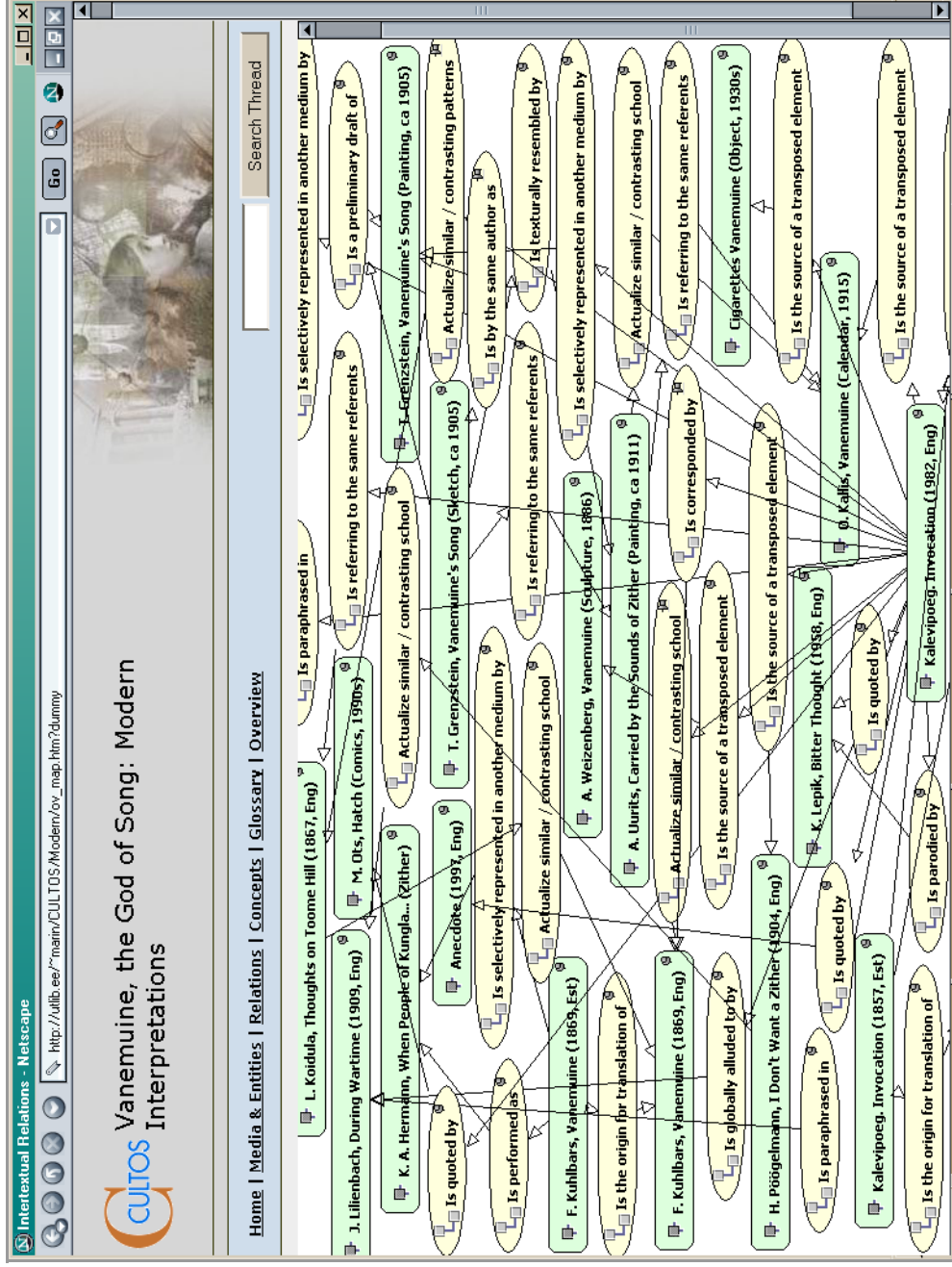
Joonis 4. Ülevaade "Kalevipoja" raja "Vanemuine, the God of the Song" allraja "Tale of the Song" seostemudelist projektis CULTOS.

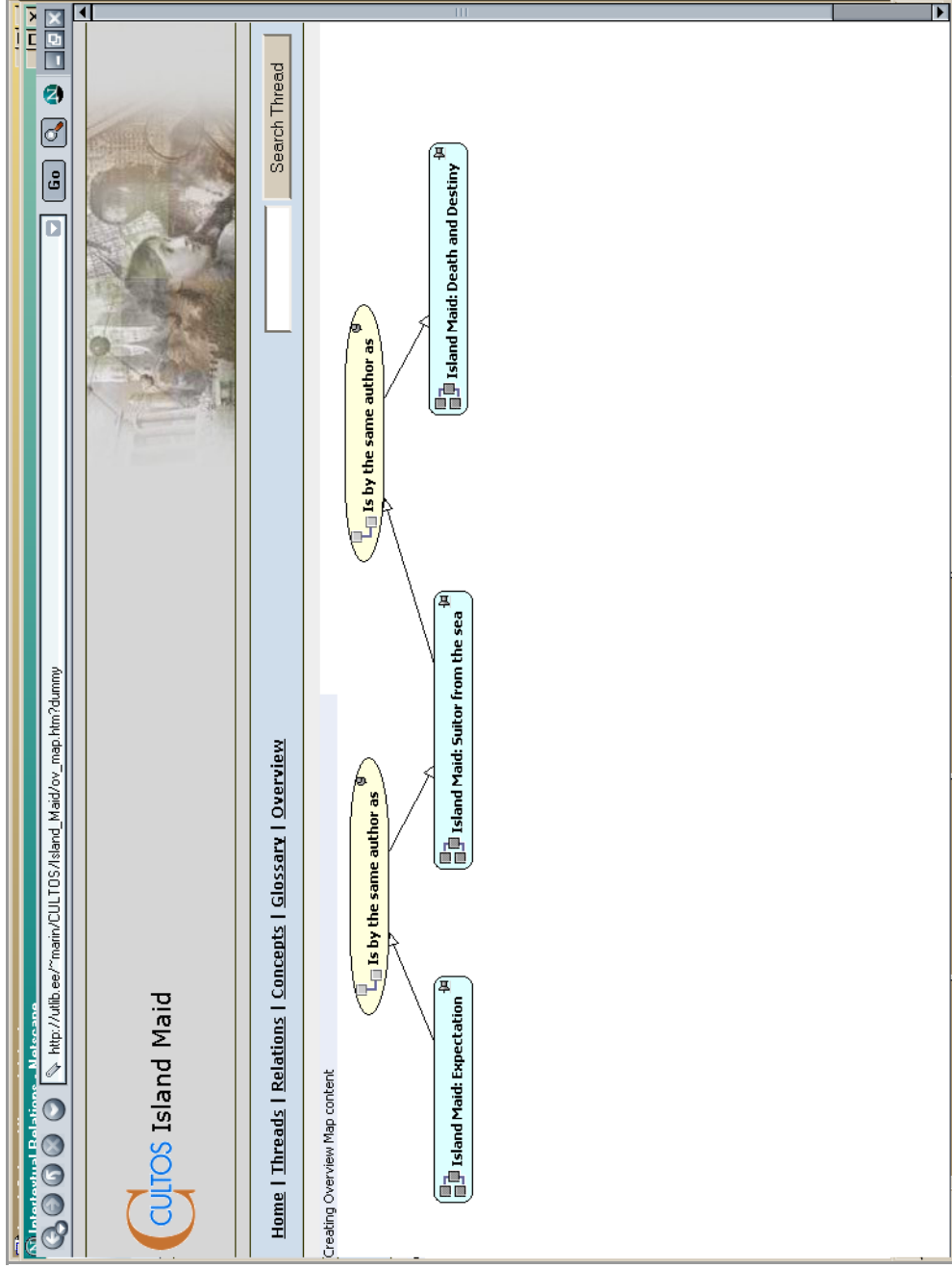
Joonis 5. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Vanemuine, the God of the Song” allraja “Magic Musicians” seostemudel projektis CULTOS.

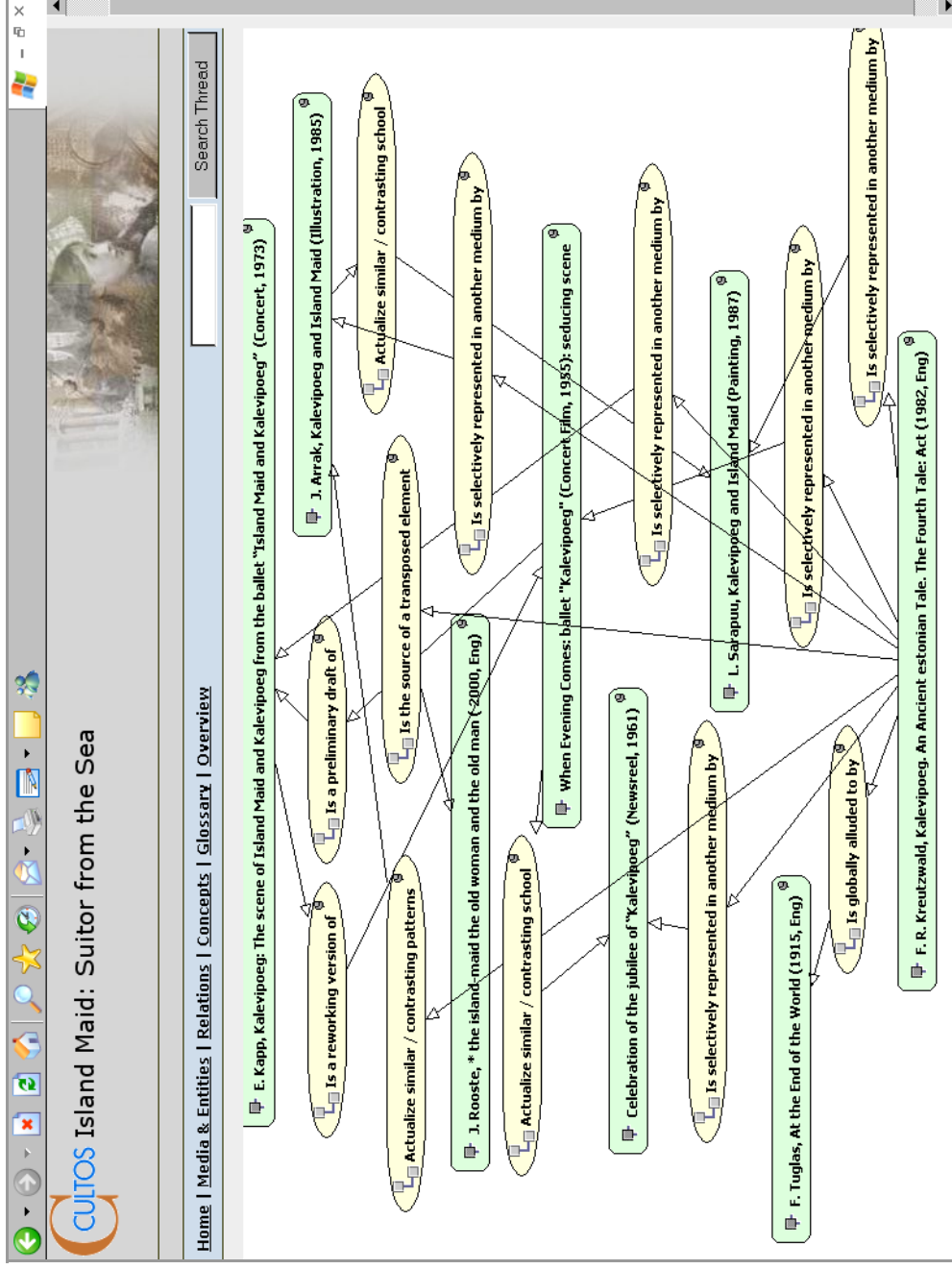
Joonis 6. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Vanemuine, the God of the Song” allraja “Divine Lyre” seostemudelist projektis CULTOS.

Joonis 7. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Vanemuine, the God of the Song” allraja “Modern Interpretations” seostemudel projektis CULTOS.

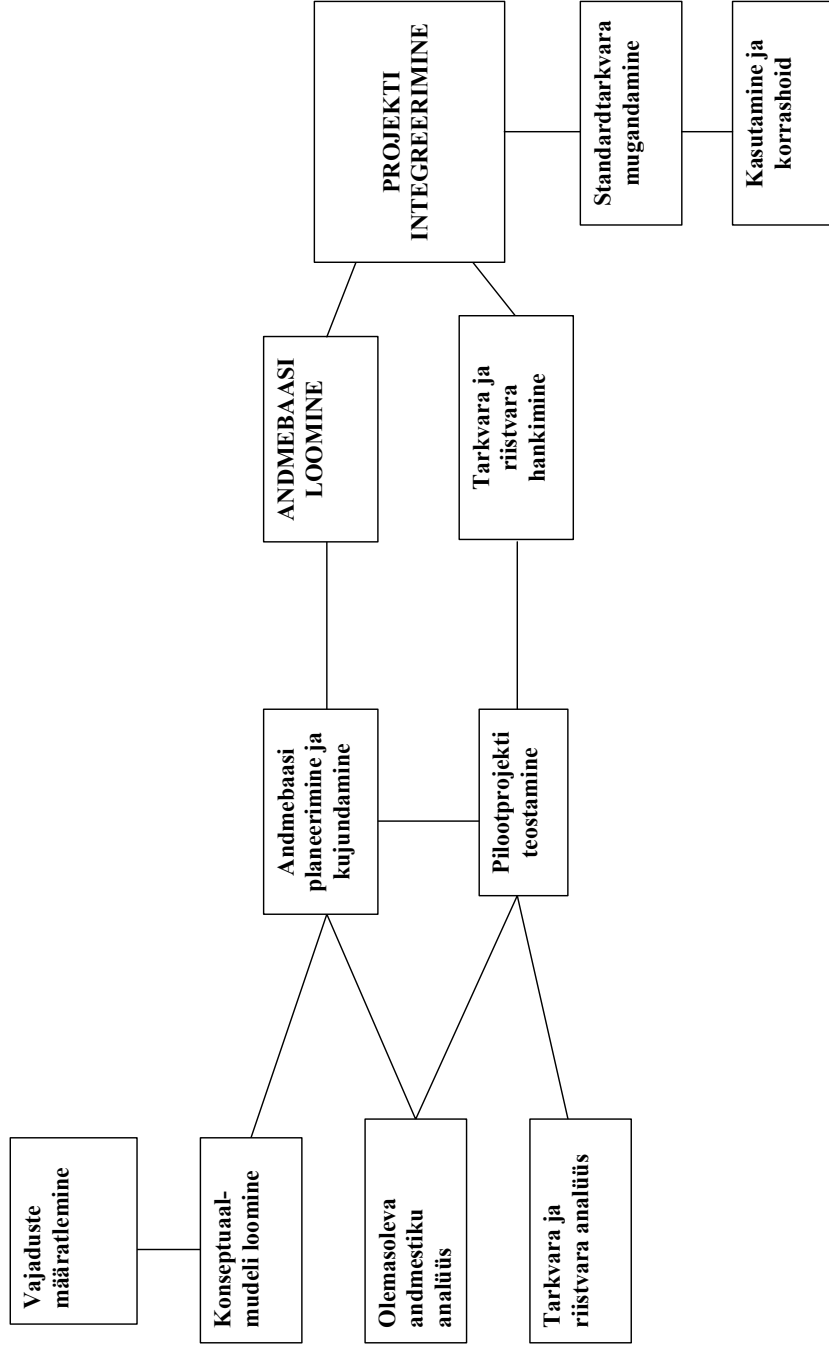
Joonis 8. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Island Maid” seostemudelitest projektis CULTOS.

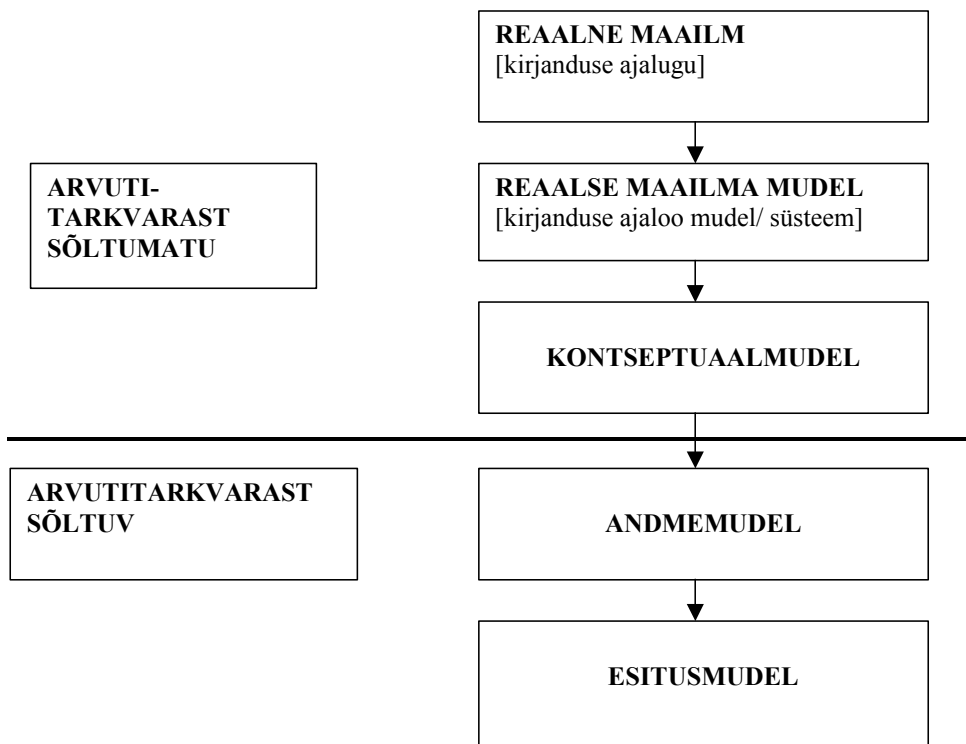
Joonis 10. Ülevaade "Kalevipoja" raja "Island Maid" allraja "Suitor from the sea" eostemudelist projektis CULTOS.

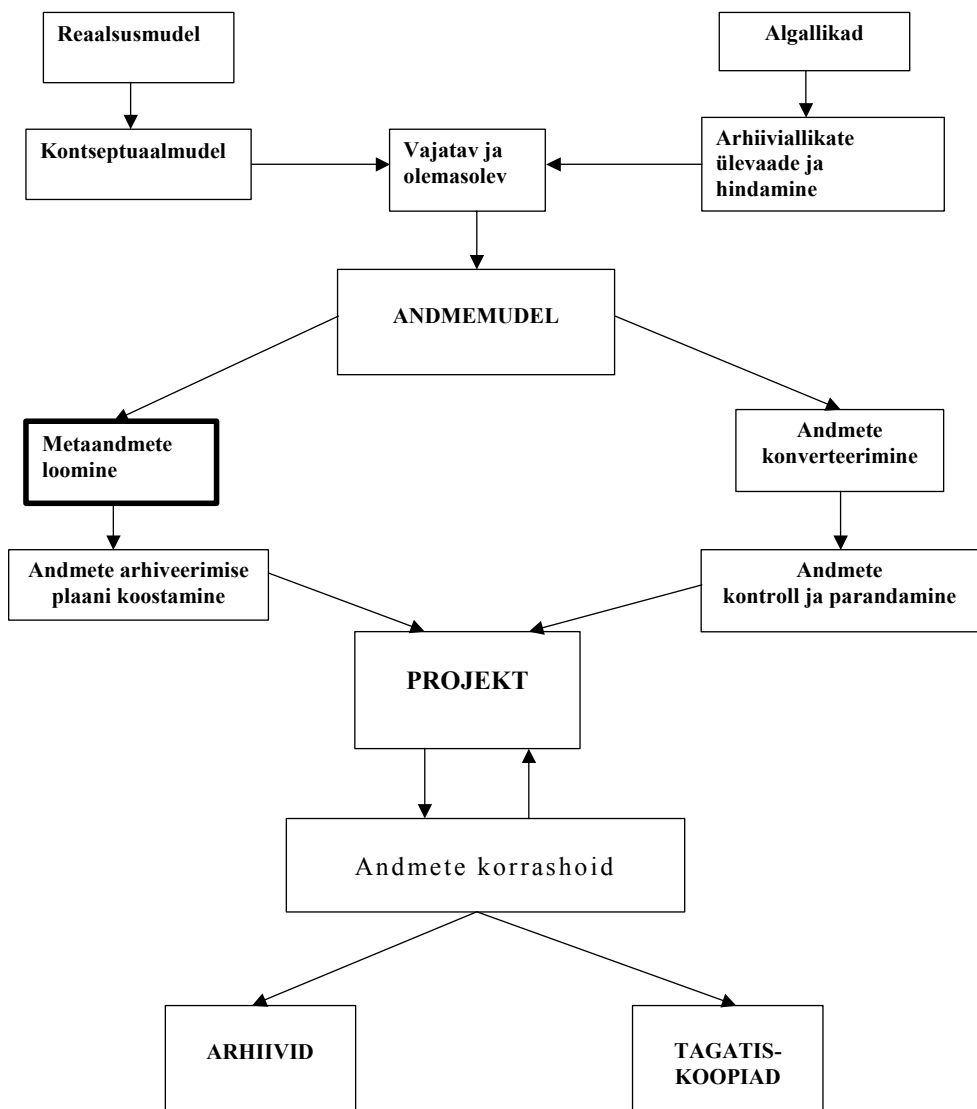
Joonis 11. Ülevaade “Kalevipoja” raja “Island Maid” allraja “Destiny” seostemudelist projektis CULTOS.

Joonis 14. Projekti arenduse põhietaapid digitaalses keskkonnas (Tiits 2000: 8; vt ka Calkins jt 1996).

Joonis 15. Projekti elluviimise etapid – ruumiandmete mudelid. (Tiits 2000: 11; vt ka Calkins jt 1996)

Joonis 16. Andmebaasi elutsüklil projekti rakendamisel (Tiits 2000: 17; vt ka Calkins jt 1996).

ALPHABETICAL LIST OF ALL RELATIONS

[[A](#) | [C](#) | [D](#) | [E](#) | [G](#) | [H](#) | [I](#) | [IS A ...](#) | [IS AC - AD](#) |

[IS AN - BY](#) | [IS CL - FR](#) | [IS GL - LO](#) | [IS MA - PE](#) |

[IS OU - RE](#) | [IS SE - SY](#) | [IS TE - US](#) | [L - P](#) | [Q - S](#) | [T](#) |

A

- Acknowledged substitutive relation (S-t,t) (Abstract)
- Acknowledged substitutive relation (T-t,t) see Acknowledged substitutive relation (S-t,t)
- Act upon relation (synonym) see Is implemented as (S-t,t) – täide viidud
- Activates (T-et:d,t) see Is activated by (S-et:d,t) - aktiveerib
- Activates (T-et:hc,t) see Is activated by (S-et:hc,t)
- Actualize similar / contrasting genre (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting genre (T-t,t) see Actualize similar / contrasting genre (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting patterns (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting patterns (T-t,t) see Actualize similar / contrasting patterns (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting school (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting school (T-t,t) see Actualize similar / contrasting school (S-t,t)
- Actualize similar / contrasting top abstract category (S-t,t) (Abstract)
- Actualize similar / contrasting top abstract category (T-t,t) see Actualize similar / contrasting top abstract category (S-t,t) (Abstract)
- Archi-textual relation (S-at,at) (Abstract)
- Archi-textual relation (S-at,t) (Abstract)
- Archi-textual relation (S-t,at) (Abstract)
- Archi-textual relation (T-at,at) see Archi-textual relation (S-at,at)
- Archi-textual relation (T-at,t) see Archi-textual relation (S-at,t)
- Archi-textual relation (T-t,at) see Archi-textual relation (S-t,at)
- Articulates the conceptual (T-at,t) see Is articulated by the expression idea behind (S-at,t)

C

- Characterizes (S-it:c,it:c)

- Clarifies (T-et:dt,mt) **see** Is clarified by (S-et:dt,mt)
- Clarifies (T-mt,mt) **see** Is clarified by (S-mt,mt)
- Clarifies (T-t,mt) **see** Is clarified by (S-t,mt)
- Commodifies (T-et,et:hc) **see** Is commodified as (S-et,et:hc)
- Commodifies (T-et:d,et:hc) **see** Is commodified as (S-et:d,et:hc)
- Complimentary relations (S-it:s,it:s)
- Complimentary relations (T-it:s,it:s) **see** Complimentary relations (S-it:s,it:s)
- Contains (S-at,at)
- Contains (S-et:d,at)
- Contains (S-t,it:c)
- Contains (S-t,it:l)
- Contains (S-t,it:s)
- Contains an actualization of (T-at,t) **see** Is actualized in (S-at,t)
- Contains a representation of (T-et:hc,t) **see** Is represented in (S-et:hc,t)
- Contains traces of (T-t,t) **see** Has traces in (S-t,t) – sisaldab jälgi
- Contains an actualization of (T-at,t) **see** Is actualized in (S-at,t)
- Contains a representation of (T-et:hc,t) **see** Is represented in (S-et:hc,t)
- Contains traces of (T-t,t) **see** Has traces in (S-t,t)
- Continually locally alludes to (T-t,t) **see** Is continually locally alluded to by (S-t,t)
- Corresponds (T-t,t) **see** Is corresponded by (S-t,t) - vastab

D

- Defining relation (S-at,t) (Abstract)
- Defining relation (S-it:c,it:c) (Abstract)
- Defining relation (T-at,t) **see** Defining relation (S-at,t)
- Defining relation (T-it:c,it:c) **see** Defining relation (S-it:c,it:c)

E

- Evaluates (T-et:dt,mt) **see** Is evaluated by (S-et:dt,mt)
- Evaluates (T-t,mt) **see** Is evaluated by (S-t,mt)
- Experiences (S-it:c,it:c)
- Extra-textual relation (S-et,at) (Abstract)
- Extra-textual relation (S-et,et) (Abstract)
- Extra-textual relation (S-et,t) (Abstract)
- Extra-textual relation (S-t,et) (Abstract)
- Extra-textual relation (T-et,at) **see** Extra-textual relation (S-et,at)
- Extra-textual relation (T-et,et) **see** Extra-textual relation (S-et,et)
- Extra-textual relation (T-et,t) **see** Extra-textual relation (S-et,t)
- Extra-textual relation (T-t,et) **see** Extra-textual relation (S-t,et)

G

- Globally alludes to (T-at,t) **see** Is globally alluded to by (S-at,t)
- Globally alludes to (T-t,t) **see** Is globally alluded to by (S-t,t)

H

- Has a mental attitude towards (S-it:c,it:c)
- Has a social relation with (S-it:c,it:c)
- Has a social relation with (T-it:c,it:c) **see** Has a social relation with (S-it:c,it:c)
- Has an emotional concern in (S-it:c,it:c)
- Has an operative relation with (S-it:c,it:c)
- Has this cover version (S-mut,mut)
- Has this significant component (S-it:c,it:c)
- Has traces in (S-t,t)
- Has X as a critical edition (S-t,t)
- Has X as its Ekphrasis (S-vt,t)

I

- Includes X as additional information (S-et:dt,mt)
- Includes X as additional information (S-mt,mt)
- Includes X as additional information (S-t,mt)
- Influences (S-t,et:d)
- Influences (S-t,et:hc)
- Influences (S-t,et:dt)
- Inspires (S-et,t)
- Instigates (S-et:hc,t)
- Intertextual relation (source) (Abstract)
- Intertextual relation (target) (Abstract) **see** Intertextual relation (source) (Abstract)
- Inter-textual relation (S-t,t) (Abstract)
- Inter-textual relation (T-t,t) **see** Inter-textual relation (S-t,t)
- Intra-textual relation (S-it,it) (Abstract)
- Intra-textual relation (S-t,it) (Abstract)
- Intra-textual relation (T-it,it) **see** Intra-textual relation (S-it,it)
- Intra-textual relation (T-t,it) **see** Intra-textual relation (S-t,it)
- Introduces (T-et:dt,mt) **see** Is introduced through (S-et:dt,mt)
- Introduces (T-mt,mt) **see** Is introduced through (S-mt,mt)
- Introduces (T-t,mt) **see** Is introduced through (S-t,mt)

IS A ...

- Is a cover version of (T-mut,mut) **see** Has this cover version (S-mut,mut)

- Is a critical edition of (T-t,t) **see** Has X as a critical edition (S-t,t)
- Is a cultural proximization of (T-t,t) **see** Is culturally proximized by (S-t,t) –
- Is a final draft of (T-t,t) **see** Is a preliminary draft of (S-t,t)
- Is a former edition of (S-t,t)
- Is a later edition of (T-t,t) **see** Is a former edition of (S-t,t)
- Is a manuscript version of (S-t,t)
- Is a manuscript version of (T-t,t) **see** Is a manuscript version of (S-t,t)
- Is a non allusive reworking version (T-t,t)
- Is a parody of (T-t,t) **see** Is parodied by (S-t,t)
- Is a performance of (T-t,t) **see** Is performed as (S-t,t)
- Is a preliminary draft of (S-t,t)
- Is a pure expansion of (T-t,t) **see** Is expanded as (S-t,t)
- Is a quasi-substitutive remix of (T-mut,mu) **see** Is remixed quasi-substitutively by (S-mut,mu)
- Is a recomposed version of (T-mut,mu) **see** Is recomposed as (S-mut,mu)
- Is a remake version of (T-pat,pat) **see** Is remade as (S-pat,pat)
- Is a remake version of (T-vt,vt) **see** Is remade as (S-vt,vt)
- Is a representation in another medium of (T-it,it) **see** Is represented in another medium as (S-it,it)
- Is a reproduction of (T-t,t) **see** Is reproduced by (S-t,t)
- Is a retelling version of (T-ot,ot) **see** Is retold as (S-ot,ot)
- Is a retelling version of (T-wt,wt) **see** Is retold as (S-wt,wt)
- Is a rewritten version of (synonym) **see** Is a retelling version of (T-wt,wt)
- Is a reworking version of (T-t,t) **see** Is reworked as (S-t,t)
- Is a selective representation in another medium of (T-t,t) **see** Is selectively represented in another medium by (S-t,t)
- Is a significant component in (T-it:c,it:c) **see** Has this significant component (S-it:c,it:c)
- Is a summary of (T-t,t) **see** Is summarized by (S-t,t)
- Is a translation of (T-et:dt,et:dt) **see** Is the origin for translation of (S-et:dt,et:dt)
- Is a translation of (T-mt,mt) **see** Is the origin for translation of (S-mt,mt)
- Is a translation of (T-t,t) **see** Is the origin for translation of (S-t,t)
- Is a variant of (S-at,at)
- Is a variant of (T-at,at) **see** Is a variant of (S-at,at)

IS AC - AD

- Is acknowledged as a category of which X is a member (S-at,t)
- Is acknowledged as a member in this category (T-at,t) **see** Is acknowledged as a category of which X is a member (S-at,t)
- Is activated by (S-et:d,t)
- Is activated by (S-et:hc,t)
- Is actualized in (S-at,t)
- Is adapted as (S-t,t)

IS AN - BY

- Is an adaptation of (T-t,t) **see** Is adapted as (S-t,t)
- Is an analysis of (T-et:dt,mt) **see** Is analyzed in (S-et:dt,mt)
- Is an analysis of (T-mt,mt) **see** Is analyzed in (S-mt,mt)
- Is an analysis of (T-t,mt) **see** Is analyzed in (S-t,mt)
- Is an Ekphrasis of (T-vt,t) **see** Has X as its Ekphrasis (S-vt,t)
- Is an interpretation of (T-t,mt) **see** Is interpreted in (S-t,mt)
- Is analogous to (S-it:s,it:s)
- Is analogous to (T-it:s,it:s) **see** Is analogous to (S-it:s,it:s)
- Is analyzed in (S-et:dt,mt)
- Is analyzed in (S-mt,mt)
- Is analyzed in (S-t,mt)
- Is articulated by the expression (S-at,t)
- Is by the same author as (S-t,t)
- Is by the same author as (T-t,t) **see** Is by the same author as (S-t,t)

IS CL - FR

- Is characterized by (T-it:c,it:c) **See** Characterizes (S-it:c,it:c)
- Is clarified by (S-et:dt,mt)
- Is clarified by (S-mt,mt)
- Is clarified by (S-t,mt)
- Is commodified as (S-et:d,et:hc)
- Is commodified as (S-et,et:hc)
- Is compared to (S-it,it)
- Is compared to (T-it,it) **see** Is compared to (S-it,it)
- Is contiguous to (S-t,t)
- Is contiguous to (T-t,t) **see** Is contiguous by (S-t,t)
- Is continually locally alluded to by (S-t,t)
- Is corresponded by (S-t,t)
- Is culturally proximized by (S-t,t)
- Is defined by its relations with (S-et:hc,et:hc)
- Is defined by its relations with (T-et:hc,et:hc) **see** Is defined by its relations with (S-et:hc,et:hc)
- Is etymologically originated in (T-t,at) **see** Is the etymological origin of (S-t,at)
- Is etymologically originated in (T-t,t) **see** Is the etymological origin of (S-t,t)
- Is evaluated by (S-et:dt,mt)
- Is evaluated by (S-t,mt)
- Is exemplified by (S-at,t)
- Is expanded as (S-t,t)
- Is experienced by (T-it:c,it:c) **see** Experiences (S-it:c,it:c)
- Is frequently coupled with (S-at,at)
- Is frequently coupled with (S-et:d,at)

- Is frequently coupled with (T-at,at) **see** Is frequently coupled with (S-at,at)
- Is frequently coupled with (T-et:d,at) **see** Is frequently coupled with (S-et:d,at)

IS GL - LO

- Is globally alluded to by (S-at,t)
- Is globally alluded to by (S-t,t)
- Is implemented as (S-t,t)
- Is in pseudo contiguity with (S-t,t)
- Is in pseudo contiguity with (T-t,t) **see** Is in pseudo contiguity with (S-t,t)
- Is Influenced by (T-t,et:d) **see** Influences (S-t,et:d)
- Is influenced by (T-t,et:hc) **see** Influences (S-t,et:hc)
- Is influenced by (T-t,et:dt) **see** Influences (S-t,et:dt)
- Is inspired by (T-et,t) **see** Inspires (S-et,t)
- Is instigated by (T-et:hc,t) **see** Instigates (S-et:hc,t)
- Is interconnected with (S-et,et)
- Is interconnected with (T-et,et) **see** Is interconnected with (S-et,et)
- Is interpreted in (S-t,mt)
- Is introduced through (S-et:dt,mt)
- Is introduced through (S-mt,mt)
- Is introduced through (S-t,mt)
- Is involved in the making of (S-pt,t)
- Is locally alluded to by (S-at,t) (Abstract)
- Is locally alluded to by (S-it,it) (Abstract)
- Is locally alluded to by (S-t,t) (Abstract)
- Is located in (T-it:c,it:c) **see** Is the location of (S-it:c,it:c)
- Is located in (T-pt,t) **see** Is the location of (S-pt,t)

IS MA - PE

- Is made with the involvement of (T-pt,t) **see** Is involved in the making of (S-pt,t)
- Is mentioned by (S-at,t)
- Is mentioned by (S-it,it)
- Is mentioned by (S-t,t)
- Is metonymic with (S-it:s,it:s)
- Is metonymic with (T-it:s,it:s) **see** Is metonymic with (S-ts,ts)
- Is operatively related by (T-it:c,it:c) **see** Has an operative relation with (S-it:c,it:c)
- Is paraphrased in (S-et:dt,t)
- Is paraphrased by (S-it,it)
- Is paraphrased in (S-t,t)
- Is parodied by (S-t,t)
- Is part of (T-at,at) **see** Contains (S-at,at)
- Is part of (T-et:d,at) **see** Contains (S-et:d,at)

- Is part of (T-t,it:c) **see** Contains (S-t,it:c)
- Is part of (T-t,it:l) **see** Contains (S-t,it:l)
- Is part of (T-t,it:s) **see** Contains (S-t,it:s)
- Is perceived a figuration of (T-t,et:hc) **see** Is perceived as a prefiguration of (S-t,et:hc)
- Is perceived as a prefiguration of (S-t,et:hc)
- Is perceived as a significant factor by (T-it:c,it:c) **see** Perceives X as a significant factor (S-it:c,it:c)
- Is performed as (S-t,t)

IS QU - RE

- Is quoted by (S-et:dt,t)
- Is quoted by (S-it,it)
- Is quoted by (S-t,t)
- Is recomposed as (S-mut,mut)
- Is referred to by (S-et:hc,et)
- Is referred to by (S-et:hc,et:d)
- Is referred to by (S-et:dt,et:dt)
- Is referred to by (S-et:dt,mt)
- Is referred to by (S-mt,mt)
- Is referring to the same referents (S-t,t)
- Is referring to the same referents (T-t,t) **see** Is referring to the same referents (S-t,t)
- Is remade as (S-pat,pat)
- Is remade as (S-vt,vt)
- Is remixed quasi-substitutively by (S-mut,mut)
- Is represented by (S-et:hc,at:w)
- Is represented in (S-et:hc,t)
- Is represented in another medium as (S-it,it)
- Is reproduced by (S-t,t)
- Is reshaped by (S-et:hc,t)
- Is responded to in (S-et:hc,t)
- Is responded to in (S-t,t)
- Is retold as (S-ot,ot)
- Is retold as (S-wt,wt)
- Is reworked as (S-t,t) (Abstract)
- Is reworked non alludingly as (S-t,t)
- Is rewritten as (synonym) **see** Is retold as (S-wt,wt)

IS SE - SY

- Is selectively represented in another medium by (S-t,t)
- Is sharing with / is juxtaposed to (S-t,t) (Abstract)

- Is sharing with / is juxtaposed to (T-t,t) see Is sharing with / is juxtaposed to (S-t,t)
- Is similar / dissimilar to (S-it,it)
- Is similar / dissimilar to (T-it,it) see Is similar / dissimilar to (S-it,it)
- Is summarized by (S-t,t)
- Is supplied with additional data by (S-t,et:dt)
- Is synecdochic with (S-it:s,it:s)
- Is synecdochic with (T-it:s,it:s) see Is synecdochic with (S-it:s,it:s)

IS TE - US

- Is texturally resembled by (S-t,t)
- Is the author of (S-pt,t)
- Is the etymological origin of (S-t,at)
- Is the etymological origin of (S-t,t)
- Is the implementation of (T-t,t) see Is implemented as (S-t,t)
- Is the location of (S-it:c,it:c)
- Is the location of (S-pt,t)
- Is the object of a mental attitude by (T-it:c,it:c) see Has a mental attitude towards (S-it:c,it:c)
- Is the object of a significant action made by (T-it:c,it:c) see Makes a significant action with regard to (S-it:c,it:c)
- Is the object of an emotional concern by (T-it:c,it:c) see Has an emotional concern in (S-it:c,it:c)
- Is the origin for translation of (S-et:dt,et:dt)
- Is the origin for translation of (S-mt,mt)
- Is the origin for translation of (S-t,t)
- Is the source of a transposed element (S-t,t)
- Is the work of (T-pt,t) see Is the author of (S-pt,t)
- Is transposed into (S-at,t)
- Is transposed into (S-et:hc,t)
- Is transposed into (S-t,t)
- Is used as a raw material by (S-t,t)
- Is using X as a raw material (T-t,t) see Is used as a raw material by (S-t,t)

L - P

- Local medial translation (synonym) see Is represented in another medium as (S-it,it)
- Locally alludes to (T-at,t) see Is locally alluded to by (S-at,t)
- Locally alludes to (T-it,it) see Is locally alluded to by (S-it,it)
- Locally alludes to (T-t,t) see Is locally alluded to by (S-t,t)
- Makes a significant action with regard to (S-it:c,it:c)
- Medial translation (synonym) see Is selectively represented in another medium by (S-t,t)

- Mentions (T-at,t) **see** Is mentioned by (S-at,t)
- Mentions (T-it,it) **see** Is mentioned by (S-it,it)
- Mentions (T-t,t) **see** Is mentioned by (S-t,t)
- Meta-textual relation (S-et:dt,mt) (Abstract)
- Meta-textual relation (S-mt,mt) (Abstract)
- Meta-textual relation (S-t,mt) (Abstract)
- Meta-textual relation (T-et:dt,mt) **see** Meta-textual relation (S-et:dt,mt)
- Meta-textual relation (T-mt,mt) **see** Meta-textual relation (S-mt,mt)
- Meta-textual relation (T-t,mt) **see** Meta-textual relation (S-t,mt)
- Para-textual relation (S-pt,t) (Abstract)
- Para-textual relation (T-pt,t) **see** Para-textual relation (S-pt,t)
- Paraphrases (T-et:dt,t) **see** Is paraphrased in (S-et:dt,t)
- Paraphrases (T-it,it) **see** Is paraphrased in (S-it,it)
- Paraphrases (T-t,t) **see** Is paraphrased in (S-t,t)
- Partaking with X in forming a whole (S-it:l,it:l)
- Partaking with X in forming a whole (T-it:l,it:l) **see** Partaking with X in forming a whole (S-it:l,it:l)
- Perceives X as a significant factor (S-it:c,it:c)
- Provides additional information to (T-et:dt,mt) **see** Includes X as additional information (S-et:dt,mt)
- Provides additional information to (T-mt,mt) **see** Includes X as additional information (S-mt,mt)
- Provides additional information to (T-t,mt) **see** Includes X as additional information (S-t,mt)

Q - S

- Quotes (T-et:dt,t) **see** Is quoted by (S-et:dt,t)
- Quotes (T-it,it) **see** Is quoted by (S-it,it)
- Quotes (T-t,t) **see** Is quoted by (S-t,t)
- Refers to (T-et:hc,et) **see** Is referred to by (S-et:hc,et)
- Refers to (T-et:hc,et:d) **see** Is referred to by (S-et:hc,et:d)
- Refers to (T-et:dt,et:dt) **see** Is referred to by (S-et:dt,et:dt)
- Refers to (T-et:dt,mt) **see** Is referred to by (S-et:dt,mt)
- Refers to (T-mt,mt) **see** Is referred to by (S-mt,mt)
- Regarded as exemplary of (T-at,t) **see** Is exemplified by (S-at,t)
- Represents (T-et:hc,at:w) **see** Is represented by (S-et:hc,at:w)
- Reshapes (T-et:hc,t) **see** Is reshaped by (S-et:hc,t)
- Responds to (T-et:hc,t) **see** Is responded to in (S-et:hc,t)
- Responds to (T-t,t) **see** Is responded to in (S-t,t)
- Segmental relation (S-it:s,it:s) (Abstract)
- Segmental relation (T-it:s,it:s) **see** Segmental relation (S-it:s,it:s)
- Supplies additional data to (T-t,et:dt) **see** Is supplied with additional data by (S-t,et:dt)
- Synopsis (synonym) **see** Is summarized by (S-t,t)

T

- Texturally resembles (T-t,t) **see** Is texturally resembled by (S-t,t)
- Transforming quasi substitutive relation (S-t,t)
- Transforming quasi substitutive relation (T-t,t) **see** Transforming quasi substitutive relation (S-t,t)
- Transposes (T-at,t) **see** Is transposed into (S-at,t)
- Transposes (T-et:hc,t) **see** Is transposed into (S-et:hc,t)
- Transposes (T-t,t) **see** Is transposed into (S-t,t)
- Transposes an element from (T-t,t) **see** Is the source of a transposed element (S-t,t)

SUMMARY

The main goal of the present doctoral thesis “Non-linear Models of Literary History: The Problems of Text and Context in the Digital Environment” is to clarify the opportunities, challenges and requirements presented to the *writing of Estonian literary history* by the digital environment. To do this, I have studied 1) the components of Estonian literary historical tradition and 2) the qualities of the new media environment that could be productive in representing literary history.

The two wider objectives of the thesis, both concerning the basic idea of searching for opportunities to relate the older literary culture and the developing digital culture in order to ensure the continuity of cultural memory, are: 1) to develop a model or models of literary history that are as universal as possible and can be applied in the digital environment and 2) to clarify the possibilities of studying the literary texts and literary history that come into being in the digital environment.

The main part of the thesis consists of nine research articles, published in 2000–2006, and an additional article that has been accepted for publication in 2006. The articles are presented in a chronological order, indicating how the problems under observation in the thesis have developed and grown out of each other. The reasoning and conclusions, expressed in the articles related to the general subject of the thesis are presented in the introductory chapter and in the conclusion. The thesis contains sixteen figures and an appendix. The articles containing empirical materials and the present research are based on three voluminous literary historical application projects, carried out in the digital environment in 1997–2006.

First, the project ERNI, “Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25⁴⁸” (*Estonian Literary History in Texts 1924–25*), carried out under the framework of the Tiger Leap Foundation at the first stage of the computerization of Estonia, was focused on the Estonian literary history of the 1920s. The project was aimed at creating a digital environment for literary history using relations between the critical texts of the time. The model of ERNI was based on reception historical approach, according to which the only authentic source of literary history is the reception of literary works at the time of their creation. Literary critics are seen as historical recipients, who fixed their reception in the form of literary criticism. This model has been more thoroughly described in the article “Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel” (“On the Tradition of Estonian Literary History and the Internet: ERNI as a Model”). The digitally applied model of ERNI was also used in studying relations between Estonian and French literatures of the 1920s in the article “Johannes Barbaruse aeg” (“The Time of Johannes Barbarus”). The article drew a

⁴⁸ See <http://www.kirmus.ee/erni> (22.05.2006).

conclusion that the poet Barbarus's attempts at cubist poetry and the subject of metropolis in his work are directly related with the strains in the works of young French poets of the time. Second, the model of ERNI was applied, contrary to the previous example, to study a non-democratic literary situation, the conditions of Soviet censorship and ideological requirements in the Soviet Estonia – the article “Kohandumine 1970. aastate kirjanduskriitikas: kontekstivõrdliku tekstivõrgu vajadustest ja võimalustest” (“Conformity in the Literary Criticism of the 1970s: on the Necessity and Opportunities for Contextual Network of Texts”). The article drew a conclusion that the model of ERNI, which is based on the interrelations of metatexts, cannot be applied to the reception historical study of Soviet Estonian literature, since to be able to understand the texts it is necessary to demonstrate the synchronous context of the era: ideological and party documents, regulations and directives, etc. The intertextual relations have been disturbed and non-fictional verbal/textual contexts should be taken into consideration when interpreting these relations.

The other empirical material used in this research was the text of Estonian national epic *Kalevipoeg* and its intertextual relations with earlier and later texts in Estonian culture. The study of textual problems of *Kalevipoeg* was related with the EU Fifth Framework Programme project CULTOS, “Cultural Units of Learning – Tools and Services” (IST-2000-28134)⁴⁹, participated by the Department of Literature and Folklore of the University of Tartu as one of the partner institutions, led by Professor Jüri Talvet. The technological solutions and theoretical basis were worked out in an international work group under the coordination of Salzburg Forschungsgesellschaft m.b.H (Wernher Behrendt) and the Institute of Semiotics of the University of Tel Aviv (Prof. Ziva Ben-Dor). The project was carried out in 2001–2003. The technological goal of the project was the development of software, which would enable the creation of relational networks between small textual units and the transport of the network as a whole. The literary theoretical and semiotic goal was to develop a paradigm of intertextual relations, which would enable the creation of relations between all possible textual units. The notions of text and intertextuality were treated as umbrella concepts, taking into account texts of fiction, but also those on pictorial, audio and video carriers. The list of intertextual relations, compiled as the result of the project, is presented as an appendix to this thesis.

The study of *Kalevipoeg* was related with the development of intertextual relations. The Hourglass Model, worked out for the study, has been described and the results of the project have been analyzed in the longer articles “Kalevipoja kohanemine: teksti ja konteksti probleeme ja võrgukeskkonna võimalusi” (“Adapting Kalevipoeg: the Problems of Text and Context and Possibilities of the Internet Environment”), “Intertextuality and Technology: The Models of *Kalevipoeg*” and “Monument vs alustekst: “Kalevipoja”

⁴⁹ See <http://www.cultos.org> and <http://www.utlib.ee/~marin> (22.05.2006).

retseptisioonist ja intertekstuaalsusest” (“Monument vs Source Text: On the Reception and Intertextuality of *Kalevipoeg*”), presented in this thesis. A conclusion was drawn in these articles that the digital environment requires that literary researchers considered the rules of digital media, which would, in its turn, offer unexpected results. The need to show relations between small textual units required, for example, the following of the deeper textual texture of *Kalevipoeg*, which was achieved by “reading” the text of the epic as a network of recurrent motifs. The study of the intertextuality of the epic in later Estonian fiction and poetry showed that in the following periods, only some certain motifs have been productive in creating intertextual relations. Interpretation of them in new target texts is deeply related with social and cultural contexts. The results of the study of the text of *Kalevipoeg*, performed during the project CULTOS, can be found on the Internet under the general title of “Eesti rahvuseepos “Kalevipoeg” – The Estonian National Epic *Kalevipoeg*”⁵⁰. The models of relational networks created for two larger (“Vanemuine, the God of Song” and “Island Maid”) and eight smaller subthemes are presented in Figs 1–11 at the end of this thesis.

The third application project carried out in the frames of this thesis was SERVITI (“Suure Eesti Rahvuseepose Virtuaal-Intertekstuaalne Illustratsioon”), accessible on the web page “Kreutzwaldi sajand. Kalevipoeg”⁵¹ (Estonian Literary Museum, Estonian Ministry of Culture 2004–2006), which attempted to synthesize the results of the two previous projects and develop a model of Estonian literary history on the example of the author of *Kalevipoeg*, Friedrich Reinhold Kreutzwald. The project was based on the idea of treating the life and work of the author, as well as the social-historical context of the 19th-century Estonia and its contemporary European literature as the context for understanding the text of the epic. While the first two projects were largely experimental, being the so-called pilot projects, the development of the project SERVITI for creating a universal model that would represent, as well as possible, Estonian literary history, was related with a knowing consideration of all qualities of digital new media. These possibilities together with the characteristics of new media are analyzed in the last article presented in this thesis, “Kalevipoeg hargnevate teede aias: “kirjutamine” uue meedia keskkonnas” (“Kalevipoeg in the Garden of Branching Paths: “Writing” in the New Media Environment”).

The theoretical problems revealed in the articles presented in this thesis are further developed in a concluding article, containing three larger subchapters discussing the previous tradition of writing Estonian literary history (“Problems of representing Estonian literary history”), the possibilities offered by the digital environment (“Text and writing in the new media environment”), and their effect on literary studies and literary historical application projects, related

⁵⁰ See <http://www.utlib.ee/~marin> (22.05.2006).

⁵¹ See <http://kreutzwald.kirmus.ee> (22.05.2006).

to memory institutions, realized in the digital environment (“Literary historical heritage in the digital environment”). The aim of the last subchapter is to demonstrate, taking into account both international experience and the activities related with digitizing the materials held at Estonian memory institutions (archives, libraries, etc), the possibilities of realizing the non-linear models of Estonian literary history in the future.

This doctoral thesis presents several conclusions and generalizations, which should be taken into account in developing non-linear models of Estonian literary history in the digital environment. The writing of Estonian literary history has a long tradition starting from the first decade of the 20th century or earlier. Proceeding from this tradition and the latest reception of Estonian literary history, its macro-elements include literary and aesthetical process, the biography and bibliography of the author, literary texts, the activities of literary institutions, literary criticism and visual materials (photos, book covers, autographs, *etc*). Planning and realizing of literary historical application projects through such macro-elements is supported by the Estonian memory institutions, whose priorities include, besides preservation and processing, also making cultural historical heritage accessible in the digitized form. A difference in the work of memory institution and the writing of literary history is pointed out – while a memory institution can be a warehouse of digital databases, the representation of literary history in the digital environment requires a conception worked out according to the content of the materials.

The digital environment requires interdisciplinary study of cultural historical subject matter, relating fiction, fine arts, theatre, music and other fields. The unlimited electronic space and the numerical representation of data, characteristic to the digital environment, enable to tie together verbal texts (fiction, metatexts, *etc*), images (fine arts, book pages, caricatures, comics, *etc*), sound (music, radio broadcasts, writers’ voices, *etc*) and video materials. Second, interdisciplinarity is related with the study of new media, where it is difficult to outline boundaries between different subject areas.

Non-linear models of representing literary history in the digital environment may differ from each other and their construction is related with specific characteristics of certain literary historical periods and specific social and cultural contexts. The development of such models on the example of Estonian literary history could be possible, and due to the fact that it has been thoroughly studied, such models could find even a wider use. It could be claimed that different models recur cyclically in Estonian literary culture, and a model, which can be applied to a certain period, is generated by the period itself according to the textual context necessary for understanding the texts of fiction.

The digital environment of new media has brought along the need for redefining many of the basic conceptions of literary studies (in this thesis, for example, ‘writing’, ‘reading’, ‘intertextuality’, ‘hypertextuality’) or for using them in a wider sense of an umbrella conception. Considering different social

and cultural situations, I believe that a broad interpretation of the notion 'literature', which is close to the understanding of literature as a broad-based or poly-system, could be productive in the construction of models of Estonian literary history in the digital environment. Regarding the development of information technology, we could predict, based on the study presented in this doctoral thesis, and on two projects that the new software would enable us to realize such more complicated systems theories in the digital environment, and to represent larger literary space-times.

The study of literary history in the digital environment of new media has yielded unexpected results. As shown by the studies in media and communication, the disappearance of hierarchies and the levelling effect have been seen as some of the characteristics of new media. The experience of new media in making accessible literary texts shows that the digital environment and the Internet preserve and perpetuate the classical texts (of world literature) much more firmly and securely than any printed book. In the present thesis, this effect has been related with the digitizing projects of works of older classics and with the "hypercanonisation" of such works.

Modelling of literary history in the digital environment presupposes a network-like textual structure, not a sequentially written, a linear story as its starting point. The network-like textual models are generated by a principally new type of cultural units, namely, related textual threads that may branch off, intertwine, or partly overlap and form new meaningful relations. Description and definition of such network-like knowledge models would pose a new challenge. This would also be the first step in the transition from the first phase of digital culture, the hypertextual networks related with electronic links, widespread in the 1990s, to a new phase. A solution could be the pointing out of new models of relations, implicitly existing in cultural history, and based on them, the developing of a suitable paradigm of relations of fixed meanings for representing Estonian literary history. In effect, it would mean the creation of such threads and relations, which would be productive in forming networks between texts in non-linear models.

In conclusion, when modelling Estonian literary history in the digital environment, we have to consider a two-way axis: 1) texts of the modern culture that have already been created in a digital form, and 2) digitization of literary historical source materials at memory institutions. Digital literary history positions between these two developments, being flanked by digitally created literature and multimedia artefacts, and a digitized corpus of traditional literature.

Based on the present study and the three literary historical application projects, we could conclude that the non-linear model of Estonian literary history in the digital environment is a space-time of different types of literary historical texts. It forms a unified and open literary historical environment, where intertextual relations are defined, described and argued with respect

to their contents. Thus, the digital environment offers several answers to David Perkins's rhetorical question, "Is literary history possible?" The vision of a modern literary history as a gallery or a museum with many entrances, or even as a virtual "memory institution" could be realized just in the digital environment of new media.

The study presented in this doctoral thesis was motivated by the need to take into account the habits of the young generation in consuming digital culture and the related worries about the preservation of cultural memory, which is essential for the preservation of the small Estonian language-community. Considering this, the author of the present thesis has found it necessary to integrate the previous tradition of writing Estonian literary history and the knowledge models, needs and possibilities of the digital environment.

CURRICULUM VITAE

Marin Laak

Kodakondsus: Eesti
Sündinud: 13. septembril 1964 Tallinnas
Abielus
Aadress: Mesika 23, Tartu 50110
Telefon: 52 69 320
e-post: marin.laak@ut.ee; marin@kirmus.ee

Haridus

1999–2006 Tartu Ülikool, doktoriõpe
1999 Tartu Ülikool, *MA, cum laude* (eesti kirjanduse alal)
1992–1997 Tartu Ülikool, magistriõpe
1995–1990 Tartu Ülikool, diplomiõpe (eesti filoloogi diplom)
1981 Tallinna I Keskkool (matem-füüsika eriklass)

Täiendõpe

2002 Southamptoni ülikool (Suurbritannia), TA välisvahetus
2002 Graylands School of English (Suurbritannia)
1995 Lundi ülikool, Rootsi Kuningliku Kirjanduse, Ajaloo ja Muististe Akadeemia stipendium
1992 Helsingi ülikool, CIMO stipendium

Teenistuskäik

1989 – praeguseni Eesti Kirjandusmuuseum, teadur
2001 – 2003 Tartu Ülikool, erakorraline teadur (kirjanduse ja rahvaluule osakond)
1993–1999 Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lepinguline töötaja

CURRICULUM VITAE

Marin Laak

Citizenship: Estonian
Date and place of birth: September 13, 1964 in Tallinn
Married
Address: Mesika 23, Tartu 50110
Phone: 352 52 69 320
e-mail: marin.laak@ut.ee; marin@kirmus.ee

Education

1999–2006 University of Tartu, Doctoral studies
1999 University of Tartu, *MA, cum laude* (Estonian literature)
1992–1997 University of Tartu, Master's studies
1984–1990 Tartu University, Diploma studies (Estonian philology)
1981 Tallinn Secondary School No 1 (math-physics-biased class)

Further Education

2002 University of Southampton (GB), EAF for International Exchanges
2002 Graylands School of English (GB)
1995 Lund University, The Royal Swedish Academy of Letters,
1996 History and Antiquities, scholarship
1992 University of Helsinki (Finland), CIMO scholarship

Professional career

1989–present Estonian Literary Museum, Researcher
2001–2003 University of Tartu, Extraordinary Research Fellow
1993–1999 Under and Tuglas Literature Centre, Part-time Researcher